

МАЛА КЛАСИЧНА БИБЛИОТЕКА
књига бр. 37

МАЛА КЛАСИЧНА
БИБЛИОТЕКА

Знак библиотеке Владимир Недељковић

Легенда

ВЛАДИМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ
СИН ПЕСНИКА ДИСА
КЊИГА КОЈА НИЈЕ ПОСТАЛА РОМАН

ЛЕГЕНДА, Ломина 4
Чачак

За издавача:
ДРАГАН БИСЕРЧИЋ

Уредник:
ДРАГАН БИСЕРЧИЋ

Рецензенти:
БРАНИМИР НЕШИЋ
БОШКО ОБРАДОВИЋ

Лектор и коректор:
ВЛАДИМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ

Ликовно-графичка обрада корица:
ДИМИТРИЈЕ МИЛИЋ

Компјутерска обрада:
НАДА МИЛОСАВЉЕВИЋ

Штампа:
ШТАМПАРИЈА БАЈИЋ, В. Игњатовића 12
Чачак

За штампарiju:
БОБАН БАЈИЋ

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-7784-321-2

Copyright © 2017. ВЛАДИМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ

Copyright © 2017. Легенда, к.д. за Србију

Сва права задржана. Није дозвољено да се део или целина ове књиге сниме, емитују или репродукују на било који начин, укључујући, али не и ограничавајући се на фотокопирање, фототрафију, мањински запис или било који други вид записа, без претходне дозволе издавача

ВЛАДИМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ

СИН ПЕСНИКА ДИСА

КЊИГА КОЈА НИЈЕ ПОСТАЛА РОМАН

ПРВО ИЗДАЊЕ

E-mail: legenda@eunet.rs

Website: legenda.co.rs

ЛЕГЕНДА
ЧАЧАК ♣ 2017.

*Драгану Хамовићу,
са захвалношћу која надилази речи*

САДРЖАЈ

У ПОТРАЗИ ЗА МУТИМИРОМ ИЛИ ЗАШТО ОД ОВЕ КЊИГЕ НИЈЕ НАСТАО РОМАН

ДИСОВЕ ТУЖБАЛИЦЕ	11
Очи песника, очи ђенерала	13
Шта спаја Диса и Дражу?	15
Случај Добривоја Томића	18
Цена једног уједа	20
Ђерка доктора Менгелеа	24
Сумњиви Дис	26
Тема је изабрана	27
Трагедијска основа романа	28
О чему сам маштао?	33
Нови пут ка Мутимиру	34
Књижевност и историографија	41
Зашто сам одустао од романа?	45

УВОД И ЗАВРШЕТАК

МУТИМИР: СКИЦА ЗА РОМАН О ДИСУ И ЊЕГОВОМ СИНУ	49
ТАЈНА НЕСТАНКА ПЕСНИКОВОГ СИНА	66

МУТИМИРОВО ДЕТИЊСТВО И МЛАДОСТ

УВОД У ЗОРОВАВЕЉА *71

Владан Стојановић Зоровавељ: *73

Дисови тренуци *73

Између два рата *86

МУТИМИР У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Зашто је Мутимир отишао код драже? *91

Мутимиров претпостављени *111

Драгољуб Јовановић о Бошку Тодоровићу *111

Срби и италијански окупатор у Другом
Светском рату *119

Италијани о злочинима усташа *150

БОШКО ТОДОРОВИЋ ПРЕГОВАРА

Бошко Тодоровић у Херцеговини *165

О Милану Шантићу и војводи Бојовићу *182

МУТИМИР СЕ ВРАЋА ЗБОГ ЉУБАВИ

Шта је било са Мутимиром

од 1942. до 1944? *189

РУСИ О ДРАЖИ

НЕСТАО У РУСИЈИ §211

ЈУРИЈ ЛОШЧИЦ: СРПСКИ ХАМЛЕТИЗАМ §213

ПЕТАР ИСКЕНДЕРОВ:

ГЕНЕРАЛ МИХАИЛОВИЋ ЈУЧЕ И ДАНАС §221

ЗЛОЧИНИ КОМУНИСТА

РУСИ И СРБИ ПОД МАЉЕМ §229

ИМА ЛИ НАДЕ ЗА МУТИМИРА?

Дечачић

У ПОТРАЗИ ЗА МУТИМИРОМ
ИЛИ
ЗАШТО ОД ОВЕ КЊИГЕ НИЈЕ
НАСТАО РОМАН

Отац у униформи

ДИСОВЕ ТУЖБАЛИЦЕ

Милован Данојлић, у својој беседи о Дису, одржаној у Чачку, на Дисовом пролећу, 9. маја 1995. године, каже: „И данас се, по нашим селима, понегде, суботом поподне, може чути кукњава усамљене сељанке. Тај лелек је сав у круговима, у завапљењима, у воздвизањима ка небу, и у понављању првог вапаја. Није ли најбољи, песимистички Дис преузео тај мелодијски образац, распевао га у својим једноличним строфама, које се завршавају понављањем првог стиха, дакле, признањем да на постављено питање нема одговора, да је небо над нама затворено, па нам не чује зова ни вапаја? Он своју запевку сриче на гробљу свих епоха и свих народа, где су покопане наше најлепше илузије, наше наде у нешто што никад није било и никад неће бити. То је наш најпродорнији јаук за изгубљеним Рајем, за лепотом и добротом од којих се, са првим закорачајем на Земљи, све неповратније, све болније удаљујемо. Уверење, односно осећање да смо са рођењем изгубили неповратно благо, једно је од општих места словенске осе-

ћајности, која код нас има посебну, дисовску боју.”

Проф. др Новица Петковић, у свом огледу „Дисов језик, слике и музика стиха” (у зборнику Института за књижевност и уметност, објављеном 2002. године), каже: „Цезура се одређује као стална граница између акценатских целина од почетка до краја песме. Међутим, у нашој усменој поезији постоје метрички обрасци који не предвиђају само једну, него две или три сталне границе између акценатских целина: тада стих уместо полустихова има чланке, вишечлан је или чланковит. Дис се, по свему судећи, на те обрасце ослањао кад је уобличио свој /.../ дванаестерац и шеснаестерац. /.../ Тако је, на пример, трочлани симетрични дванаестерац (4+4+4) био везан за тужбалицу, а основни тон је давало обраћање умрлима. Ево једног, вероватно најпознатијег тужбаличког стиха из 'Горског вијенца': 'Куда си ми / улетио/, мој соколе'. Дис се на овај образац ослања не само у 'Старој песми' него и у 'Нашим данима', где описује опште пропадање, 'умирање' свих вредности и врлина: 'Развило се / црно време/ опадања.'

Ако је трочлани дванаестерац у 'Старој песми' монотон, он је још монотонији у четворочланом шеснаестерцу у 'Песми'. А обе песме су, рекли бисмо, програмски интониране, чак 'Песма' има нешто од аутопоетичности, па се на крају сопствена песма описује не само као стара и тешка ('мучна') него и као једнолика, попут кукања:

*То је песма / коју рађа/ мис'о моја/ и сећање,
То је песма/ мојих дана/ и часова/ и прошлости,
То је песма/ стара, тешка,/ једнолика/ ко кукање,
То је песма/ са згаришта/ идеала/ и младости.*

Као да песник кука на развалинама свога распаднутог света. Сав је Дис ту, у маломе; то је основни тон његове поезије. А ту се јасно види и његова мелодија, по којој га, можда, и најлакше препознајемо.”

Од тог препознавања сам кренуо... Од тужбалица народних и Дисових.

Од чињенице да је наша историја једна велика тужбалица, чак и кад нариче над јунацима, а не само над покланом нејачи...

ОЧИ ПЕСНИКА, ОЧИ ЂЕНЕРАЛА

Одавно сам, гледајући две ратне фотографије песника Владислава Петковића Диса и ђенерала Драгољуба Михаиловића, уочио изузетну сличност њихових очију. То су очи осеће-не сетом, то су очи које су гледале патњу свог народа, то су очи које знају да је тужбалица наша основна песма... Наравно, мој пријатељ и историчар равногорства, Милослав Самарџић, не би се сложио са свођењем ђенерала на метафизичког тугомира – био је он обавештајни официр, херој Првог светског рата, вођа јединог

озбиљног покрета отпора у овом делу Европе, човек коме су се дивили... Нарочито би се уредник Издавачке куће „Погледи“ љутио знајући да је моја интуиција слична оној коју је имао Небојша Глоговац, тумач улоге Драже у Бајићевој серији „Равна Гора“ (која је, како рече новинар Михаило Меденица, личила на причу о гомили изгубљених Хобита што лутају Мордором, и где су, опет, комунисти испали симпатичнији од четника, па је Самарџић написао читаву, врло аргументовану, књигу о фалсификатима у ТВ серији) кад је рекао, у интервјуу „Пресу“ 19. јула 2012: „На основу изјава неких његових савременика сазнао сам, на пример, да је био благ, готово сетан човек, да се свакоме обраћао са „Ви“, и да је носио неку тугу која је водила порекло од породичних трагедија које су обележиле његово детињство као и касније зреле године.“

И даље сам сигуран: треба се пажљиво загледати у очи Диса и очи Драже... Осећеност зеница је иста... И зато сам својевремено мислио да напишем оглед под насловом „Очи песника, очи ђенерала“, и да, спајајући Диса и Дражу једним вербалним луком, баћим светлост на тужбаличку основу наше историје и наше поезије.

ШТА СПАЈА ДИСА И ДРАЖУ?

Одједном, схватио сам да је веза између Диса и Драже много конкретнија, жива као личност Дисовог сина, правника, резервног потпоручника Југословенске војске, Мутимира Петковића, који је нестао (убијен?) у јесен 1944. године у Београду, чијом смрћу је угашена песникова лоза (његова кћи Гордана страдала је као дете). Почео сам да трагам.

У једном броју часописа „Дисово пролеће“ нашао сам текст адвоката Витомира Ђаловића о Мутимировој судбини, објављен 1998. године. Ђаловић је мислио да је Мутимир био капетан. Текст је упућивао ка записнику са суђења ђенералу Михаиловићу, где су извештаји Мутимира Петковића о преговорима са Италијанима око спасавања србског живља од усташа коришћени као битан доказни материјал о Дражи као колаборационисти. Ђаловић каже: „Из свих чињеница може се закључити да у том писаном споразуму војних команданата нижег ранга, нема ничег компромитујућег по Мутимира Петковића. Напротив, вероватно се радило о спасавању српског живља са подручја Далмације, у време најжешћег усташког терора, испод усташког ножа. Ако је ово рађено и уз помоћ Италијана,

као окупатора, онда српство мора изразити захвалност италијанском окупатору за спасавање људских живота, а Мутимиру Петковићу одати похвале и признање. На питање „Опту жени Д.М./.../ да ли Вам је познато да је Бошко Тодоровић ступио везу са италијанским окупатором преко Мутимира Петковића да ли је сачињен писмени споразум?“ одговорио је да му то није познато. Без обзира на ово, у изреци пресуде Ђенерал Михаиловић оглашава се кривим за сарадњу са италијанским окупатором преко капетана Мутимира Петковића. Из овога се може закључити зашто се годинама ћути о судбини Дисовог сина Мутимира Петковића. Каква је даља била судбина капетана Петковића? Преживео је рат и вратио се у Београд. Саветовали су му да не излази из куће, да се не појављује на улици, јавним местима. Једног дана отишао је на сахрану свог друга осуђеног од стране Преког суда на смрт. После те сахране се Мутимир Петковић није вратио кући, изгубио му се сваки траг. Очигледно је и он ликвидиран. Ни слава његовог оца, песника, нија га спасла...“

У „Дисовом пролећу“ 2002, појавио се текст новинара и писца Радована М. Маринковића, „Трагедија Петковића“, у коме он, из књиге Николе Миловановића „Издаја“, објављује документе везане за преговоре које је са Италијанима водио Мутимир.

Онда сам гледао немачки филм „Пропаст“ (Der Untergang), о последњим данима Адолфа

Хитлера. Рађен је по мемоарима Хитлерове секретарице Траудл Јунге, која је живела до 2002. године и примала пензију од немачке државе. И највећи број официра који су били у Хитлеровом окружењу одробијали су нешто мало, а затим примали пензију немачке државе. И умрли су мирно.

А код нас су Титови џелати побили толико невиних људи. И Мутимира Петковића међу њима.

Врховни комадант

СЛУЧАЈ ДОБРИВОЈА ТОМИЋА

Ево још једног доказа за горњу тезу. Сетио сам се господина Добривоја Томића, чијег су оца Душана, малог индустријалца из Бољевца, комунисти убили, без суда и пресуде, да би му отели имовину. О томе је, априла 2016. године, Вук Цвијић објавио текст у „Блицу“: „Због правног насиља комунистичких власти пре 70 година држава Србија ће морати да исплати једном свом грађанину више од 20 милиона евра.

Др Добривоје Томић (85) са ћерком Биљаном Томић, која је његова правна заступница, рехабилитовао је свог оца Душана Томића, предратног индустријалца у Бољевцу, али и себе, правоснажним судским пресудама.

Тим пресудама је утврђено да су Душана Томића фебруара 1945. убиле комунистичке власти без судске пресуде, као и да је тек после тога била донета одлука о заплени 90 одсто његове имовине. Тиме је директно био оштећен његов тада малолетни син Добривоје.

Син је сада поднео одштетни захтев у ком тражи накнаду материјалне штете настале одузимањем имовине од 2.475.885.330 динара, као и 85 милиона динара због нематеријалне штете проузроковане његовим неоснованим затварањем, повредом угледа и части, повредом права на родитељски дом, повредом тајности, повредом права на образовање.

Наиме, правоснажном судском пресудом Апелационог суда у Београду утврђено је да му је, осим што је неосновано лишен наслеђа, забраном студирања повређено право на образовање.

Констатовано је и да је по међународним конвенцијама добио политички азил у Немачкој, као и да је ОЗНА имала и досије о њему и да је константно праћен. Потврђено је и да је неосновано ухапшен када је његова сестра побегла из земље.

„Опљачкали су ме и узели ми право на наследство. Закон о реституцији се не односи на мене. Мом оцу је одузета имовина након што је стрељан без судске пресуде. Поред рехабилитације, ја и даље трпим тортуру јер ми се и даље ускраћују моја права. Сада само треба држава да испоштује пресуде о рехабилитацији које је донела“, каже Томић за „Блиц“.

Он додаје да су само машине које је његов отац поседовао, без зграда, као и породичне куће, вештаци проценили на 573.000 евра. Када је имовина заплењена, осим покућства, међу којим су и вредне ствари, накит, уметничке слике, из сефа је узето 44.000 ондашњих америчких долара. Међу заплењеном имовином била је фабрика јестивог уља у којој је било 38.725 килограма сунцокретових погача...

Пред Вишим судом вођена су два поступка – један за рехабилитацију Душана и Добривоја Томића, којим је утврђено да су Добривоју била угрожена права, и други за накнаду штете.

Виши суд је одбио захтев за накнаду штете, мада је тај исти суд и у првом случају одбио захтеве за рехабилитацију, иако је констатовао да су Добривоју била угрожена права. Овај предмет је сада на Апелационом суду.

Професор Зоран Ивошевић, некадашњи председник Врховног суда, каже да случај одузимања имовине породици Томић нема везе са Законом о реституцији, већ да је у питању насиље и да наследници имају право на одштету.

„Уколико је Душан Томић стрељан и није осуђен, не постоји ни формалан разлог да му се одузме имовина ни по тадашњим револуционарним законима“, изричит је професор др Ивошевић.“

ЦЕНА ЈЕДНОГ УЈЕДА

Знам да господин Томић, вишедеценијски трагалац за истином о свом оцу, не тражи накнаду штете себе ради, него правде ради. Он је о томе говорио у „Политици“ почетком јуна 2013. године, у интервјуу датом М. Галовић: „Др Добривоје Томић и данас се јасно сећа тог децембарског дана ратне 1944. године када су двојица наоружаних партизана одвела његовог оца Душана Томића (1899 –1945). Двојица наоружаних партизана ушли су у стан породице Томић у Параћину.

Душана су ухапсили у присуству његове супруге Радмиле, ћерке Добриле и тада четрнаестогодишњег Добривоја. Угледни привредник, који се у Другом светском рату није сврставао ни међу четнике ни међу партизанае, спроведен је у Бољевац а затим у затвор Озне у Зајечар, где је у фебруару 1945. године убијен, а његови посмртни остаци до данас нису пронађени.

– Мој отац судски је рехабилитован 2008. године. У складу са законом тражио сам одштету од Министарства правде и државне управе. Није ми одговорено у предвиђеном року, па сам одштету затражио тужбом пред Вишим судом у Београду. Недавно ми је из министарства стигла понуда Комисије за рехабилитационо одштетење, нуде ми 500.000 динара за убијеног оца, сав нанети душевни бол и последице по моју породицу. Толику одштету, а то је проверљив податак, локалне самоуправе судским одлукама исплаћују грађанима за ујед паса луталица. Такву понуду сматрам увредљивом – каже др Добривоје Томић.

Хапшење оца било је тек почетак патњи кроз које ће проћи овај данас осамдесетдвогодишњак и његова породица. Само неколико дана касније избачени су из стана у Параћину, није им било дозвољено да понесу ни најнужније ствари.

Збринули су их родбина и пријатељи. Радмила је супругу носила основне потрепштине у затвор у Зајечару, предавала их је кроз отвор на

улазној капији. Родбина ухапшених приликом таквих долазака страховала је да ће чути речи стражара: „Не долазите, није више ту!” Било је извесно да је то значи да своје најближе више никад неће видети.

– Управо те злослутне речи чула је моја мајка када је донела ствари за мог оца око 10. фебруара 1945. године. Касније ћу претрагом по архивима пронаћи књигу Озне у којој је записано да је стрељан 16. фебруара 1945. године – објашњава Томић.

И после погубљења Душана Томића, његова породица је под притиском нових власти. Упозорени су да смртна опасност прети и супрузи стрељаног, а да ће деца бити дата у дом за сирочад. Приморани су да се склоне у Београд где су им помогли пријатељи и пословни сарадници стрељаног Душана, па чак и једна предратна комунисткиња која је ценила ову породицу. Добривоје наставља школовање, полаже велику матуру. Али, са стигмом сина наводног „народног непријатеља”, не може да упише студије.

Покушава то у Љубљани, скривајући судбину оца, али и тамо га стиже допис Озне. Било је то средином педесетих година, у Србији се и даље осећала „гвоздена рука”, а Словенци су без проблема путовали у суседне државе.

– То довољно говори о односу Брозове Југославије према Србима. Убацио сам се међу словеначке студенте који су путовали у Клагенфурт и тако сам прешао границу. Из Аустрије

сам илегално ушао у Немачку и тамо затражио азил – сећа се Томић.

Смештен је у избеглички логор код Нирнберга. Почео је да ради у магацину, а за разлику од његове земље, немачке власти су му понудиле да студира. Завршио је медицинско-стоматолошки факултет у Минхену и почео да ради у приватној пракси. Касније се бавио научним радом и то на Харварду и у Ахену.

– У Србију сам се вратио 2002. године са жељом да утврдим истину о смрти оца. Рехабилитован је, а после свега ми нуде понижавајући одштету – револтиран је Томић који судским путем тражи да му држава исплати 480 милиона динара за страдање оца и све последице које су због тога произашле по њега, укључујући и душевну бол.

Министарство правде и државне управе потомцима лица која су из идеолошких разлога стрељана 1944/1945. године до сада је исплаћивало од 250.000 до 600.000 динара, наводе у овом министарству.

„Уколико је захтев за рехабилитационо обештећење поднет у складу са одредбама Закона о рехабилитацији и уколико су испуњени сви услови прописани законом, комисија такав захтев усваја и одређује висину накнаде на име рехабилитационог обештећења. Пажљиво се разматра сваки захтев и приликом одлучивања одлука која се доноси је у складу са позитивним правним прописима и постојећом судском

праксом која је установљена, и то на име накнаде нематеријалне штете за претрпљене душевне болове због смрти блиског лица. Именованом подносиоцу захтева комисија је, руководећи се наведеним разлозима, предложила износ од 500.000 динара, уважавајући све наводе из његовог захтева”, наводи се у допису министарства. Питање „Политике” о поређењу висине ових одштета са, на пример, одштетама за угриз паса луталица које по судским пресудама данас исплаћују локалне самоуправе, остало је без одговора. Закон о рехабилитацији, објашњавају у министарству, прописује да ако подносилац захтева није сагласан са предложеном споразумом, може поднети тужбу за накнаду штете.“

ЋЕРКА ДОКТОРА МЕНГЕЛЕА

Читао сам књигу „Црвено сунце у зениту“ Добривоја Томића. Он је, док је обављао приватну праксу у Јужном Тиролу, за пацијенткињу имао ћерку доктора Менгелеа, госпођу Рихтман, која је лечила зубе са целом породицом код Србина стоматолога. Томић ју је питао да ли је имала каквих невоља од послератних власти зато што је Менгелеова кћи; она му је подробно све испричала. Томић пише да му је госпођа Рихтман саопштила да није имала никаквих озбиљ-

них проблема: „Живела је са мајком. Наравно, њој је било тешко што је без оца. Али, од становништва, од власти, она не може да каже да је ишта посебно значајно и лоше доживела. Она је сада већ мајка двоје деце, и има сасвим нормалан живот, има запослење./.../ У први мах сам био веома изненађен тиме да рођена ћерка једног заиста светски познатог злочинца сада разговара са мном и да је уопште као пацијент ту у мојој ординацији. Ова различитост судбина, на пример, њена и моја, поново су пробудила моја сећања и поређења. Нису ли комунисти и дан-данас загрижени и затровани једном идеологијом мржње, идеологијом зла. Зар жиг њихове мржње не прати сав мој живот? Ја сам јој кратко рекао: „Знате, ја сам жигосан као дете народног непријатеља и ратног злочинца, иако то не могу да вам причам, јер је прича о мом оцу неупоредива са Вашим оцем, али сам ја због тога жига много претрпео и дан-данас носим тај жиг“. За њу је то било потпуно зачуђујуће, она, једноставно речено, то није разумела: зашто ја, ако су били против мог оца. Питала ме је шта је био по занимању. Ја сам рекао: „Индустријалац, није био ни војник, ни ништа“. Она је вртела главом и рекла: „Не знам. Ја то овде не могу да кажем. Ја не знам ни за друге људе који су били у рату и који су били функционери да су њихове породице због очева или браће били жестоко прогањани и трпели као што Ви кажете“.

Онда је Томић сазнао да је Менгеле виђао

њену мајку, па је чак дошао у Јужни Тирол да се види с децом и супругом, са фалсификованим пасошем државе Аргентине. Томић пише: „Они су се виђали, док мој отац, као и хиљаде других, труне негде, па се не зна ни када је убијен, док су се људи попут Менгелеа виђали са својом децом. Ако се поређења наших живота сама по себи сучељавају – то не доноси спокој. Не зато што смо се као народ острвили једни на друге, чак ни то што је свет у својој кући имао друга правила, већ зато што не знам у име чега су комунисти побили толике домаћине и часне људе – а потом прешли у обрачун са њиховим породицама“.

СУМЊИВИ ДИС

Ако је син Душана Томића био жртва проглашавања његовог оца народним непријатељем, онда је Владислав Петковић Дис био жртва чињенице да су Мутимира убили комунисти јер је био официр Југословенске војске у Отаџбини. Чачак после рата није хтео да се бави Дисом, јер ту има „нешто сумњиво“. Тек је Бранко В. Радичевић успео да раскрави заплашене локалне комунисте, и да покрене „Дисово пролеће“, песничку манифестацију која траје до данас. Он је 1955. у „Чачанском гласу“ објавио текст „Бог роштиљ и песник Дис“, који је, како рече песник и књижевни зналац Драган Хамовић, „горки и јетки памфлет против завичајног нехата и нема-

ра, а исписује га потоњи „духовни утемељивач“ манифестације „Дисово пролеће“. Посредујући сећање своје мајке Косаре на тихог и бојажљивог дечака Владу из чачанске Палилуле – за којим су обесни дечаци викали „Влада, мисирска баба!“ – Радичевић већ тада увелико припрема, концепцијски подлаже „Дисово пролеће“, које ће формално и отворити 1964. године, програмским словом пред Дисовом бистом.“

Ево шта је, 1955, у „Књижевним новинама“ писао Бранко В. Радичевић: „Тада одлучих да их подсетим на дужност: – Зашто не подигнете споменик песнику? – Нисмо сигурни. – Како нисте сигурни? – Треба прво испитати његову прошлост. – Сумњате, значи, у његову исправност... можда је био квислинг... – четници... и тако даље... – Наравно, треба проверавати... Али, он је погинуо 1917. године. – Е, то је друга ствар. Али, опет... ко зна“... Дис је био сумњив због сина. Проглашен, безмало, за „дражиновца“ уназад.

ТЕМА ЈЕ ИЗАБРАНА

Онда сам решио да тему Мутимирове судбине „оградим“, да је неко други не би преузео, па сам, на основу доступног материјала, објавио, почетком јуна 2013. године, текст у недељнику „Печат“, под насловом „Скица за роман о Дису“. Повод – стогодишњица његове збирке патриотских песама „Ми чекамо цара“. Ту је обрађена и

прича о Мутимиру. Године 2014, објавио сам проширену верзију текста (који је ушао и у ову књигу) у збирци огледа „Побуњеници и смислотворци“, под насловом „Мутимир/ Скица за роман о Дису и његовом сину“. Ишао сам од познаника до познаника, причао да ћу да напишем роман, и стварно сам био сигуран у то.

Зашто роман?

Некада сам писао поезију, али и прозу. Затим сам све то оставио, и посветио се разним областима публицистике и, касније, књижевној критици. Схватио сам да је тема захвална - повест о човеку који је нестао у мутним водама наше историје. Није нам потребно да идемо за далеким Борисом Давидовичем - ево једног нашег, ишчезлог, као да га никад није било. У питању је, „син песника Диса“, како га именује Дража у писму Константину Фотићу писаном 1945. године...

ТРАГЕДИЈСКА ОСНОВА РОМАНА

За већ поменутог Милована Данојлића, Качерца који има бистро умно око наших сеоских памтилаца и Богом дане речи које светле у тмини, Дис је био „изабраник несреће“. У свом тексту, објављеном, под тим насловом, 2012. у часопису „Дисово пролеће“, поводом пола века манифестације, песник каже: „Са приближава-

њем стогодишњице Дисове смрти заокружује се увид у један паклено доследан сценарио личне судбине. Многи су наши писци, нарочито песници, умирали у тридесетим годинама, али их је мало отишло са света тако предвидљиво и незадрживо. Дисов песнички наступ је, од првог часа, објаве предестинације, помирење и присан дијалог са њом. Рођење је пад у живот, улазак у смртоносну колотечину историје, а опоравак од пада повратак у невине даљине, у спокој непостојања. Изабраник несреће нема право на негодовање. Он има да сарађује са злом судбином, да јој олакша остваривање. И ево, живот му, у свим етапама путовања, даје јасна предсказања, усмерава га према неизбежном слому. Већ у децјем добу доживљава опомињуће потресе: већина браће и сестара умире у раној младости, остављајући га да чека свој час у долини суза. Очева радња пропада: над сваким људским предузећем лебди авет Кризе. Ни гимназију није стигао ваљано да оконча. Следе обесхрабрујућа службовања по забаченим местима сиромашне сељачке земље. Сами од себе, слажу се духовни предуслови и материјални докази на којима се заснива неутешно осећање ствари и бића. Зло семе пада на тло повољног, предодређеног душевног устројства. Има душа уобличених у ко зна каквим кобним пренаталним лабораторијама. Не знамо чију судбину окончавамо, које нам је гене прошлост завештала. Скерлић је превидео оно на шта ни ми, у свакодневном

животу, не обраћамо пуну пажњу: има расположења и схватања која измичу нашој тренутној моћи разумевања и прихватања. Туђи песимизам нам се, готово увек, чини неоправдан, јалов и сувишан. Одбацујемо га и онда када га у суштини делимо: довољан нам је наш сопствени, од кога бисмо да се отргнемо. А мудрост нас упућује на сасвим супротан однос. Сваку људску тужбалицу, и онда када нам се чини неоснована, настала на каквом помодном таласу, треба узимати озбиљно. Човек може преувеличавати своју несрећу, али и када се поиграва са њом, он то не чини без дубоког разлога. Песничке зебње и слутње измичу правилима логичког расуђивања. Скерлићева оцена Дисове књиге је плод политичке трезвености, и зато је неумесна. Будућност коју неће доживети ни песник ни критичар, имаће више слуха за изворну истинитост и доживљеност Дисових стихова. Мрачна пророчанства, расејана по многим песмама, оствариће се до застрашујућих појединости. Свест о замкама судбине присутна је у насловима песама: *Коб, Тамница, Највећи јад, Гробница лепоте, Утопљене душе, Бол и стид, Погреб, Нирвана, Роб, Погинули дом*. Проклетство се слуту, очекује, и потврђује. Почетком јуна 1916, у писму Зарији Р. Поповићу, избеглица са Атлантика исповеда један страشان визионарски сан: „А збиља је овде лепо! И да мени може игде да буде добро, овде би ми било најбоље. Јер и мени и вама и толиким другим свеједно је: овде, или у двору, ал нигде без

јада. Ето на пр. Ја сам данас сасвим утучен. Ваљда због ове осеке (вода опада до 5 метара) и плиме (за 5 м. вода расте), ноћас сањам Београд, госпа Тинку, неку тепсију са питом од меса. Ко ја носим ту тепсију, а наједном вода, мутна вода, изађе преда ме и поче да расте. Тепсију ми изврну, а мене таласи повукоше собом. Ја се почех борити са таласима, из све снаге запињати, да идем кући да спасем мог Мутимира. Дођем тамо, али унутра не смем да уђем, јер би и вода са мном. И из тих мука се пробудим. Сигурно ми је Мутка болестан или још горе. “У тим таласима, сањаним на обали Ламанша, песник ће, кроз непуну годину дана, на другом крају Европе, окончати живот. Препознати, у оваквом песнику и у оваквом животу, штетне утицаје француске Декаденсе, непромишљена је и узалудна работа. Његово књижевно образовање било је танко; његов песимизам извире из утробе бића, његова реч, бар у оних пет-шест великих песама, чудесно је, органски саливена. Ако је код Диса ишта несумњиво, онда је то припадност и изворност његовог доживљаја. Повезивати то са одјецима далеког француског Парнаса дође као критичарска доколица. А не може се рећи да Песник ништа, бар повремено, не предузима против онога што су му Парке досудиле. Збирка родољубиве поезије „Ми чекамо цара“ може се разумети као покушај отпора злој судбини. У практичном животу, такав корак је женидба пожртвованом и оданом женом. Оба настојања су се показала кратковека,

донела су пролазно охрабрење. Занос због успешног завршетка Балканских ратова помутиће слом војске и државе у Првом светском рату, а оазу породичне среће изгубиће после преласка преко Албаније. Лична несрећа се укрстила са колективном трагедијом, које су се међусобно подстицале и допуњавале. У летопис злих случајности које то, у оваквом животу, нису, улази и песникова расејаност при сређивању кућних прилика. Напуштајући Крф 1916, он ће замолити једног познаника да породици у Београд прослеђује његове припадљности. Ималац овлашћења је прекршио реч, па је, месецима, новац задржавао за себе. Сазнавши за то, Песник хита на Крф, да исправи грешку. У последњој дописници упућеној жени, стоји: „Ја бих себе казнио смрћу што сам у овим приликама поверовао другима.“ А Смрт је, већ, спремно чекала да изврши оно што се од ње тражило: 16. маја 1917. брод „Италија“, пловећи према Крфу, налете на немачку подморску мину, и Песник се, у таласима Јонског мора, загрлио са изасланицом опаке судбине. Ни потомство му није било боље среће. „Два цвета из четири рата“, како је видео своју децу, нестаће у два ратна вихора. Ђерка Гордана страда у шестој години живота, од опекотина задобијених у пожару. Син Мутимир 1940. године дипломирао је на Правном факултету. Као Дражин официр за везу враћа се, по свршетку рата, у Београд. Почетком 1945. одлази на сахрану једног свог пријатеља, и одонда му се губи

траг. То су били месеци сурове револуционарне правде, кад су људи ликвидирани без саслушавања. У једној песми зажалиће што „овај живот прости/ Нисам спустио у борбу таласа.“ Било му је одређено да се с таласима сусретне у часу одласка, у помрчини Јонског мора. Има људи на којима живот испроба све своје наопаке вештине и зле обрте, како би се, ваљда, потврдила Еврипидова реч да је „патња гвоздени закон природе“.

Ето, ово што је писао Данојлић – довољно је као језгро романа, мислио сам. Једна судбинска, скоро античка, прича; само мало вештине, и готов роман.

О ЧЕМУ САМ МАШТАО?

Признајем, маштао сам да ће роман стећи извесну популарност међу читаоцима ако успем да га протурим у неку од већих издавачких кућа. Биће ту и хонорара, и више издања, а ја сам по струци просветни радник, имам око четиристо евра плате, а вишечлану породицу. Можда добијем и неку књижевну наградицу, па, што каже народ, „заувар“.

Зато сам чак смишљао и маркетиншку кампању. Предложио бих издавачу да преко књиге стави траку „Роман који неће добити НИН-ову награду. Проверите зашто!“ А они у жирију се нађу изазвани, па ми награду ипак дају, а? Мислим, све је могуће: има ту разних

писаца, и књига, а теме су такође шаролике, од холокауста до деменције. Наравно, брзо сам схватио да је то пуко фантазирање, али сам ипак мислио о неким другим наградама. И тако бих, на велика врата, ушао у књижевност.

Па сам онда смишљао трик којим бих привукао пажњу наших, презасићених, критичара. Прво сам мислио да се роман састоји од једног истог текста, који би се, у сваком следећем поглављу, „гојио“ новим подацима и чињеницама, у виду концентричних кругова (то, колико знам, код нас до сада нико није пробао). Онда ми је пало напамет да би то било досадно просечном читаоцу, а он није небитан за продају романа, јер га он, просечни читалац, и купује. Додуше, ако бих ипак добио неку награду (рецимо, НИН-ову), они би га куповали извесно време, али, чим схвате о чему је реч, престали би. Па сам онда хтео да основном тексту додајем фусноте, и да цео роман буде у фуснотама. Имало би то симболички смисао: сва наша историја је у трагању за несталим, прећутаним, прецртаним људима и чињеницама...

НОВИ ПУТ КА МУТИМИРУ

А онда - откровење.

Градска библиотека у Чачку дошла је до Мутимирових трагова на фотографијама. У „Дисовом пролећу“ 2016. године, дугогодишњ-

ња директорка чачанске библиотеке, Даница Оташевић, објавила је текст под насловом „О госпођи „Можда спава“.“ Наводим га у целини: „„ Тада је међу нама била једна дама. Драга жена из песме: *Боже, шта ли данас у Србији ради!* И дама из песме *Можда спава*. Иста жена. Можда спава са очима изван сваког зла. Једина песника љубав. Жена је изашла из песме. Дошла је на пролећни васкрс свог песника. Несрећна жена. Госпођа Можда спава“. Овако је, беседећи пред Дисовим спомеником у Чачку у мају 1993. године, на Тридесетом Дисовом пролећу чији је гост био песник Јован Христић, описао догађај са прве светковине Дису у част одржане 13. априла 1964. Бранко В. Радичевић. Госпођа „Можда спава“ била је Христина Тинка Петковић, тада Морозов. Допutoвала је из Лознице на пролећни васкрс свог песника, првог супруга Владислава Петковића Диса. Били су у браку шест година, тачније четири, јер се Дис повукао 1915. са српском војском преко Албаније у Грчка, а страдао у мају 1917. године. Још један запис оставио је тада Бранко, непознат онима који сабирају животопис песника „Утопљених душа“ и сваког календарског пролећа пале у Чачку и родном Заблаћу поетске бакље у славу и част песнику Дису и његовој потоњој песничкој браћи по перу. „Ту је била још једна необична личност, као вечити муж Фјодора Достојевског. Деликатан, на пристojном одстојању, не, неће да смета, уклања се и извињава. Човек који је после

песникове смрти бринуо, часно, о његовој жени и породици“. То је била слика Бранка В. Радичевића о доктору Ивану Вањи Морозову (1895-1972), Русу избеглом за време Октобарске револуције са породицом у Србију, другом мужу Дисове удовице Христине са којом је провео скоро четири деценије. Штури подаци са којима се располагало, а то је запис у „Чачанском гласу“ из 1964. године који је са Првог „Дисовог пролећа“ донео само Тинкину фотографију и сећање на Дису, овим описом били су допуњени, указали су на нови траг. „Глас Подриња“ из Шапца 3. децембра 1992. године пише: „Госпа Тинка на Тичару спава“ и доноси фотографију са чачанског културног догађаја из 1964. године - Тинка и Иван Морозов поред Дисовог споменика. Није само фрагмент из Бранкове беседе био повод да се на културној сцени први пут „сретну“ овог пролећа библиотеке Чачка и Лознице. Из затамњених фиока, како то бива кад најмање очекујете, изпловило је једно писмо Миланке Морозов, Лозничанке, такође из 1993. године. Било је писано лепим рукописом, али сагубљено у разним хартијама, потом заборављено. Миланка Морозов, друга жена Ивана Морозова, нудила је Градској библиотеци на откуп неке предмете, фотографије и документа породице Петковић, остале после Тинкине смрти 1968. и Иванове 1972. године. На списку је било 17 ставки: икона светог Димитрија, крсне славе Петковића, више албума са сликама,

Мутимирова диплома Правног факултета из 1940, Тинкин портрет, лампа на гас, кревети, фотеље... Представници Градске библиотеке ишли су у Лозницу, погледали ствари, пресабирали се да ли је реч о оригиналима, могу ли то да купе, јер је била инфлација, ратови и беспарица, и – одустали. На писмо и понуду потом је пао мрак. Остао је и један запис Радула Марковића у листу „Дисово пролеће“ из те године о „недовољно познатим подацима о Дисовој породици“, али и то није навело истраживаче да даље прате овај траг. Карте су се саме отвориле овог пролећа. Испловила су Миланкина писма и Бранкова беседа из 1993. године. Када је са зебњом окренут телефонски број у Лозници који је у именику носио име Миланке Морозов, аутор текста није очекивао да чује Миланкин глас. А, управо се она јавила! Када је чула да је на линији Библиотека из Чачка, питала је: „Па где сте ви, што вас нема?“... И, године су биле избрисане. Сусрет завичаја Владислава Петковића Диса и града у коме је од 1929. године до смрти живела његова удовица, једина љубав, жена из песме „Боже, шта ли сада у Србији ради“ са сином Мутимиром, уприличиле су две библиотеке, Дисова из Чачка и библиотека Вуковог завичаја из Лознице. Делегацију чачанске библиотеке чинили су директор др Богдан Трифуновић, Даница Оташевић, Милица Баковић и Владимир Симић и лауреат овогодишње Дисове награде Томислав Маринковић. На гробље

Тичар одвео нас је директор лозничке библиотеке Радован Симић, а потом је у Библиотеци одржано вече сећања на Дису и Тинку. На црни мермерни споменик, уредно одржаван, спуштен је букет цвећа а на траци је писало - Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“. Чачанско цвеће за жену „која је била Дисов добар дух, једина љубав“, која је ушла у песму и до краја живота била његова удовица. На споменику су два презимена једне жене: Христина Тинка Морозов, у другом реду – Тинка Петковић Дис. Испод година рођења и смрти уклесани стихови: *Можда спава са очима изван сваког зла Изван ствари, илузија, изван живота И с њом спава невиђена њена лепота Можда живи и доћи ће после овог сна Можда спава....* Други супруг Иван Морозов, који је часно бринуо о песничковој породици, дао је да се уклешу стихови из Дисове најлепше песме. Стихови за госпођу „Можда спава“, љубав два човека. Каменорезац је направио једну грешку, уместо „доћи“ у претпоследњем стиху, урезао је „проћи“. На другој плочи пише Миланкино име. Гробове Тинке и Ивана скоро пола века одржава Миланка Морозов. Поверава нам се: „Ја нећу ту да се сахраним, ипак су они делили добро и зло четрдесет година, заслужују да буду заједно, ја ћу се вртити на гробље у село Драгинац.“ У стану у Београдској улици, у центру Лознице, Тинкином и Ивановом, а потом Ивановом и Миланкином, затичемо осамдесетпетогодишњу Миланку Морозов, крепку,

милу старицу. Дочекује нас као драге госте, као да нас је одавно очекивала. Изнела нам је неколико албума, икону светог Димитрија, Мутимирову диплому правника... „Узмите,“ каже, „ви ћете то чувати, вама припада. Стара сам и ко зна до када ћу. И ово је доста. Чувала сам ове успомене скоро пола века и вама их поклањам на даље чување“. Добра, драга Миланка прича: „Последњих година Тинка се повукла у своју тугу. Била је утопљена у личну драму. Много је пушила, слабо излазила. Била је окружена фотографијама најмилијих, супруга Диса и њихове деце. Није могла да преболи Мутимиров губитак. А заслужила је да је Лозничани помињу, одају јој пошту. За време рата заложила се код Немаца за похапшене мештане Ноћаја који су били затворени у цркви и спасила их стрељања јер је знала немачки. Помогла је и многе друге. И Иван је лечио партизанске борце, народ, био је сиротињска мајка...“ Скромна старица не помиње да је због Мутимирових фотографија у униформи официра краљевске војске и сарадника Драже Михаиловића могла да страда као што је и Мутимир нетрагом нестао у Београду после ослобођења 1945. године. Без трага и гласа, заувек. Тинку је та туга на крају убила. И Миланки је једном поклоњен живот, поклоњен од непријатеља. Миланка Степановић из Цикота (1931) као десетогодишња девојчица доживела је личну драму, преживела је казнену експедицију у којој је страдало 25 најближих чланова њене

породице, видела је мртву мајку са трогодишњом бебом на кућном прагу. Не зна зашто су јој Немци поклонили живот. Морозове је упознала када су живели у селу Драгинац где је била удата, касније је помагала у кући Тинки, доселила се код њих у Лозницу, остала у стану после Иванове смрти као чувар успомена Петковића и Морозових. Породица Морозов побегла је пред вихором револуције из Калуге у Русију у Србију. Иван је једно време радио у Врбасу а потом је отишао на студије медицине у Београд. Давао је часове математике ђацима и тако је упознао Тинку, удову великог песника Владислава Петковића Диса, која је за сина Мутимира тражила професора, а нашла мужа. Са службом су се селили између два рата на Косово, Ковин, Пецку, Подрињску Митровицу, Зајачу, Драгинац, Лешницу до коначног доласка у Лозницу 1929. године. И Тинка је радила као болничарка, делила судбину времена са другим мужем и гледала у Мутимира, надала се, све док и њега није изгубила у ратном вихору као и Диса. Заоставштина Петковића захваљујући Миланки Морозов сада је у Дисовој библиотеци у Чачку. Бројне Мутимирове фотографије од основне школе, служења војног кадра у Сарајеву, београдских студентских дана, породичне слике Петковића и Морозових, све то треба дешифровати, повезати, склопити у причу, животопис. Славска икона светог Димитрија можда је још из Дисових дана, ко зна. Дис је још неишчитан и тајанствен. Тајна коју ћемо у наредном времену

откривати. Миланка Морозов сачувала је део породичне хронике и даровала Чачку“.

Захваљујући љубазности Богдана Трифуновића, директора библиотеке, и Данице Оташевић, албум ми је дошао у руке...

Сад сам помислио да би иновација форме у роману могла да буде још ефектнија: трећина стране слика, а две трећине фуснотирани текст. Фотографије су, често, нејасног порекла, не зна се ко је, осим Мутимира, на њима... Изазовно за трагање, размишљање, закључке...

Добио сам, на диску, један избор слика...

КЊИЖЕВНОСТ И ИСТОРИОГРАФИЈА

Сад је требало осмислити поетику романа. Нешто онако, „пост“ – постмодерно, постисторијски.

Кренуо сам да читам књиге и чланке о савременој историографији, јер сам уочио да, одавно, многи тврде да је историјско дело својеврсни књижевни текст. У руке ми је дошао Хајден Вајт, са својом књигом „Метаисторија“, у којој је, како каже пољски теоретичар Михал Павел Марковски, настојао да истражи „историографски текст као реторичку машинерију за производњу ефекта стварности“. По Вајту, историографски стил зависи од одређене стратегије и одређеног структуралног модела, и писати историју значи стварати књижевност. Свака

историографија је, у исти мах, и философија историје. Историографска имажинација је примарна, а историјска стварност секундарна. Историографско приповедање не приказује толико шта се десило, него тумачи то што се десило. Савремена историографија је одбацила све претпоставке оне претходне, која је веровала да историчар треба да, кроз шуму докумената и откривених чињеница, дође до објективне истине о прошлости. Историчар, веровао је Леополд Ранке, мора да избрише себе, и да пусти ствари да саме говоре. Интелектуализам, објективизам, фактографичност, провиденцијализам (историја је прогрес), антиаксиологизам – све оно чиме се 19. век дичио – Ниче је разбуцао указујући на крајњу заинтересованост оних који се историјом баве. Историја не објашњава како је било, него нам помаже да живимо у свету какав јесте. По Марковском: „Историја света није историја чињеница самих по себи, већ само историја нашег мишљења о тим чињеницама и њиховим мотивима и узроцима“. Ниче је рекао да нема чињеница, него постоје само тумачења. Као што је историја текстуална (не можемо доћи до прошлости осим кроз текстове које нам је оставила), тако је и текстуалност исторична (сваки текст мора бити смештен у историју): то је тврдио амерички изучавалац ренесансе, Луис Монтроуз.

Немачки историчар Георг Г. Игерс, у својој књизи „Историјска наука у 20. веку“, указује на

чланак Лоренса Стерна „Оживљавање наратије. Размишљања о новој старој историографији“, у коме је Стерн истакао да је прошло време када се веровало у могућност целовитог објашења историјског развоја. Поново је стављен нагласак на људско деловање и људску свест што је, по Игерсу, водило назад ка „наративној историографији која хоће да праведно суди у субјективним аспектима људске егзистенције“. При томе „историографија која је више посвећена егзистенцијалним искуствима просечних људи изискује алтернативне методе како би се могло приближити разумевању овог света а да се тиме у пракси не напусти захтев за научношћу“.

Историчар Ричард Еванс је, у својој књизи „У одбрану историје“, устао против постмодернистичког конструктивизма, ставивши до знања да је историјску истину могуће спознати, макар и несавршено, озбиљним изучавањем извора, који нису пуки текстови што их свако тумачи по својој вољи. Јасно се морају разликовати примарни и секундарни извори, то јест документи и, рецимо, мемоари, који су блиски књижевности. Треба се, сматра Еванс, вратити и историјским синтезама, јер смо у доба комадања знања добили много ситних истина, а више не сагледавамо целину прошлих збивања. Мноштвеност „истина“, коју заговарају постмодернисти, води ка ирационализму и кривотворењу прошлих догађаја, чиме се отвара широко поље за идеолошке манипулације прошлости.

Ипак, историчари попут Еванса не поричу мултиперспективност историјског увида. Свако има право на своје схватање прошлих догађаја, Уосталом, то је знао и „руски Ниче“ (за разлику од Ничеа, искрен хришћанин који је умро као монах Климент), Константин Леонтјев, који, у својој студији „Византизам и Словенство“, тврди: „И школа, и стихови и мноштво чланака и романа научили су нас све да од раног детињства с дрхтајем усхићења читамо о Маратону, Саламини и Платеји и да, свим срцем саосећајући са својим јелинским републиканцима, гледамо на Персијанце скоро с мржњом и презиром. Сећам се како сам случајно прочитао (и то код кога? - код Херцена!) о томе да су персијски племићи сами скакали у море да би олакшали лађу и спасли Ксеркса, да су, један по један, долазили цару и клањали му се, пре но што скоче с палубе... Сећам се, кад сам то прочитао, да сам се замислио и рекао себи: Херцен то с правом зове персијским Термопилима. То је страшније и много величанственије од Термопила! То доказује силу идеје, силу уверења већу него код Леонидиних сабораца, јер је лакше положити свој живот у жару битке, него промишљено и хладнокрвно, без икакве принуде, одлучити се на самоубиство због религиозно-државних циљева! Од тог часа, сећам се, почео сам да Персију гледам другачије од начина на који ме је учила поезија, школа и већина историјских списа“.

Да сам пошао замишљеним путем у стварање романа, било би то, претпостављам, нешто сасвим

ново, другачије, можда занимљиво. Историјски роман који се спори са историјом. Роман после смрти романа. Роман је, у позној ренесанси, почео као житије несветих, буржуја који су стекли самосвест. Али, Достојевски је осетио да роман умире, и решио је га врати житију – зато је у средишту „Браће Карамазова“ житије са поукама старца Зосиме. Тим путем кренуо бих и ја.

Ипак...

ЗАШТО САМ ОДУСТАО ОД РОМАНА?

Као што је писао велики учитељ Завета, Жарко Видовић, у својим „Романима Ђорђа Оцића/ Поетофилософија и коментари“: „Задатак литературе је да буде свесна Зла и кривца а не – да се литерати праве као да Зла нема! (Главни циљ Сатане је: да људи изгубе и не стекну веру у постојање Сатане. Бог жели да људи у Њега верују, а Сатана жели да у њега, Сатану, не верују:јер он је завереник, интригант, „отац лажи“.)/... /Не може човек писати поезију, а при томе мислити о себи као писцу поезије и о поступку писања. Јер класични поступак у настајању уметничког дела, природан је израз личности (осећања као поистовећења, трансценденције)./.../ Не може човек лежати са женом, а при том мислити о томе на који начин се то у њему јавља нагон. Уметност је уметност – без предомишљаја, као што је и вера – вера без чове-

ковог знања о Богу као даваоцу вере. /.../ Књижевност или поезија је жал за прошлим, трагање за изгубљеним временом, покушај да се време макар и фиктивно заустави – у „чврстој форми“ уметничког дела – и да се бића прошлости обликују у сталну (ма и фиктивну) присутност.“

Одједном сам схватио да роман који би испунио Видовићеве критеријуме не могу да напишем. Немам дара, немам снаге. А није ни морално, бар по мом схватању.

Зар да постајем романописац и да маштам да зарађујем на судбини једног од многих наших несрећних младића, који је са овог света отишао на основу зловоље крвавих револуционара, што су, у име светле будућности, побили толико невиних и нељубљених? Изложићу оно што имам, покушаћу да дам основни историјски контекст и – то је то. И биће ово више сведочење о епохи, јер о Мутимиру је тако мало чињеница. И тако, после свих сумњи, покушаја и размишљања, настаде књига која није роман.

УВОД И ЗАВРШЕТАК

*Ова два чланка из мог пера су увод и
закључак теме којом се бави књига
„Син песника Диса“.*

*Први је настао 2013, па је касније нешто
проширен, а други је настао 2017, после
разговора са господином Леоном Којеном,
унуком Милана Гавриловића,
Дисовог венчаног кума.*

Са мајком у шетњи

МУТИМИР: СКИЦА ЗА РОМАН О ДИСУ И ЊЕГОВОМ СИНУ

Дисова година

Ова, 2013. година, јесте Његошева, али и Дисова. Наиме, прошло је сто лета од када је Владислав Петковић објавио своју збирку родољубивих стихова, „Ми чекамо Цара“, насталу на искуству Првог балканског рата („За Косово Куманово!“); такође, навршило се пет деценија од када је у Чачку почела песничка манифестација највишег реда, „Дисово пролеће“, која је некад имала југословенски карактер, да би данас била једна од угледних књижевних свечаности Србије.

Ево повода да се осврнемо на покојника који телом почива у Јонском мору, „са очима изван сваког зла“. То је Владислав Петковић Дис, Утопљеник, Поета, Ратник, Отац Породице, творац једне од најпотреснијих породичних песама овог језика, „Међу својима“...О њему, о његовима, о сину му Мутимиру...На трагу Црњанских стихова „Јаук и гробље је народ мој“...

Ми чекамо цара

Године 1910. Дис је објавио песму „Наши дани“, манифест очајања у друштву које је изгледало труло до сржи: „Развило се црно време опадања/.../ На високо подигли се сутерени/.../ Исмејане све врлине и поштење,/Понижени сви гробови и животи/.../ Закована петвековна звона буне/.../ Гојимо се од грехова и од блата/.../ Лопови нам израђују богаташе/.../ Мрачне душе назваше се патриоти/.../ Будућности затровасмо се изворе, / а поразе прогласисмо за победе“. Само три године касније, у књизи песама о ослобођењу, Дис као да кори себе, песимисту: „Ја нисам слутио испод ноћи сиве,/ Да су већ ту руке спасоносне, здраве,/ И груди где топло сва предања живе,/ Да су нам пристигли носиоци славе“.

Шта се, у међувремену, десило?

Десила се освета Косова. Дис је био ослобођен војне обавезе због малог обима груди. Жалио се хрватском песнику Владимиру Черини, док су седели у београдској кафани „Москва“: „Слаб сам ја...слаб сам ја...ех, што даде Бог те дочеках и освећено Косово! А што и ја не допринесох ништа, боли ево овде, боли до суза, до ридања без краја... И сунце је сада лепше и звезде су сада сјајније, а мени је теже но икада, верујте. Тешко је овако остати уз жену, остати ко и жена. Мој ми живот не изгледаше никад жалоснији и сувишнији“. Његов допринос је,

ипак, био видан; била је то књига родољубивих песама о ослобођењу Старе Србије.

Критика је, веома дуго, тврдила да је збирка „Ми чекамо Цара“ покушај приближавања схватању поезије као „корисне“ за националну ствар, и да је настала после „прецртавања“ вредности Дисових „Утопљених душа“ које је, тако немилосрдно, извршио Јован Скерлић. Међутим, Александар Јовановић је показао да није реч о Дисовом пристајању на скерлићевски утилитаризам, него о промени национално – културног контекста у коме песникова књига настаје. После ослобађања Лазареве земље, таква збирка, чак и за Дису, постаје могућа. Чекање Цара има троструко значење: прво је везано за садашњицу (краљ Петар и син му Александар, коме је збирка и посвећена, ослобађају Стару Србију, чији су стубови царски градови Призрен и Скопље), друго је из националне прошлости (обнавља се земља цара Душана). Треће значење је религиозно: наша је нада у васкрслог Христа, Цара над царевима.

Дис није изневерио себе; постао је искрени поета патрије, што се види из најбољих песама збирке, попут „17. септембра 1912. године“, „Цветова славе“, „Простога имена“, „По гробовима“. Милослав Тешић тврди да неколике Дисове родољубиве песме не заостају из творевина Бојића, Ракића, Дучића и Пандуровића, и да Дучићево „Колевко и гробе, у одежди сунца“ из „Аве Србија“ није ништа узвишеније од Дисовог

„Дан пун гробова као звезда вече“ из „Простога имена“. Мирослав Максимовић је уочио да је Дисов песнички порив настао у „заносу једног заједничког (народног) прегнућа“.

Довољно је ослушнити насловну песму збирке, па да аутентичност Дисовог осећања не дође у сумњу: „Понели смо у рат своја срца мушка,/ Сузе седе косе,загрљај девојке,/ Осмех деце своје и сан што их љушка,/ и веру у Бога, пушке и тробојке.//Знајућ ко нас зове, и зашта, и куда,/Научисмо брзо како да се гине:/Из борбе у борбу, са победом свуда,/Ми смо нашли земље старе царевине.//Обишли смо места световна и света,/Развалине славе, изворе јаука/ И домове, камо страх једино цвета;/ С буктињом слободе прогнасмо баука.//Загрлисмо Србе с Косова и Скопља,/ Велеса, Прилепа, Битоља и Дебра;/ Оживесмо прошлост, мачеве и копља,/ И круне и митре и побожног себра.//Дан божији опет земљу плача виде./Ал нам дође жао те гробнице мрака,/Те судбине, с које полумесец иде,/Што ће сад друмови пожелет Турака.//И пођосмо даље, у крајеве нове,/Кроз дубодолине и висове гора,/Да наше орлове и наше топове/Пренесемо смело до сињег мора.//Ал кад освојимо обалу Јадрана/ С ужасом нам трубе знак повратка даше:/И ми остависмо крв из својих рана,/ И наше заклетве, и гробове наше.//И гле! сви гробови испратише живе!/Њина мртва уста још су могла рећи:/„Ми чекамо цара крај пучине сиве,/ Да би могли мирно тада у гроб лећи“. (Потоњи

стихови песме односе се на бојеве око Скадра, када су велике силе спречиле Србију да изађе на море, иако су Србијанци и Црногорци већ освојили град на Бојани.)

Дис у Првом светском рату

Када је избио Први светски рат, Дис се нашао на фронту, али као ратни дописник Браничевског одреда. Његов брат Радослав истакао се као храбар официр, са мноштвом похвала и одликовања (војну каријеру завршио је као пуковник). И други брат, Милош, био је у униформи. После боја на Мачковом камену, Дис је писао Радославу: „Ових дана чуо сам да си храбро погинуо на Мачковом камену. Ја ти ипак пишем. Ако ниси погинуо, примићеш ову карту. Ако си ипак погинуо: Бог да ти душу прости! О твојој храбрости слушао сам од твојих војника“. Станислав Краков, коме је Радослав Петковић био командант батаљона, у „Животу човека на Балкану“, описује једну Дисову посету фронту, који је песник називао „завичајем смрти“: „Да не би био комичан са својим шеширом широког обода, ставио је војничку шајкачу на своје густе, рашчупане косе. Брат му је дао и једне војничке цокуле, јер његове плитке, закрпљене ципеле нису биле ни најмање подесне за шетњу по рововима“. Дис је волео да шета

са Краковом, говорећи му: „Наше је рођење смрт оног претходног живота о коме ништа не знамо, а наша је смрт можда почетак једног другог живота о коме ништа не слутимо. Једино што видимо и знамо – јесу трулеж и распаѓање.“ Рекао је Кракову да воли рат јер ту смрт није „ни хладна, ни мрачна“, него „долази у апотеози“. Када су Срби испалили топове према Аустријанцима, Краков бележи: „Заблештали су пламенови из топовских цеви и њихов рефлекс пао је на стакла Дисових наочара. Тада сам изненада угледао да његове увек тужне и грозничаве очи блистају као звезде“.

Када су трупе аустронемачке солдатеске прешле Дунав и удариле на Србију у јесен 1915, наша војска их је потукла 27. октобра код Смедерева, на месту Молеров шанац. Дис је, за Ратни дневник нашег пресбириоа, написао две одличне репортаже – „Бој код Смедерева“ и „После боја код Смедерева“, истичући храброст обичног војника, који је потпуно помирен са судбином и спреман да се бори до краја. Ипак, србска војска је морала да се повлачи. Са њом, и песник полази на пут ван отаџбине. Дисова супруга, Христина (Тинка), сведочила је о њиховом разјеку: „Било је то 1915. године у јеку Првог светског рата. Дошли смо у Чачак и не слутећи да ћемо се ту растати заувек. Били смо заједно само једну ноћ. Сутрадан је морао да оде. Касније је преко Албаније стигао до Париза. А после, знате...“

Тинка је остала сама, са сином Мутимиром и ћерком Горданом.

Дис се повлачио са јединицом свог брата, Радослава. Видео је слике страве, које касније описује у једном свом говору пред Србима и Французима у Пти Далу: момчиће које, док иду да траже хлеб, гута река Лаб; дечаке који своју мајку, мртву, држе на коњу, да би нашли место где ће да је сахране; војника, који, већ пресељен са овог тла, у руци има парче чоколаде; редове који у Скадру љубе топао хлеб... Драгиша Васић описује Дису међу сапатницима у повлачењу: „Дању, на маршу, корача опет замишљен, не води рачуна о својим стварима, па двапут губи шињел./.../ На Скадарском језеру све је укрцано, сви су његови отишли, само он остаје, а на питање шта ће ту одговара: „Моји отишли“. И последњи из своје јединице он стиже у Скадар, па тамо налази свога другог брата инжењера Милоша“.

Пребачен је, као и многи србски интелектуалци, на оправак у Француску. Извесно време проводи у малом месту Пти Дал, а бива и у Паризу, где сарађује у часопису „Српска отаџбина“ (излази на француском). Стално брине о својима код куће, распитујући се да ли су живи. Једном пријатељу каже да је у Паризу само његова сенка, а да је он непрестано са својима. (О томе у „Међу својима“). Стихови из „Недовршених песама“ („Толко сам мали да ме је страх,/ Живим сарањен као у ноћи“) најбоље одржавају његово душевно

стање. Покушава да породици шаље помоћ, јер зна да претешко живе. Једном пријатељу даје новац да га проследи Тинки, Гордани и Мутимиру. Овај га поткрада и не шаље. И Дис је кренуо из Француске, бродом, да би нашао начина да својима помогне. Било је то његово последње путовање. По сведочењима преживелих, није се плашио док је торпедована лађа тонула.

Дисово писмо Зарији Поповићу: сан о Мутимиру

Из Пти Дала, где је боравио у француском избеглиштву, 10. јуна 1916, Дис је писао свом пријатељу Зарији Р. Поповићу: „Ето на пр. ја сам данас сасвим утучен. Ваљда због ове осеке (вода опада до 5 метара) и плиме (за 5 м. вода расте), ноћас сањам Београд, госпа Тинку, неку тепсију са питом од мяса. Ко ја носим ту тепсију, а наједном вода, мутна вода, изађе преда ме и поче да расте. Тепсију ми изврну, а мене таласи повукоше собом. Ја се почех борити са таласима и из све снаге запињати да идем кући да спасем мог Мутимира. Дођем тамо, али унутра не смем да уђем, јер би и вода са мном. И из тих мука се пробудим. Сигурно ми је Мутка болестан или још горе“.

Све је ту: мутна вода историје која у својим таласима топи Диса, а прети и његовом сину... Тај страшни талас „живота човека на Балкану“ ће стићи Мутимира крајем Другог светског рата.

Из „Недовршених песма“: још једена слутња коби

У трећој песми из циклуса „Недовршене песме“ Дис слуги: „/.../И све је тако. Долази он, /Долази у сну мој синчић мали./ Онако мио, ал нешто бон: /Однекуд га носе узбуркани вали./ Кад му видех лице, ја осетих сузе: /Пружих њему руке, дубина га узе./ /Ја опет сањам. Дошла ми кћи,/И дан велики: сунце је греје./Али и с њом мати. Срећни смо сви./Њу игра одне. Ал' се слатко смеје!/Више моје главе кликће чудно јато:/„Беше тако срећна, умрла је зато“... Песма се завршава сујеверном утехом неког чичице који каже Дису да су они који у сну умиру на јави живи.

Десио се, ипак, оно што је слућено: мала Гордана страдала је у пожару, док јој је мајка била ван куће. Мутимир је нестао у таласима крваве историје свог народа.

Дис, на своју срећу, није дочекао да то види.

Ратна судбина Дисовог јединца

Мутимир Петковић је 1940. године завршио права у Београду, а кад је избио рат, годину дана касније, обрео се, као резервни потпоручник, у Југословенској војсци у отаџбини, под командом

Драгољуба Михаиловића. Крајем 1941, послат је, као официр за везу, подређен мајору Бошку Тодоровићу, да ступи у додир са италијанским трупима у Херцеговини ради заштите србског живља од чудовишних усташких покоља. Било је то доба кад су се херцеговачке јаме пуниле стотинама и хиљадама србских тела. Требало је хитно спасавати голи живот сународника, изложених страхоти усташке каме. Сарадња са Италијанима схватана је као привремено решење, мање зло од препуштања на милост и немилост усташких зликоваца. Уосталом, како пише историчар Џејмс Бергвин у студији „Империја на Јадрану“, у Другом светском рату на територији НДХ стално је владао „хладни рат“ између Италијана и Срба с једне и Немаца и Хрвата с друге стране.

Италијани су искрено симпатисали Србе и гнушали се усташких злочина над невиним становништвом, па су гоњенима пружали разне врсте помоћи у борби против Павелићевих целата.

Мутимиров претпостављени

Мутимиров надређени у преговорима са Италијанима био је мајор Бошко Тодоровић. О њему, у својим „Медаљонима“, Драгољуб Јовановић, вођа Земљорадничке странке и човек који је, због својих левичарских убеђења, робијао и пре и после Другог светског рата (пре рата као борац против неправди капитализма,

после рата као борац после неправди социјализма), има само лепе речи. Записао је да је Тодоровић био човек и витез, „потпуна супротност Милану Недићу, који је ауторитет југословенске војске ставио пред ноге Хитлеру“. Тодоровића, по Јовановићу, није занимала политика: „Он је хтео да се бије и био се и онда кад је било јасно да је све изгубљено“. Приликом априлског рата, као командант батерије код Бањалуке, сам, са још једним војником, гађао је немачке тенкове све док није потрошио последњу гранату. Већ за Ђурђевдан те године, позвао је Јовановића да му покаже план о свеопштем устанку против Немаца.

Совјетског отправника послова, Лебедева, пре но што је овај напустио окупирани Београд, замолио је да га поведе у Русију, да се бори против Немаца. Није услишен. Од америчког дипломате, Принса, тражио је да оде у САД, да се бори против Немаца. Ни то није вредело. На крају је отишао код Драже. Ево шта о њему каже Јовановић: „Бошко је кратко време остао у Србији, па је послат у Херцеговину да заштити Србе од усташког клања. Чуло се да је особито радио на смиривању и придобијању муслимана. Љубица, Жаркова жена (Бошков рођени брат, Жарко Тодоровић, нап. В. Д.), била је чула да се обукао као бег и да уверава муслимане да треба да буду сложни са „браћом Србима“. Сам је себи поставио други задатак: да мири четнике и партизане који су се већ били сукобили после

неуспелих преговора између Драже и Тита. Он је наставио ту акцију за свој рачун, као и Влада Зечевић у Подрињу. Говорило се да је имао успеха. Партизанима се није свиђала његова популарност. Ко успева да мири, може и да заведе и да завади, тако су мислили. Опколили су кућу, у једном селу близу Фоче, у којој је ноћио са неколико пратилаца, можда само са једним, и убили су га. Причало се да су то сматрали великим успехом и да су целе ноћи играли око његовог леша“. Страдао је у Кифином селу 1942. године. Било је то доба тзв. „левих скретања“.

Тодоровић је стигао у источну Херцеговину и тамо основао одред „Бошко Југовић“. Тражио је да му се пошаље још официра ради командовања герилским четама. Покушавао је да дисциплинује устанике, који још нису имали свест о ширем значењу свог војевања, при чему се неки били склони недисциплини и пљачки. Успео је да, почетком новембра 1941, склопи споразум са Италијанима, који су протерали усташки гарнизон из Вишеграда, па се повукли и препустили власт Тодоровићевим људима. У јануару 1942. обавестио је локалне четничке команданте да је србско становништво на окупираној територији привремено поверено на чување италијанској војсци, и да достојанствено треба да чека „час свога ослобођења“. Договор је подразумевао, између осталог, да четници задрже оружје, да у крајевима које су србски устаници ослободили буду протерани сви усташки гарнизони, да локалну власт НДХ замени

србска, да сви Срби из логора буду ослобођени, као и да се Србима гарантује „лична, верска и национална слобода“. У писму Михаиловићу 26. јануара 1942, Тодоровић је указао да му је циљ да Италијане што више одвоји од усташа.

Почетком фебруара, Тодоровић обавештава народ и команданте да не постоји опасност да ће Италијани „позвати наше младиће у своју војску или да ће се четници под њиховом командом борити против своје браће Срба из партизанских јединица“.

Немци су зато били крајње гневни на Италијане, па је команда Југоистока од Врховне команде Вермахта хитно тражила интервенцију у Риму, јер „повлачење устаника у италијанску зону онемогућава брзо угушивање устанка у Хрватској“.

Мутимирови задаци

Мутимир Петковић био је ађутант Бошка Тодоровића. Тодоровић га је упутио да са Италијанима договори повлачење њихових трупа из Автовца, Гацка, Невесиња и Калиновика. Дисов син је 11. јануара 1942. комади италијанског Шестог армијског корпуса упутио текст прелиминарног споразума, у коме, између осталог, стоји да је циљ да се са војском Краљевине Италије успостави споразум „у интересу српског живља, за које италијанска команда показује велике симпатије“. Речено је и ово: „У крајевима, који евентуално треба да буду окупирани од ита-

лијанских војних снага, треба разоружати све усташе, ма под којим видом они били наоружани, као што је усташка бојница, помоћна жандармерија, грађанска и сеоска милиција“. Петковић је тражио, у име својих претпостављених, „да се реши најболније питање српског народа у овим крајевима, а то је питање интернираних Срба, који умиру у хрватским логорима“.

Резервним официрима Милану Шантићу и Мутимиру Петковићу, који су били делегати у преговорима са италијанском командом, мајор Тодоровић је поручио: „Одређени сте да у име Босанскохерцеговачких четничких одреда постижете главни циљ тих одреда – заштиту српског живља. Споразум који ћете у том циљу потписати са италијанским војним представницима не ангажује нашу владу и нашу војску, које су у име наше Краљевине, и поред тога што је окупирана, и даље у рату са Краљевином Италијом“. Петковић је Тодоровића известио о тешкоћама преговора са Италијанима писмом од 28. јануара 1942, истакавши да се Италијани колебају јер се налазе „пред притиском Немаца којих се ужасно плаше“, и који траже да се сви србски одреди разоружају.

Мутимирова смрт

Као и његов отац, Владислав, тако је и Мутимир Петковић остао без гроба и мрамора. Нестао је у Београду, крајем 1944. или почетком

1945. године, кад је, уверен да му се ништа не може десити, јер никако није крив, пошао на сахрану свог пријатеља. Тиме је, без суда и пресуде, платио своје ангажовање у спасавању Срба од усташког ножа. Изгледа да није читао наступ младог, али перспективног, титоисте, ужичког студента Добривоја Видића, који је на првом конгресу АСНОС-а у Београду, у јесен 1944, рекао да је петсто хиљада Срба побијених у Босни за време рата цена која је плаћена због предратних недела „великосрпске буржоазије“.

И Дис је, већ одавно покојни, плаћао цену ратног ангажмана свог сина. Постхумно. Бранко В. Радичевић, песник из Чачка, који је и покренуо иницијативу да се утемељи манифестација поетске речи, „Дисово пролеће“, у једном тексту писаном педесетих година прошлог века, наводи разговор који је имао са локалним моћницима: „Зашто не подигнете споменик песнику? – Нисмо сигурни. – Како нисте сигурни? – Треба прво испитати његову прошлост... – Сумњате, значи, у његову исправност... можда је био квислинг... четници... и тако даље... – Наравно, треба проверавати... – Али он је погинуо 1917. године. – Е, то је друга ствар. Али, опет... ко зна...“

Ипак, „Пролеће“ је кренуло. И споменик Дису је подигнут. Али Мутимира, до слома Титовог режима, нико није смео да помиње.

Повод за овај чланак

Године 2004, Аустрија и Немачка направи-
ле су копродукцију, коју је режирао Оливер
Хиршбигел, а главни глумац био је познати
Бруно Ганц. Реч је о филму „Пропаст“ (Der
Untergang), заснованом на сећању Траудл Јунге,
последње Хитлерове секретарице. Филм је гово-
рио о слому нацистичке Немачке и фиреровој
смрти. Убедљив, темељан, лишен дводимензио-
налности – прави немачки филм, у коме смо
видели како је најближе Хитлерово окружење
до краја водило борбу за вођу и победу Рајха,
иако је знало да од тога нема ништа.

Оно што ме је запањило биле су чињенице
истакнуте на одјавној шпици филма: официри
који су били уз Хитлера до самог краја, после
извесног, углавном краћег, времена проведеног
на робији, изашли су на слободу и, као борци
Вермахта, примали су државну пензију до краја
живота. И Траудл Јунге није имала никаквих
проблема – умрла је у позној старости, 2002.
године, као уживатељка немачке пензије.

Тако је било у Немачкој.

А код нас? Колико је људи, који нису били
ратни злочинци, убијено, сатрулило у затвори-
ма, морало да бежи у иностранство зато што,
идеолошки, нису били на „правој страни“,
„великог србофила“ Јосипа Броза?

Тада ме је, до самог корена бића, потресла

чињеница да је Мутимир Петковић, Дисов јединац, убијен без суда, да му се ни гроба не зна, а једини његов ратни траг био је покушај спасавања србске нејачи пред усташким ножем. И тада сам решио да пишем о нечему, што би, испод вештог пера, био роман о нама и нашој исконској трагедији братоубиштва: „Исклати се браћа међу собом,/ а крвници, јаки и опаки,/ затријеће сјеме у одиву“ (Његош).

И Диса и Мутимира однеле су мутне воде историје.

На Србију опет пада мрак самосакаћења званог издаја Косова у име ЕУ. Из тог мрака би, не дај Боже, опет могли севнути ножеви каиновске мржње. Зато је, између осталог, писан и овај текст: да опомене...

Нека у њему, као под крајпуташем, официр Мутимир Петковић нађе бар сенку починка.

Краћа верзија овог текста објављена је у недељнику „Печат“ 7. јуна 2013.

ТАЈНА НЕСТАНКА ПЕСНИКОВОГ СИНА

Сведочење породице Којен

У извештају број 62 од 4. априла 1945. године, послатом нашем дипломати Константи-ну Фотићу, ђенерал Драгољуб Михаиловић доставља податке о комунистичкој репресији у Србији, а нарочито у Београду. У извештају, између осталог, пише: „Стрељани су: Мутимир Петковић, Мутко, син песника Дис-а и припадник ЈВО/.../“ (Зборник докумената из заоставштине Младена Ј. Жујовића, Врњачка Бања, 2004, стр. 235).

Ипак, постоји друго сведочење о судбини Мутимира Петковића, дипломираног правника и резервног потпоручника, официра за везу Југословенске војске у отаџбини, који је, крајем 1941. и почетком 1942, са мајором Бошком Тодоровићем као претпостављеним и Миланом Шантићем, предратним сарадником „Политике“, у Источној Босни и Херцеговини преговарао са Италијанима о спасавању српског живља од усташког терора. Ово сведочанство чува се у угледној београдској породици Којен, и сада се први пут објављује, захваљујући доброты професора др Леона Којена.

Дисов венчани кум је, био познати српски политичар и јавни радник, Милан Гавриловић, први амбасадор Краљевине Југославије у СССР-у и министар у избегличкој Влади у време њеног председника Слободана Јовановића. Његова кћи Вукосава, која је ове, 2017, напунила стоту годину живота, дружила се са Мутимиром пре Другог светског рата, и живо се занимала за његову трагичну судбину. Она је за часопис „Дисово пролеће“ о својим сазнањима рекла следеће: „Мој отац, Милан Гавриловић, био је Дисов венчани кум, и Мутимир је често долазио код нас у кућу, били смо пријатељи. Тридесетих година, Милан Грол је био управник Коларчеве задужбине и он је запослио Мутимира у Задужбини као чиновника. Мутимир се ту спријатељио с једним, нешто старијим, човеком, Ракићем, који је у Задужбини већ радио. Ја сам, после ослобођења, случајно срела Ракића, и он ми је испричао да је код њега, одмах после 20. октобра 1944, становао неки руски официр, мислим да ми је рекао - пуковник. Ракић се с њим намерно спријатељио не би ли нешто дознао о Мутимиру. Тај официр му је рекао да је Мутимир ухапшен и врло брзо одведен у неки логор на северу Русије, и то је све што је Ракић успео да сазна.“

Господин Леон Којен каже: „Како је дошло до тога да Мутимир, одмах после ослобођења, буде ухапшен у Београду? И моја мајка и ја слушали смо од госпође Руже Јовановић, која је у

младости била удата за Зорана Продановића (сина Јаше Продановића, који је погинуо у Првом светском рату), и која је добро познавала Диса, а касније и Мутимира, када је и како Мутимира последњи пут видела. Дан – два после 20. октобра 1944. срела га је на улици, и, знајући да је био у четницима, рекла му: „Што си у Београду? Зашто не пробаш негде да се склониш?“ А он јој је рекао да, због једне жене коју воли, не може да остави Београд“.

Вукосава Којен о идентитету Мутимирове вољене каже: „Колико ја знам, Мутимир је, још пре рата, био, мислим несрећно, заљубљен у једну девојку, ћерку шеширџије Попова, који је имао кућу у Улици кнеза Милоша. Претпостављам да се на ту жену односило оно што је Мутимир рекао кума Ружи (то јест, Ружи Јовановић)“.

Тако се остварио страшни Дисов сан, описан почетком јуна 1916, у писму Зарији Р. Поповићу.

Дис је, годину дана касније, нестао у таласима морским, а његовог сина су, крајем Другог светског рата, однели мутни таласи наше историје. Захвални смо госпођи Вукосави Којен и господину Леону Којену који су нам омогућили да сазнамо нешто више о тајни Мутимировог одласка.

Објављено у „Дисовом пролећу“ 2017. године

МУТИМИРОВО ДЕТИЊСТВО
И
МЛАДОСТ

Гимназијалац

УВОД У ЗОРОВАВЕЉА

Пред читаоцима је репортажа Владана Стојановића -Зоровавеља, новинара и књижевника, који је посетио Тинку и Мутимира у доба кад је Мутимир био гимназијалац. О Зоровавељу запис са Интернета: „Књижевник са библиографијом, а без биографије. Непознати су чак и година и место рођења, као и година и место одласка са овог света. За Зоровавеља би се могло рећи да је, својом вољом или стицајем околности, у потпуности нестао иза свог дела. Приповедач, критичар, преводилац, уредник, песник, новинар. У часописима објављивао приче и критичке текстове. Приче су му први пут сабране у књизи „Низ вейџар“ - „Приче и сонетии“ („Време књиге“, 1994, приредио Гојко Тешић). У истој књизи се по први пут појављује руковет од тридесет осам дотад необјављених Зоровављевих сонета, сачуваних захваљујући књижевнику и новинару Марку Каваји Ресу и песнику Ивану Лалићу. У току Другог светског рата и окупације објављивао критичке текстове у часопису *Српски народ*, што је вероватно био одлучујући

разлог за његово послератно одстрањивање из српске књижевности. Преводио са руског језика. Зоровавеља је пробудио из мртвих (да употребимо израз Саве Дамјанова) и у српску књижевност вратио Гојко Тешић, а на делу овог аутора су наставили да раде Васа Павковић и Сава Дамјанов. „У своје странице он (Зоровавељ) спонтано уноси задиханост, брзину, необјашњивост и експлозивност нашег 'данас'. Реченица је кратка. Да би се постигао што већи динамички ефекат, глагол се врло често изоставља. Понекад се све своди на набрајање извесних ствари које има за задатак да обележи радњу неког лица, као на пример оно маркантно: 'Цигара, пламен, дим'. Читајући неку приповетку г. Владана Стојановића - Зоровавеља има се утисак да прелиставамо албум гротескних, динамичких, преливених жарким и снажним бојама илустрација за неку приповетку. Тај утисак дејствује врло импресивном снагом. Гротескни и динамични реализам г. Стојановића – Зоровавеља са револтом одбацује фотографски метод у приповеци. Писац је, пре свега, сликар.“ („Време“, 25. јануар 1923, непотписани текст „Млади приповедачи“). У наше доба, књижевни радови Владана Стојановића Зоровавеља су објављивани у антологијама Гојка Тешића *Антологија српске авангардне приповетке* и *Утуљена баштина*, књизи *Низ ветар* (приредио Гојко Тешић), збирци *Девет заборављених приповедача* (приредио Васа Павковић), те часопису „Прича“ Славољуба Марковића.“

Дакле, ни о Зоровавељу се не зна много. Ни кад је рођен, ни где је умро. Да и њега нису убили комунисти? Ево његове приче о Тинки и Мутимиру.

ДИСОВИ ТРЕНУЦИ

Из живота песника Владислава Петковића-Диса

Дан је био превасходно расположен за песимистичку песму, кад се упутисмо најближој родбини песника Владислава Петковића-Диса.

Мислили смо:

– Ето и природа има неку врсту зооботаничког права да сваке године, бар пола године, буде тмурна, горка, нерасположена – а кад се у педесет година појави један песник тих истих природастих осећања - критичари гракну:

– У! Неприродно! Нездраво!...

Мислили смо:

– Као да и на пресветлом сунцу нема пега: као да и прездрави Американци немају свога Едгара Поа; као да и империја балканскога бола, уокружена Карадагом, Црним Врхом и Проклетијама, не треба да има и свога тмурног песничког изданика.

Мислили смо:

Када човек, у овим данима мртвога лишћа и набреклог блата, помисли на болешљивога Диса и прездравога Скерлића, упола тугом,

упола шалом, мора да помисли како се живот дели на:

Сонет и бифтек!

Једна од најкомпликованијих адреса у Београду јесте Шумадијска бр. 20. До ње је Звездара, која је вечито заљубљена у небо; до ње су тенис клубови чије се беле лопте невероватно укрштају зраком; до ње је и Социјалистички дом, искључиво наклоњен овоземаљском царству. И тек после тих зиданих телеса астрономије, спорта и економије улази се у број 20, са неких двадесет огромних павиљона подигнутих у славу болних и невољних.

Закуцали смо на многа врата: најзад се једна отворише и глас један срдачно повика:

– О! Добро дошли!...

Госпођа Дис

Невероватно бела соба. Невероватно два црнпураста бића: стабло и стабаоце у равни снежној, ил' пруге омркле у спектралној анализи живота.

Посетити гђу. Дис значи бити у друштву једне од наших најзанимљивијих књижевних епоха. Ванредно приступачна, ванредно уоквирана култом књижевне лепоте, козер какав се само може пожелети, госпођа Дис природношћу своје културе невероватно подсећа на оне сјајне француске даме из чијих је салона много штошта драгоценог прешло у историју књижевности. Она нема салон: њено ремек-дело је њен синчић, Мутимир. Али та два ведрa црнпу-

раста бића сјајан су пример о цивилизаторским последицама оне наше књижевне боемије којој се тако пренагљено и тако безобзирно одрицало свако дејство у лепоти, у доброту.

Ах, Дис! Да вам о њему причам?!.. Као да је све то било јуче, а ја о њему да сам чула прекјуче. Међутим, наше прво познанство десило се 1911. године. Једна од мојих најбољих другарица била је г-ца Смиља Ђаковићева. Та паметна девојка читала је и радила много, и било из читања било из виђења познавала је све тадашње наше књижевнике. И једнога дана она ми рече:

Да те упознам с Дисом?

Та, шта ће ми он!..

Забога, то је сјајан човек! Капут му је ужасно мастан, али му је кошуља бела као снег!..

Па, добро упознај ме!..

И заиста то је био чудан човек. Мени је било 18, а њему 32 године, и но тадашњем обичају после упознавања упутисмо се у шетњу до Калимегдана. Успут ме једнако запиткивао, те да ли сам читала ово, те да ли сам читала оно.

– Та докле ћете ме преслишавати! – одговори ја. Но по целом његовом понашању осетила сам да се јако заинтересовао за мене. Али ја сам имала кавалјере мога жанра, и он ме је испрва заинтересовао само као Дис. Но кад се та прва шетња већ приближавала крају, он ће тек рећи:

– Хајдемо на ћевапчиће!..

– Јесте ли при себи! – узвикнух ја. Јер у то предатно доба сматрало се за највећи скандал

да једна млада девојка сама с кавалџером уђе у кафану да једе и пије. Но за безазленог Диса то је било тако просто и природно.

После те прве шетње Дис ме је свакодневно сретао и прилазио и ја сам полако почела да се прилагођавам његовим душевним врлинама.

Једнога дана он ме упита:

А да ли ме волите?

Па онако!

Само онако!.. Јер тих дана првога познанства ја сам Диса волела само као песника, али као мушкарац некако ми је тешко ишао у главу. Па ипак, убрзо су дошла времена и ја сам га пуно заволела.

Дисова свадба

И једног радног септембарског дана решисмо да се венчамо. Девер је имао да буде Душан Поповић, тада на гласу социјалисте; кум и стари сват г. г. др Милан Гавриловић, дипломата и Радоје Јанковић, тада официр. Радоје Јанковић који је био врло отмен човек препоручи да се сви што боље обучемо: Гавриловићу рече да му не долази без „фрака и клака“. Радоје је дошао у парадној униформи, Гавриловић у жакету, а ја и Дис у обичном оделу. Имала сам сукњу и блузу.

И свадба крену.

Управо, угурасмо се у први трамвај.

Кад стигосмо до кафане „Три листа“, Дис нагло искочи из трамваја.

Где ћеш? – повикаше кумови.

Заборавио сам вино за ручак! Сад ћу ја!...
Свадба продужи да се трукца трамвајем, али
како сам ја имала страховиту кијавицу, то на
првој станици и ја искочих.

Где ћеш? повикаше опет кумови.

Заборавила сам марамицу! Сад ћу ја!...

И пошто сам у првој радњи купила мара-
мице, ја се одједном сетих најважније ствари и
повиках:

Венац!..

Какав венац? – упита зачуђено момак из
радње.

Та за венчање, забога! Ја сам млада!..

И пошто сам се била снабдела тим најпре-
шњијим стварима, пешице се упутих у цркву Св.
Марка на чијем су прагу стајали кумови с изра-
зом очигледне забринутости.

Где је Дис? – повикаше.

Попишманио се! – одговорих ја.

Та, кумо, не терај шалу! Поп најозбиљније
чека, рече Гавриловић.

После извесног времена појави се Дис и ми
сви заједнички ступисмо у цркву. И венчање
отпоче. Обред је вршио неки стари добри попа,
па ће нам тек једног тренутка пећи:

Дајте прстење!

И ју! Заборавила сам! – повиках ја.

Тренутак је био критичан. Милан Гаврило-
вић, који је важио за прибраног човека, зашуш-
та својим кишобраном и елегантно пружи руку
у правцу свештеника рекавши:

А може ли ова гума од амрела место прстена?

Не! Само метални! – одговори добри попа. Шта сад да се ради! Но ја се брзо окретох, истрчах из цркве и прву жену коју сретох запитах:

Имате ли прстен?

Имам!..

Дајте ми га, молим вас!

Та, како да вам дам!

Ма, забога, венчавам се! Позајмите ми га само за тренутак!

И та добра непозната жена скиде свој прстен који је, ето, везао Диса и мене. Иста та жена била је и наша једина публика. Најзад били смо венчани по свима правилима православне вере те весело кренусмо из цркве. И, таман ми излазимо, кад у сусрет иде девер – Душан Поповић. Како је био кратковид, марамицом протрља цвикер, на кад се увери да смо то ми, он рече – Та свему је крив будилник! Нисам видео на време да устанем, а ленштине оне нису ме пробудили!

После венчања сви одосмо у кафану „Лондон“ на кафу, а кад седосмо ја рекох:

И ви сте ми неки! Вајна сам млада, а ни цветка немам!

На то ми Милан Гавриловић скочи, приђе телефону и пошто је добио везу с цвећарском радњом повика:

Букет цвећа фијакером да се донесе у „Лондон“.

Галоп!...

Био је то радни дан, те после кафе сви се упутише канцеларијама. Састали смо се опет о ручку, па су кумови опет отишли на дужност. Ја и Дис, пак, цело по подне играли смо домина, и како сам ја добила, он ми рече:

Млада ме кошта 12 гроша!..

Увече је Душан Поповић приредио вечеру у тадашњем Социјалистичком дому, а већ сутрадан Дис и ја смо заједнички корачали кроз живот.

Мутимир Дис

Невероватно светла соба. Па онда одједном као неки бели тајац, но не што се, рецимо, г-ђа Дис уморила: живот тих реминисценција претопио се у јасну, у неисцрпну културу самог њенога бића. Нити што у оном углу тамо симпатични г. Морозов руском блистателношћу словенски сањари иза цвикера. Или што професор г. Душан Матић, надреалистички занесен на дивану, размишља о чудним додирима у животу, о дражима „тангенса“, тој сјајном математској врвци која с невероватном тачношћу повезује ипак тако различне суштаствености.

Хе!..

Тајац је дошао с поља.

С кафама које Дисов синчић Мутимир уноси и послужује.

И као што г-ђа Дис осваја својом приповедачком љупкошћу, својом салонском слободом – мали Мутимир Дис делује својим очинством у минијатури. Коса у строфама, жар на образима, зенице лирске. Запазиће се његова глава међу

хиљадама шврља. Он се не сећа тате, али Мутимир подсећа на Диса. Сплет тај је ваљда оно с колена на колено.

А ви, Мутимире?

Прво гимназију да свршим!..

Па онда?

Жао ми је што тата није жив, па да ми покаже „Три шешира“ и Скадарлију и све његове другове песнике.

Од кафа и цигарета дим то сигурно одједном таласима као заснује тежину неку – од зида до зида, од ока до ока; и тек у невероватној белој соби словима тога дима исписује се као љубав синовља дубоко.

Дис као чиновник

Па Мутимир Дис као букет стане ивицом кревета и песниково дете песничким гласом каже:

Мама, причај оно о тати и Пашићу!..

Какав Пашић!.. Знате, Дис је неко време радио у Министарству спољних послова. Не сећам се ко му је био шеф, али једне вечери дође Дис нерасположен кући и рече: Кретен!

Ко то?

Шеф! Седим ја у канцеларији, а послужитељ ми донесе неки акт на потпис. Погледам, кад нигде ни тачке ни запете. Препишем, ставим интерпункцију и вратим акт. Да не бих по дипломатском обичају зевао, поручим кафу. И, таман приносим шољицу, а шеф улете у канцеларију и повика:

Ко је овај акт преписао?

Ја!..

Па како сте га преписали?

С интерпункцијом!

Чиме!

Пером!..

А ко вас је овластио да умећете оно што акт није садржавао?

Слушајте г. шефе! Ја сам га поправио јер би ме било срамота да један тако неписмени акт изађе из надлештва у коме ради Дис.

Шта?

...у коме ради Дис!

Ви нисте за дипломатију! Господине, ја вам пред сведоцима кажем да сте ви за просвету!

И идем! – одговори Дис, па више се није ни вратио у Министарство спољ. послова.

Јер знате, Дис је у ствари био једно велико дете у животу. У породици и према пријатељима био је врло нежан, али будући сањалица и на јави, живот није разумевао практично, у ситницама. Да вам испричам и ову ствар из његовог чиновничког живота.

Било је то у Јагодини, Дис је тада радио у тамошњем пореском одељењу. Сви су га знали и волели и на његову порезничку службу гледало се као на просту синекуру: знало се да се Дис бави и другим стварима, на којима више и боље може да уради.

У Јагодини Дис је имао своје друштво и како се често ноћу дуго седело, то је у канцеларију касно навраћао. Једнога дана Дис рече:

Е баш ме срамота! Шеф је тако красан човек да ми никад ништа не пребацује. Баш ћу решити да раније идем у канцеларију!

Устанем ја, причао је сам Дис, и пораним у надлештво. Уђем у канцеларију, кад тамо нигде никога. Поручим кафу и почнем да читам новине. Пролази тако време, а нико од чиновника. Охо-хо, мислим ја, ала ће се изненадити кад ме овако вредног затекну! Но време и даље пролази, а нико не долази. Најзад ми се чекање досади те зовем момка и запитам:

Па где су чиновници?

Па знате сад је један сат, а они су у дванаест тек изашли.

Е, баш ми се не да да будем добар чиновник! – рече Дис па и он изађе.

Као што видите, он је подне од јутра слабо разликовао.

Иначе био је нежан и благ; никада он и ја нисмо сами јели: за столом је увек морало бити некога. Али, као и сваком песнику, и њему су долазили они туробни тренуци. Тада је бивао нерасположен, нервозан и за ситницу би се споречкали. У једном од тих његових тренутака ја му рекох да заложи пећ. Он поче да се врти око пећи, али ватре никако.

Ух, ни пећ не умеш да заложиш! – планух и ја.

Не уmem! – одговори он и изађе из собе.

И никако да се врати. Пролазе сати, већ почиње да се смркава, а Диса никако нема. Почех да се бринем, а у тој бризи одох у шупу за дрва.

Кад тамо, на једном пању седи Дис дубоко замишљен.

Шта ти је, забога! - узвикнух ја.

Ништа! Хтео сам да извршим самоубиство секиром... Али исувише је тупа! – рече он.

И ето видите због једне незнатне распре, Дис је страховито био нерасположен и цело по подне преседео је крај тупе секире.

Али, Дис је исто тако често бивао и детињасто расположен. Кад нам се родило прво дете, сада већ покојна Гордана, Дис је одмах после порођаја улетео у собу.

– Док си се ти једном, ја сам се педесет пута порађао! – рече он страховито блед у лицу.

Па онда зграби дете које је једва два сата било старо, принесе га прозору и поче да му говори:

– Видиш, миље моје, сад напољу пада киша! Знаш то значи да је горе било хладно, да се ваздух згуснуо, и ето сад пљушти. Па видиш, твој тата носи цвикер. Знаш, миље моје, то значи да очи могу да ослабе и онда их цвикери поправљају.

Необично је волео и своју и туђу децу и радо би се са њима забављао.

Катастрофа

Тако смо Дис и ја потпуно боемски, скромно, али задовољно живели. Па су онда дошли ратови, на повлачење: ми смо остали, Дис је с осталима прешао у Француску.

Писао нам је често врло нежна писма: писао, да је новац слао, али ја сам се са децом страшно мучила. И онда, као што знате, дошла је катастрофа. Да би нам што више новчано помогао, Дис је био решио да остави Париз и да дође у Солун, где би добио већу плату, од које би и нама више слао. Али...

Дис се укрцао баш на ону лађу којом је требао да пође и др Трумбић с пактом југословенског уговора. Ваљда су Аустријанци о томе били обавештени, и 17. маја 1917. године, лађа „Италија“ била је потопљена. С њом и Дис, мој муж и песник „Утопљених Душа“.

Мама, да отворим прозор? Дави!...

Да, сине!

И опет невероватно бела соба. А у њој два симпатична црнпураста бића. Као стабло и стабаоце у равни снежној: или пруге омркле у спектралној анализи живота. А напољу се вече суморно разлеже.

Но не то, што песник један у плавом нађе крај, јер сваком је крај још почетком дат;

Нити што рочна песникова лепоту животне боемије не речју, већ голом душом и без сало-на дарује намерницима;

Или што дете песниково у домен живота нејако, без оца, закорачава.

Напољу се вече суморно разлеже што ви, што ми, што они – ево већ од толико година – у потпун заборав давимо човека који нам тако човечански говораше о империји балканскога

бола под Карадагом, Врхом Црним и Прокле-
тијама.

Са мајком и очухом

ИЗМЕЋУ ДВА РАТА

Између два светска рата, Мутимир је учио Четврту мушку гимназију у Београду. То се да закључити на основу слике, на којој је са својим одељењем и професорима – Милошем Црњанским и Момчилом Настасијевићем. Студирао је Правни факултет у Београду, где је и дипломирао 1940. године. Милан Грол га је, још пре тога, запослио на Коларчевом народном универзитету. Завршио је Школу резервних официра у Сарајеву, и добио чин резервног артиљеријског потпоручника, указом краљевског намесништва од 1. децембра 1940. године.

У „Политици“ од недеље, 16. маја 1937. године, изашла је белешка под насловом „Двадесет година од смрти песника Владимира (тако!) Петковића – Диса“, где, између осталог, пише: „Сутра, у понедељак, 17. овог месеца, навршава се двадесет година од смрти песника Владимира Петковића – Диса, писца одличних збирки песама „Утопљене душе“ и „Ми чекамо цара“. На дан песникове смрти његов син г. Мутимир Петковић приредиће оцу помен у цркви Александра Невског у Душановој улици у

Београду. Помен ће бити одржан у 11 часова пре подне. Мада је покојни Дис целог свог века живео повучено, одвојен од људи и имао мало својих сталних интимних другова с којима је проводио дане у каванама и шетњама, широк је круг његових поштовалаца, његове поезије и његове личности. Стога ће се сутра и његови другови и његови поштоваоци, приликом помена окупити, свакако у великом броју, да му још једном одаду заслужену пошту.“

Новинар листа „Правда“ посетио је 1933. Коларчев народни универзитет, тражећи Мутимира да с њим разговара. Мутимир тренутно није био ту, па се новинар срео са Милошем Скерлићем, синовцем Јована Скерлића, који је већ две године радио на Коларцу као лифтбој и прималац поште. Био је задовољан животом и платицом од 1800 динара, али му је било тешко што му је умро синчић. О Мутимиру је рекао да прима по десет динара од представе и предавања, да је и он задовољан, да даје испите на Правном факултету, да не иде по кафанама, и да се њих двојица, Милош и Мутимир, слажу као браћа, па скупа читају Дисову поезију.

У војсци

МУТИМИР
У
ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Са друговима

ЗАШТО ЈЕ МУТИМИР ОТИШАО КОД ДРАЖЕ?

Ко је био Дража?

Мутимир у четнике није отишао случајно. Пред њим је био херојски лик ђенерала Михаиловића, о коме Игор Ивановић каже: „Генералштабни пуковник Драгољуб-Дража Михаиловић (одликован за храброст у Првом светском рату) одбио је да призна капитулацију и 11. маја 1941. формирао на Равној Гори први покрет отпора у Европи. Био је легитимни командант и министар војни у Југословенској емигрантској влади коју је водио Слободан Јовановић и која је била званични члан антихитлеровеке коалиције. По одобрењу краља Петра Другог Карађорђевића од 17. јуна 1942. Михаиловић постаје начелник штаба Врховне команде Југословенске војске у отаџбини. Његови војници, тачније Јадарски четнички одред на челу са потпуковником Веселином Миситом, ослобађају 31. августа 1941. Лозницу и тако фактички подижу устанак против Немаца. То је био први ослобођени дан у окупираној Европи и прва предаја једног немачког гарнизона. Исте године 4. септембра Михаиловић одбија предлог Милана Недића о војном савезу и са најбољим намерама

19. септембра у Струганику склапа савез са комунистима о заједничкој борби против окупатора. Четници самостално ослобађају 24. септембра Пожегу, а под командом поручника Звонимира Вучковића 28. септембра Горњи Милановац, када се такође предао немачки гарнизон. Заједно са партизанима четници 1. октобра ослобађају Чачак. У истом периоду мајор Драгослав Рачић води велике борбе око Шапца и држи град у блокади. Највећа битка вођена је у ноћи између 13. и 14. октобра око Краљева. Тада је према немачким подацима погинуло 80 четника, укључујући и команданта Симу Узелца, што је народ опевао у песми „На Краљеву жива ватра сева“. У склопу ових борби 7. октобра извршен је артиљеријски напад на Краљево од стране четника са положаја Ружића Брдо, што се после рата славило као Дан артиљерије ЈНА! Такође, у ноћи између 31. октобра и 1. новембра извршен је тенковски напад на град од стране четника, а овај датум се после рата славио као дан тенковских јединица ЈНА! Немци у противудару нападају 3. децембра четничке положаје на Равној Гори, а три дана касније упадају у Струганику у кућу војводе Живојина Мишића, где заробљавају војводиног сина, мајора Александра Мишића и мајора Ивана Фрегла. Стрелјају их заједно 17. децембра у Ваљеву. Расписују уцену на главу Михаиловића на двеста хиљада динара. То је била прва уцена за неким вођом покрета отпора у окупираној Европи.

Немци су током рата покретали читав низ операција против Михаиловићевог покрета. Тако 13. априла 1942. јединице 717. дивизије врше снажан напад на Голији. Крајем маја уследила је акција „Форстрат“ у долини Ибра. Лично је Хајнрих Химлер 17. јула 1942. издао наређење свим јединицама у Србији о хитној елиминацији четничког покрета. Почетком септембра генерал Паул Бадер, командант Србије и фелдмаршал Вилхелм Кајтел, начелник штаба Врховне команде Вермахта, одлучују да пошаљу специјалну војну чету за заробљивање Михаиловића. Велика офанзива, названа „Копаоник“, уследила је 12. октобра 1942. и води је елитна 85. дивизија „Принц Еуген“. Почетком 1943. немачка команда покреће велику акцију „Моргенлуфт“ против четника у којој су између осталих учествовале јединице из дивизије „Бранденбург“ и пошто генерал Михаиловић није ухапшен, 21. јула поново бива уцењен на 100 хиљада немачких златних марака, овога пута заједно са Титом. У лето и јесен 1943. четници ослобађају Пријепоље, Беране и Вишеград, којом приликом је 4. октобра изведена највећа диверзантска акција на тлу Југославије. Након тога је покренуто пет немачких офанзива против Михаиловића, редом: „Маисколбен“, „Крум“, „Долхстос“, „Херстнебл“ и „Намелбретен“. У августу 1944. немачка команда Југоистока и главни дипломата Херман Нојбахер разматрају могућности разних сарадњи, а лично Хитлер на састанку у

Растенбургу од 20. до 22. августа 1944. генералу Валтеру Варлимонту предлаже сарадњу са комунистима и одбија било какву помисао о сарадњи са четницима.

Сви наведени подаци су елементарне историјске чињенице и око њих нема спора у западној јавности и науци. Амерички недељник *Тајм* је у броју од 25. маја 1942. објавио портрет генерала Михаиловића на насловној страни. У августу је британски командант средњег истока генерал Охинлек поручио да са „дивљењем прати операције четничких одреда“. И француски генерал Жиро, командант снага у северној Африци, поздравља ујесен генерала Михаиловића, а средином јануара 1943. амерички генерал Двајт Ајзенхауер му упућује личну поруку поштовања. Генерал Шарл де Гол одликује Михаиловића 2. фебруара 1943. „Ратним крстом са палмовом гранчицом“ уз похвалну наредбу која је прочитана свим припадницима француског покрета отпора. Амерички председник Хари Труман је 29. марта 1948. одликовао Михаиловића „Орденом за заслуге“. Овај чин има посебну тежину, јер се одиграо након Михаиловићевог убиства и проглашавања издајником. Према америчким изворима четнички одреди су током рата спасили 432 англоамеричка пилота и другог авијатичарског особља.

Укратко, не постоји ни један једини документ немачког или савезничког порекла који би Михаиловића и његове борце окарактерисао

као квислинге. Никада није било никакве сарадње на генералном плану и од почетка до краја Другог светског рата четници су били „немачки непријатељ број 1“ на Балкану. У појединим регионима било је сарадње од стране неких команданата (војвода Ђујић или мајор Ђуришић) првенствено у циљу спасавања српског народа од каме и прогона. Такође је било и парцијалних сарадњи негде на терену у трговачке сврхе око муниције, што је у рату на свим странама била учестала појава. Са друге стране комунисти су у рат са Немачком ступили тек по нападу на Совјетски Савез 22. јуна 1941, поштујући споразум Молотов-Рибентроп. Претходно се њихов вођа Јосип Броз (такође одликован у Првом светском рату, али на страни аустроугарске војске) дошетао до Београда са уредним НДХ документима. У Белој Цркви 7. јула Жикица Јовановић-Шпанац убија два српска жандарма (избегла из НДХ) и тај чин комунисти након рата проглашавају као Дан устанка. Током рата, због страха од савезничког искрцавања на Јадрану, партизанска команда води преговоре са Немцима, због оправдане сумње да би приземљењем савезника из капиталистичког света сан о комунистичком државном уређењу заувек постао утопија. Први контакти су успостављени у августу 1942. између високог функционера КПЈ Маријана Стилиновића и немачког генерала Глеза фон Хорстенауа у Загребу. Немачки генерал размењује два писма са Титом 5. и 17.

септембра 1942 и предлаже сарадњу, која је прихваћена марта 1943. у време немачке операције „Вајс“. Преговори трају од 11. до 25. марта у Скендер Вакуфу, Сарајеву и Загребу. Преговарачи су са партизанске стране били Коча Поповић, Владимир Велебит и Милован Ђилас. Ова веза траје све до краја рата и иде преко Владимира Бакарића.“

Тако сведочи Игор Ивановић, син књижевника Ивана, који је у титоизму био неподобан због романа „Црвени краљ“.

Допринос ђенерала Михаиловића Михаиловића савезничкој победи

Чињеница је да је Југословенска војска за време Другог светског рата, све док јој савезничке силе, САД и Велика Британија, нису окренуле леђа, била једина легитимна на простору од нациста и фашиста окупиране Југославије. Ђенерал Михаиловић, министар војни у Влади Краљевине Југославије у Лондону, био је човек чији је углед на свим савезничким фронтовима био неоспоран. И Американци и Британци су величали његову борбу, а о четницима су снимљена и два филма – један у САД, други у Великој Британији. Дража је био и јунак многих америчких стрипова, а појављивао се и на насловним странама угледних часописа.

Наређујући да се крене у уништавање и разоружавање четничких снага Д. Михаиловића,

генерал Александар фон Лер 31. марта 1943. назива Михаиловића „душом покрета отпора у Србији“, а истог дана генерал Алфред Јодл у име Врховне команде Вермахта наређује: „Након уништења Титове комунистичке државе, треба приступити уништењу и оружаних снага националног српства под командом Д. Михаиловића, да би се обезбедила позадина у случају непријатељског искрцавања на Балкану“. Немачки генерал Рудолф Литерс је, маја 1943. године, Четвртом пуку дивизије „Бранденбург“ издао наредбу: „Главни циљ пука остаје хватање особе и штаба Драже Михаиловића, те заплена његове архиве“. А Хитлеров изасланик на Балкану, Херман Нојбахер, у својој књизи „Специјални задатак Балкан“ јасно каже да је Дража био „славан јунак српског отпора, који се са својим четницима вратио старој балканској традицији и тиме спасао част нације“, при чему се „уздржавао од свих преговора с Немцима и остао веран савезницима“. Зато је, као што већ речено, и добио посмртно одликовање америчког председника Трумана, Легију за заслуге – главни командант: „Генерал Михаиловић одликовао се изванредним држањем. Као врховни командант Југословенске војске и као министар војни, организовао је и водио важне снаге отпора против непријатеља који је окупирао Југославију. Кроз неустрашиве напоре његових трупа, много америчких ваздухополоваца било је спасено и враћено под савезничку контролу. Генерал

Михаиловић са његовим снагама, иако није имао потребно снабдевање, водио је борбу под крајњим тешкоћама и допринео материјално савезничкој ствари и коначној савезничкој победи“.

Док је операција „Вајс“ (тзв. „Битка на Неретви“) била против партизана, операција „Шварц“ (Сутјеска) била је против четника, који су се из обруча извукли, да би у њега улетели партизани не челу са војничким аматером, Брозом, због чега је дванаест хиљада партизанских бораца погинуло.

Велики је допринос Југословенске војске савезничкој победи у Афици. Реч је, између осталог, о хероизму диверзантске групе „Гордон“, која је била под Дражином командом. Немачка обавештајна група „Винеке“, која је радила на заустављању саботажа србске гериле, покренуте 1943. да би се помогло Савезницима у бици за снабдевање (реч је о борби против Ромелових трупа у северној Африци), открила је 1499 саботажа и диверзија, од тога: 1. прекида телеграфских и телефонских веза: 320; 2. саботажа у халама фабрика и намерних кварова: 524; 3. исклизнућа возова због оштећења пруга: 156; 4. минирања водостаница: 2; 5. прекида саобраћаја због диверзија маневарског и возног особља: 350; 6. намерних судара возова: 78; 7. напада на железничке станице: 56; 8. демолирања железничких станица: 13. Овде нису урачуната дизања мостова у ваздух, што је био задатак других

диверзантских четничких група. Нацистички обавештајци су отели групу „Гордон“, ухапсивши 773 лица, од чега је стрељано њих 396, док су остали послати у затворе и логоре.

Југословенска војска је покушала да ослободи и Сарајево. Све је почело крајем септембра 1943, када је ђенерал Михаиловић, у договору са представницима Савезника, издао наређење да се крене у ослобађање Вишеграда како би се пресекла витална комуникациона линија окупаторских трупа. У Вишеграду су, поред немачких трупа, биле и снажне јединице муслиманских и хрватских усташа. Вишеград је ослобођен 5. октобра 1943. године. Непријатељ је имао 350 мртвих, много рањених и 22 заробљеника, а заплењена су два топа, три бацача, 11 пушкотрајева, око 200 пушака, коњи и аутомобили. Одмах после заузимања Вишеграда, кренуло се у рушења моста на Лиму, који су Немци свим силама бранили. Ипак, четници су га освојили и дигли у ваздух 8. октобра 1943. Трупe ђенерала Михаиловића наставиле су га гоне нацисте и усташе, а онда је 15. октобра заузета Рогатица, после битке на фронту Јабука – Месићи – Рогатица, која се одвијала два дана пре тога. Немци су осетили да се спрема напад на Сарајево, и у једном њиховом извештају стоји: „Четници источно од Сарајева много су јаки. Такође се нешто спрема и у Сарајеву. Ноћ прошла мирно у Травнику. Безусловно ће бити потребна нова појачања“. Извршени су напади на Рељево и

железничку станицу Семизовац. 19. октобра 1943. четници су артиљеријом напали усташку касарну „Подроманија“ два километра југозападно од Соколца. Главни циљ четника био је разбијање усташког гнезда у Соколцу... Али...

Али, тада је у помоћ Немцима и усташама прискочио Јосип Броз, који депешом од 21. октобра обавештава Други ударни корпус: „Четници под командом Рачића заузели Вишеград и Рогатицу. Пета дивизија стигла у Фочу и данас смо јој издали наређење да одмах крене у правцу Горажда и Рогатице, заузме Вишеград и чека даља наређења“. Други ударни корпус, коме је Тито наредио да заузме Прибој и Рудо, случајно се сукобио с Албанцима у служби Вермахта. Тито их оштро опомиње: „Нисте требали да се закачите с Албанцима, већ сте ваше операције морали усмерити према Србији. То је најважнија стратешко-политичка задаћа садашњице да се онемогући Дража. Треба радити хитно у том правцу због вањско-политичких разлога“. Пеко Дапчевић, командант корпуса, извињава се због борби са Албанцима: „Ми нисмо напали Арбанасе, већ они нас заједно са Немцима из правца Андријевице. Чак смо их покушавали неутралисати и водили са њима разговоре“. И, наравно, после удара партизана на четнике, офанзива према Сарајеву је пропала. Ђенерал Михаиловић извештава: „Напад на Соколац требало је да се изврши 22. октобра по ноћи. Уочи 22. октобра комунисти су се

издајнички и подмукло подвукли позади наших снага које су дошле из Србије и ударили у леђа, а у исто време усташе и Немци извршили су удар с фронта. Ово нека послужи као најбољи доказ свима да су комунисти у пуној сарадњи са усташама и Немцима, а у своје редове примили су сав олош који мрзи Југославију и Србе“. Четници су успели да се пробију из обруча, али њихова офанзива је заустављена. Немачки обавештајци нису могли да верују да ће партизани напасти четнике. Пошто су се, у том тренутку, и код једних и код других налазиле савезничке мисије, они су веровали да постоји координација напада на Вермахт и усташе. Ипак, није било тако.

Сведочење спасених америчких пилота на монтираном процесу 1946. титоистички целати нису хтели да приме. Пилоти су, у Њујорку, у Адвокатској комори, на чијем челу су били најугледнији правници, организовали сопствено суђење, и показали да је Михаиловић био савезник, а не издајник.

О фалсификатима

Комунистички историчари су, да би доказали да су у праву, створили пуно кривотворина. Довољно је рећи да, на пример, не постоји никакво Дражино наређење за истребљење муслимана, као и то да су извештаји Павла Ђури-

шића о борбама са муслиманима, па чак и осветама које су том приликом чињене (због претходних злочина босанских и санџачких усташа над Србима), пуки фалсификат. Дражина писма Павелићу и Степинцу су, такође, измишљена, а комунистички кривотворитељи су мењали плакате на којима је писало да су Немци стрељали присталице ђенерала Михаиловића, и на споменике жртвама рата уписивали и оне који никакве везе нису имали са партизанским покретом. О фотографијама да се и не прича – монтирали су их како су сами хтели, додавали и избацивали ликове немачких официра с којима су наводно четници сарађивали, нетачно потписивали визуелни материјал, скривали слике јединица Дrajине војске на заклетви (било их је, нарочито у Србији, превише да би се могло рећи како је то „шачица издајника“), итд.

Комунисти су медијски „отимали“ четничке подвиге, и уграђивали у своје серије и филмове. То треба да знају пре свега млади, јер у неотитоистичкој Србији једно од средстава злостављања ставновништва свакако је емитовање олињалих партизанских филмова, којима су људима моје генерације (рођен сам 1969. године) у детињству испирали мозак. Рецимо, зна се да је прича о „Отписанима“ у ствари прича о равногорским илегалцима у Београду, који су имали изванредну борбену организацију и радио-станицу, коју су нацисти открили помоћу гониометра (о чему једна од епизода „Отписа-

них“ говори као о случају станице комунистичких илгалаца). И прича о Валтеру који брани Сарајево је та врста фалсификата – Хрвати и муслимани у Сарајеву нису водили борбу против Немаца; сумњиви су били само Срби.

Такође, Краљевина Југославија суштински није капитулирала, пошто су краљ Петар и његова Влада одбили да признају предају, најављујући рат до коначне победе. Комунисти су, све до Хитлеровог напада на СССР 22. јуна 1941. године, били савезници нациста, који се боре против родољуба спремних на отпор Хитлеру; позив народу да устане, КПЈ, минорна и слаба бољшевичка партијаца, могла је да проследи само малом броју својих симпатизера, а не и читавом народу, који за ову дружину једва да је и знао; народ је у земљама Југославије остао уз странке за које је гласао пре Другог светског рата (Срби уз радикале, демократе и земљораднике, при чему чак ни левичари-земљорадници нису били уз Тита). Титова војска је, према Уставу Краљевине Југославије, имала улогу пете колоне, а Немци су, у јесен 1944. хтели да се предају западним савезницима и Дражи, а не партизанима, итд.

Да ли је Дража био Квислинг?

Главна оптужба свих тито-комуниста у нас, упућена на рачун ђенерала Драгољуба Михаиловића, министра војног у Влади Краље-

вине Југославије, која је била наша држава и једна од савезница у борби против Сила осовине, јесте да је он, наводно, био „квислинг“. (Видкун Квислинг је био Норвежанин који је сматрао да Норвешка треба да се уједини са Хитлеровом Немачком, јер су и Норвежани, потомци Викинга, надљуди аријевске расе; Квислинг је хитлеровце пустио у Норвешку, и био не њихов сарадник, него њихов савезник и обожаваалац). Ова ординарна глупост већ деценијама се намеће као непобитна истина, и наводе је сви следбеници загорског бравара, самозваног „маршала“, чија је партија 1928. године у Дрездену, на свом конгресу, донела одлуку о разбијању Југославије као творевине „великосрпске буржоазије“ (КП Југославије је, на тој линији, подржала, у свом листу „Пролетер“, усташки устанак на територији Лике).

Вођа оних који Дражу називају „квислингом“ био је подофицир у „Вражјој дивизији“ Стјепана Саркотића, која је, 1915, починила невиђене покоље у Мачви; био је повереник НКВД-а у грађанском рату у Шпанији, као и денунцијатор угледних југословенских комуниста, који су, а међу њима и Коста Новковић и Филип Филиповић, после Титових достава били побијени од стране Стаљиновог режима (о чему више у књизи „Тито-тајна века“ Пере Симића, која је доживела више издања). Титови партизани су, у случају да се англоамерички савезници искрцају на Јадрану, нудили сарадњу Немцима,

о чему су, марта месеца 1943. године, у усташком Загребу, с представницима Вермахта преговарали Коча Поповић, Милован Ђилас и Владимир Велебит. Да и не говоримо о ноторној чињеници да је Тито борбу против легалне Југословенске војске стављао у први план свог војног деловања.

Наравно да домаћим титоистима све ово ништа не значи. Па ипак, да цитирамо омиљеног им целата српског народа, Слободана Пенезића Крцуна, који је, у лето 1961. године, правнику Миливоју Драшковићу рекао следеће: „Постоје две тезе о улози Михаиловића које се не могу измирити. По једној, Дража је, просто узето, био квислинг и ту више нама шта да се дода. По другом мишљењу, које и ја делим, Дража је био вођа контрареволуције, а ми смо изводили револуцију. Дража је мрзео Немце као и ја!“

Како је Дража могао бити квислинг када се знало шта Хитлер мисли о његовом народу? У својој књизи „Специјални задатак Балкан“ (код нас је објављена тек почетком 21. века, иако је изашла више од пет деценија пре тога), специјални Хитлеров изасланик за просторе Југоисточна Херман Нојбахер каже да су на Балкану само два народа била под немачком окупацијом: Срби и Грци. Сви остали су били Хитлерови савезници. Хитлер је Нојбахеру о Србима говорио овако: „Ми никад не смемо на Балкану дозволити да један народ постане сувише моћан,

народ који oseћа politичку мисију и историјску улогу. Управо Срби су тај народ. Они су доказали да имају велику државотворну снагу, а и велике, амбициозне циљеве, који иду чак до Егејског мора. Имам озбиљне примедбе на то да такав народ у њиховим настојањима и амбицијама још посебно охрабрим и подржим (...) Срби су народ који је одређен да има државу и који је као народ одржан. Њихова идеологија је великосрпска. У њима постоји безобзирна отпорна снага. Због тога ће они увек заступати великосрпску идеју. Оно што долази из Београда значи опасност“...

Када је Нојбахер нудио Хитлеру да наоружа четнике за борбу против партизана, и то 1944, у доба пред слом Немачке, овај му је рекао да му не пада на памет да наоружава српске националисте, и да је за њега боља извесна комунистичка опасност.

Зашто је Дража остављен?

Велика Британија и САД су оставиле Дражу и Србе на цедилу зато што је решено да се Совјетском Савезу препусти Балкан и Исток Европе, што је била цена Стаљиновог ангажовања у победи над Хитлером. Британци, између осталог, нису волели Дражу и због његове самосталности. Ево једног догађаја који је у јесен 1942. запазио Дражин борац, Недељко Плећаш: „Шеф британске обавештајне службе Бил Хадсон говорио је добро српски. (...) Потпуно усам-

љен и затворен у својој колиби, ретко је с ким разговарао, сем за време обеда, а и тада је обично стављао негативне примедбе. (...) Са Михаиловићем је разговарао и у дискусијама су се често сукобљавали, што нам је свима било непријатно. Сећам се једном приликом у Колашинским Пољима њих двојица стајала су на стеницама на улазу у школу и нешто жучно расправљали. Ја сам био подалеко и нисам чуо цео њихов разговор, само сам у једном тренутку чуо како је ђенерал Михаиловић љутито узвикнуо: 'Саставите пете кад са мноштем разговарате!' Хадсон је саставио пете и по војнички га поздравио: 'Разумем, господине министре!' Мене је ово изненадило, јер то није био Михаиловићев начин опхођења. А 6. јула 1943. године ђенерал је послао поруку својим саборцима: „Збијмо наше редове. Будимо чврсти. Њих се наш народ ни најмање не тиче, па се тако и понашају. За њих је ово Африка, а ми Црнци. Они ће покушати да купују наше људе и створе раздор у нашим редовима, па да нас потчине себи“. Поводом Хадсоновог држања, Михаиловић је 12. јула 1943. писао: „Хадсон нарочито хвали Грке, који су се без икаквих услова ставили под британску команду. Ми на то никада нећемо пристати, нити ћемо икада бити Грци. Међу нама могу бити само савезнички односи. Нисмо ни пред непријатељем капитулирали, па нећемо ни пред савезницима. То сам поручио и Лондону.“

Промена савезничких приоритета значила

је издају Драже и његових сабораца. Зато су чињенице о спасавању савезничких pilota као и о покушају америчког обавештајца, пуковника Мекдауела да се Немци на Балкану предају Дражи, прикриване, као државна тајна, преко шест деценија. Сада све то знамо.

Над песмом Матије Бећковића

Оптужба да је Дража био „издајник и сарадник окупатора“ подробно је извргнута руглу истоименој песми Матије Бећковића: „Многи се питају/Зашто се издајник/И сарадник окупатора/ Одметао у шуму/ И шта му је требало/Да пушта коротну браду/ Што се носи кад је земља у ропству/ И да на својој застави исписује завет/ Слобода или смрт/ Зашто га је окупатор/ Гонио као звер/И давао суво злато/За главу издајника/ И сарадника окупатора/ И зашто је окупатор/ Стрељао хиљаде издајника/ И сарадника окупатора/ Његових присталица и војника/ Зашто је издајник/ И сарадник окупатора/ Спасавао пет стотина/ Америчких pilota/ И зашто није побегао/ Заједно с окупатором/ Или ако није хтео с њим/ Зашто се није одазвао/ Онима који су га звали/ И одликовали/Пошто је осуђен и стрељан/ Као издајник/ И сарадник окупатора/ Зашто издајник/ И сарадник окупатора/ Није остао у граду/ У топлом апартману/ У кућном огртачу и папучама/ И сарађивао с оку-

патором/ Као господин човек/ Него се четири
Божића/ Потуцао по пећинама/ Борећи се с
ранама/Вашкама и бувама/Не силазећи испод
хиљаду метара/ Надморске висине/ Слободних
српских планина/ Како зашто/ Коме то није
јасно//Па да сакрије издају/И сарадњу“.

Том логиком се неотитоисти и данас руко-
воде. Али ми, Срби, треба да мислимо, и то
својом, а не туђом, главом.

У школи резервних официра

МУТИМИРОВ ПРЕТПОСТАВЉЕНИ

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ О БОШКУ ТОДОРОВИЋУ

О Мутимировом надређеном, Бошку Тодоровићу, вођа стране земљорадника, Драгољуб Јовановић је, у својим „Медљонима“, писао: „Потпуна супротност Милану Недићу, који је ауторитет југословенске војске ставио пред ноге Хитлеру. Пример француског Петена му је помагао да пође за норвешким Квислингом. Тако нешто могли су да ураде један Лавал и један Аћимовић. Бошко Тодоровић је показао како је требало да поступа војник. Он је био више – био је јунак. Србијански официри су већином били и политичари. Бошков млађи брат Жарко није био изузетак. Бошка се није тицала политика, чак ни кад закључује да капи-тулира пред надмоћном силом. Он је хтео да се бије и био се и онда кад је било јасно да је све изгубљено. Као што је некада британски либерал Фокс „до краја пуцао из својих топова“, бранећи пред Парламентом и у јавности Француску револуцију, онда кад су је били напустили сви други, Бошко Тодоровић је негде близу Бања Луке испалио све гранате којима је располагала његова батерија. Разбегли су му се и војници и

официри, а он је делио мегдан са немачким тенковима. С њим је до краја остао само један војник, сељак из Босанске Крајине. Заједно су догурали до Београда, уверени да ће још имати прилике да ратују.

Кад је чуо да сам се и ја вратио из бежаније, позвао ме је да заједно светкујемо Ђурђевдан. Отварајући улазна врата на кући оца генерала, у Капетан-Мишиној улици, споменуо је „хајдучки састанак“. Горег хајдука од мене је тешко могао наћи. Али он је правио стрелу од сваког дрвета. Није се мирио с тим да га Немци пошаљу у заробљеништво, још мање да у земљи служи окупатору, најмање да усред највећег рата буде неактиван. Извео ми је, и чак на хартији показао читав план како да се организује борба с окупаторима. Већ је био израдио нацрт свеопште народне организације. Били би видљиви само одреди који се боре на тренима с оружјем у руци. Остали припадници организације би се налазили у резерви. То је било 6. маја, давно пре Дражине појаве у Струганику, месец дана пре мога састанка са Титом и Жујовићем, на коме је Тито само наговестио могућност борбе „с пушком у руци, ако Немци буду напали Совјетски Савез“.

Из ранијих разговора са његовим братом и снајом, знао сам да је Бошко Тодоровић био један од незадовољних официра, да је много критиковао и да је одговарао. Пред сам наш рат био је изведен пред Војни суд и мене је молио да саслушам и оцинем његов систем одбране. Глав-

на је оптужба била да је вређао и ниподиштавао старешине. То је значило да је критиковао и предлагао реформе. Читао сам једну његову расправу у *Ратнику*. Спремао се да издаје један војни часопис где би излагао своје погледе како да се организује наша војска. Позивао се на искуство које је стекао као делегат у оној међународној комисији која је посматрала шпански грађански рат са француско-шпанске границе. Говорио ми је много о том рату са професионалног гледишта. Ја сам му излагао политичку страну.

Витез је можда тачнији израз за Бошка Тодоровића него јунак. Био је он племенити витез и у приватном животу. Јунаци су срчани да се побију, за славу или за жену, али се кукавички извлаче кад ваља извући последице из својих поступака. Бошко је у Сарајеву заволео једну лепу глумицу удату, са троје деце и нешто старију од себе. Пошто је била оставила мужа, он се оженио њоме и прихватио њену децу као своју. Тада је био капетан. Није се уплашио ни беде ни тешкоћа у вези са официрском службом. Понашао се тако да су га туђа деца заволела више него рођеног оца. Видели смо његову Борку и сина Душана. Девојчица нешто старија од брата, није била код куће. Млађу смо видели. Душан је матурирао одмах после ослобођења, ступио у нову војску и опремљен на даље студије у Совјетски Савез. Личио је на Тодоровиће, и није искључено да је Бошков прави син. Постао је комунист, али је имао неприлике,

можда због свога боравка у Русији, после Резолуције. Радио је неко време у Танјугу. Оженио се на нарочит и не успешан начин, његова мајка се приљубила женској деци. Боловала је неколико година од рака и умрла је 1959. Дана и ја смо је видели 1956. или 1957. кад је већ знала да је жигосана за скоро умирање. Остала је до краја у вези са Бошковим братом Славком, пошто је Жарко у емиграцији.

Од свега је најзанимљивије како се све Бошко довијао само да настави рат са Немцима, рат од кога су сви били дигли руке. /Тек много касније се сазнало да је Дража Михаиловић већ 8. маја, два дана после нашег Ђурђевдана, био на Равној Гори. (То тврди Ф.А.Воигт, у књизи *Пакс британика* од 1949. на стр. 236. Тај енглески писац се о мени изразио најласкавије. Прогласио ме за „једног од највећих говорника у Европи“, мада ме лично не познаје. Пристрасан је и у корист Драже Михаиловића. Поглавље о Југославији завршава реченицом о Дражи: „ Тако је умрла најплементија фигура Другог светског рата,“ стр. 346)

Кад је разумео да му ја не могу помоћи да створи своје борбене одреде, молио ме је да га приведем Русима који су још били у Београду. Сам посланик Плотњиков удаљио се из Југославије брзо после 27. марта, да га не бисмо вукли за скуте тражећи помоћ у невољи која је морала наићи. Отправник послова Лебедев одбио је да пребаци Бошка у Русију, пошто је СССР неутралан у овом рату. Чиновници посланства су били

јако збуњени, као да су предосећали да ће се и сами једва извући. Уосталом, Хитлер је већ 4. маја изјавио да је југословенска држава престала да постоји, а Руси су после тога истерали наше дипломатске претставнике. Бошко ми је ускоро после тога донео једну представку написану на његовом енглеском којом од америчког посланика Принса тражи да га пребаци у САД. Тврдио је да је тамо рођен, да је уствари Боб Тодоровић, да жели да се врати у „своју америчку домовину“. Ни то, разуме се, није успело. Чим је сазнао да је Дража са неким официрима на Равној Гори, отишао је тамо.

Утом се Жарко вратио из Хрватске где су га усташе разоружали и пустили да иде у „своју Србију“. Кад им је споменуо споразум који је склопио Мачек, наоружани људи Мачекове Сељачке заштите су му одговорили: „Не бумо сад политизирали.“ И он је решио да се не пријављује Немцима, и отишао је на Равну Гору, али се брзо вратио с политичким задатком. Бошко је кратко време остао у Србији, па је послат у Херцеговину да заштити Србе од усташког клања. Чуло се да је особито радио на смиривању и придобијању муслимана. Љубица, Жаркова жена, је била чула да се обукао као бег и да уверава муслимане да треба да су сложни са „браћом Србима“. Сам је себи поставио други задатак: да мири четнике и партизане који су се већ били сукобили после неуспелих преговора између Драже и Тита. Он је наставио ту акцију

за свој рачун, као и Влада Зечевић у Подрињу. Говорило се да је имао успеха. Партизанима се није свиђала његова популарност. Ко успева да мири, може и да заведе и да завади, тако су мислили. Опколили су кућу, у једном селу близу Фоче, у којој је ноћио са неколико пратилаца, можда само са једним, и убили су га. Причало се да су то сматрали великим успехом и да су целе ноћи играли око његовог леша. То је било почетком 1942. Жарко ме је посетио последњи пут 6. марта те године. Знао је за Бошкову погинутију. Није о томе много говорио, али је узгред поменуо оно што му је Дража рекао пред полазак за Београд: „Партизани су за нас непријатељ број један.“ Нисам пред Жарком и Љубицом реаговао, али сам Дани наложио да више не организује никакав састанак између мене и њих. Жарка после никад нисам видео, а са Љубицом сам се сретао тек после ослобођења, кад се већ била развела, бар формално, од свог мужа. Нисам могао да се помирим с мишљу да под окупацијом, кад су три или четири непријатељске војске у нашој земљи, непријатељ број један могу бити партизани за четнике или четници за партизане. На једној и на другој страни су се налазили многи добри људи, од којих су, већина наших другова, били у сарадњи са партизанима, а неки од ранијих субораца из Земљорадничке деснице су пришли четницима.“

Такав је, по сведочењу Драгољуба Јовановића, био надређени Мутимира Петковића.

МУТИМИР И ПРЕГОВОРИ С
ИТАЛИЈАНИМА

Осунчан

СРБИ И ИТАЛИЈАНСКИ ОКУПАТОР У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

У свом огледу „Италијани и српски ројалистички покрет у Југославији 1941-1943“, објављеном у часопису „Историја 20. века“ (број 1/32 2007. године), наш познати историчар Коста Николић каже, између осталог: „Италијанске војне власти не само да су спречавале усташе у чињењу нових злочина, већ су спроводиле и истрагу због већ учињених. О томе је генерал Хорстенау известио Врховну команду Вермахта: „Проналажењем и откопавањем лешева, Италијани су стекли симпатије не само српског, већ и хрватског становништва“. Стога је стање у италијанској окупационој зони било далеко подношљивије за Србе.

Српски народ на граничном подручју између Босне и Хрватске (Лика, Банија, Кордун и Босанска крајина) масовно је бежао у крајеве под италијанском контролом, у Далмацију и јужну Херцеговину. Многи италијански официри и војници отворено су помагали прелазак српских избеглица. Брзо се сазнало да „Италијан чува Србе“. Италијанска команда је не само примала избеглице, већ је допуштала да се

на њеној окупационој области образују српске војне јединице. Догађало се да су Италијани напосто отимали Србе од сигурне смрти коју су им спремале усташе. Хрватске власти су се жалиле на поступке италијанске војске још за време јунског устанка у Херцеговини: „Односи са њемачким трупима најсрдачнији, дочим се према Талијанима осјећа неповјерење због спречавања рада наших власти и оружништва и фаворизирања православног живља“. Већ средином јула 1941, избили су први инциденти у италијанско-хрватским односима, чак и оружани: 13. јула у Врбовском је убијен један усташа, а 17. јула усташе су пуцале на једну италијанску пешадијску јединицу. Хрватске власти су тврдиле да је до опште напетости у НДХ дошло због благонаклоног става Италијана према Србима и Јеврејима. О политици НДХ према српском народу, Казертано (италијански опуномоћеник у Загребу, нап. В.Д.) је 19. јула известио: „Десило се да су жене и деца убијани за одмазду према мужевима и очевима, да су мајке примораване да присуствују стрељањима своје деце и све то наочиглед наших трупа које не могу да схвате нити да оправдају овакав поступак. Мора се признати да ми ниједном нисмо интервенисали неоправдано“. Разбуктавање српског устанка додатно је искомпликовало однос Италијана и Загреба... Команда 2. италијанске армије тражила је начин за смирење народа. Као најбоље решење предложено је проширење анектиране

зоне на север, чиме би се обухватио већи део територија које су насељавали Срби. Генералштаб 2. армије донео је 15. августа одлуку о заузимању демилитаризоване зоне у НДХ. Италијани су врло брзо увидели да би српски устаници, уколико их придобију за себе, могли да буду важан фактор и у пацификацији ових области, али и значајан савезник у слабљењу усташке државе и сузбијању њених претензија у јадранском обалском појасу. Италијанске власти су сматрале усташе главним кривцем за устанак, па су предвиђале уклањање њихове власти, прво из демилитаризоване, касније и из Треће зоне. Пошто су устаници разбили усташку власт у готово свим српским крајевима, политички врх НДХ био је принуђен да прихвати реокупацију демилитаризоване зоне и италијанске услове које је 26. августа у Загребу издиктирао генерал Амброзио, командант 2. армије: команда ове армије, почевши од 7. септембра, преузима сву војну и цивилну власт. Органи НДХ позвани су да сарађују, али неће имати никаквих управних функција; сва питања јавног поретка регулисаће искључиво италијанске војне команде; до 1. септембра све војне трупе НДХ потчиниће се команди 2. армије, с тим да не могу вршити никакве покрете у унутрашњост зоне, нити смеју предузимати акције чишћења или било какве друге акције против устаника; све усташке јединице морају до 1. септембра да напусте зону.

Своју каснију политику на том простору, Италијани ће градити на три основна принципа: предавање управне власти Србима у местима која они већински насељавају, повратак прогнаног српског становништва и одлазак усташа. У сваком случају долази до смирења усташког терора, а нова италијанска политика отвориће саму суштину питања односа српског народа према њој, што ће довести и до, између осталог, раскола са прокомунистичким устаницима. Почетком септембра, генерал Хорстенау обавештава команду Југоистока да су хрватско-италијански односи и даље затегнути и да се „непријатељство Хрвата према Италијанима поново враћа кроз различите поступке и захтеве Срба у окупираној области. Неки поступци Италијана у корист (српског) народа, доводе до делимичног расформирања усташа“.

Цела област од Чајнича до Горажда припојена је италијанској зони, а у НДХ је постојала забринутост да ће Италија окупирати целу земљу. Сходно таквом развоју догађаја, устаничка дејства појачана су у немачкој окупационој зони. Борбе већег обима („од стране четника“) вођене су на простору: Дервента – Добој – Тузла, као и код Мркоњић Града.

Обустављање италијанске подршке усташама у Лици, северној Далмацији, Трмеђи и Херцеговини, објективно је створило нову позицију за српски национални покрет на овим просторима коју је он настојао да искористи за

биолошко спасавање српског народа. Како истиче Иван Авакумовић, команда 2. италијанске армије није веровала да је фашизам у стварном интересу Италије и италијанског народа и од тада почиње раскол који ће имати одлучујуће последице на рат у том делу Југославије. Први значајнији знак стварне промене италијанске политике према српском народу испољио се већ почетком септембра 1941: команда 2. армије преузела је управну власт, а усташке снаге или разоружала или протерала на север. Самим тим, на простору јужно од италијанско-немачке демаркационе линије престали су, или се бар значајно смањили, покољи Срба. Командант италијанске 2. армије издао је 7. септембра проглас српском становништву у коме га је обавестио да је преузео војну и цивилну власт у зони и позвао „све оне који су из ма којих разлога напустили своје домове да се врате кућама, јер им италијанске јединице гарантују сигурност, слободу и имовину“. Преживели Срби и њихове вође сматрали су да је прва фаза борбе тада успешно окончана: пошто су усташе били највећи непријатељ, превладало је мишљење да је италијанска војска далеко мања опасност, па је требало обуставити борбу против ње. Српски прваци сматрали су да је реокупација делова хрватске усташке државе на којима су живели Срби најбоље ратно решење за биолошки опстанак народа. У наредној фази биће тражено да се угрожена подручја припоје Италији или да

се Италија избори за аутономију Срба у НДХ под својим покровитељством. Због тога се велика већина четника повлачи у своја села и прелази на територијални начин ратовања. Релативно миран живот и минимум животних потреба што су после крвавог усташког пира и великог страдања народа нудили Италијани, пасивизирали су велики део устаника. Доласком генерала Марија Роате за команданта 2. армије армије, јануара 1942, почињу да се назире обриси политичке стратегије за време које ће доћи после слома нацизма – Срби су били потребни као мост према западним савезницима. Тако су Немци и усташе морали да, како истиче Драган Ненезић, трпе, како се њима чинило, апсурдно понашање једног савезничког генерала који је јавно облачио, наоружавао, плаћао и сврставао у своје јединице људе њима непријатељски расположене који ће, чим им се буде пружила згодна прилика, повести борбу против њих. Тако је почела компликована и сложена политичка игра која, ипак, неће бити реализована.

Као најбоље решење за српски народ, српске вође апострофирале су проширење италијанске окупационе зоне на цело подручје НДХ, уз договор са италијанским командантима, на антиусташкој основи. Први службени споразум потписан је јануара 1942, иако је нова италијанска политика почела да се осећа четири месеца раније. Он је, слично као и у Црној Гори, био условљен почетком рата између ројалиста и

комуниста и на овим просторима и офанзивном комунистичком стратегијом која је иза себе остављала егзистенцијалне мотиве.

Почетак преговора био је и у директној вези са великом немачком офанзивом на слободну територију источне Босне. Пред надирућом силом, мајор Бошко Тодоровић издао је 9. јануара 1942. директиву о предузимању благовременог стратегијског одступања једног дела трупа, док би други део четничких одреда остао са народом ради његове заштите „макар и у сарадњи са окупатором, слично како поступају приликом евакуације територије санитетски органи, општинске власти и полиција. Партизанске старешине биће упозорене да не стварају излишне жртве српског живља“. Тодоровић је писао да је борбу требало продужити у деловима Југославије где нема јаким окупаторских гарнизона. У исто време, мајор је повео преговоре са командом италијанског 6. армијског корпуса у Дубровнику. Тодоровић је предлагао да се међусобне борбе обуставе и да италијанске снаге не разоружавају четнике у источној Босни, јер је четничким трупама оружје потребно за случај хрватског напада када се италијанске трупе повуку. У свим крајевима где је српско становништво било у већини, треба успоставити српску цивилну управу поред италијанске војне власти; све усташке трупе морају да се разоружају, а требало је успоставити и економске односе. Тодоровић је посебно нагласио и могућ-

ност негативног одјека споразума: „Пошто се оваквом сарадњом са италијанским војним властима, нарочито пуштањем италијанских трупа без борбе, у места ослобођена од стране четника, даје могућност комунистима за пропаганду против четника, то, као моралну противтежу овој пропаганди, тражимо да се реши најбољније питање српског народа у овим крајевима, а то је питање интернираних Срба који умиру у хрватским логорима и њихово враћање кућама ће нам дати најбоље оружје против пропаганде у вези са овом сарадњом“. Овлашћени преговарачи били су Милан Шантић, предратни новинар *Политике* и Мутимир Петковић. У инструкцијама за преговоре од 16. јануара 1942, Бошко Тодоровић је као главни циљ означио заштиту српског народа: „Споразум који ћете у том циљу потписати са италијанским војним представницима, не ангажује нашу Владу и нашу војску које су у име наше Краљевине, и поред тога што је територија окупирана, и даље у рату са Краљевином Италијом“. Тодоровић је 17. јануара обавестио све војне и цивилне српске власти у источној Босни и источној Херцеговини о односу према Италијанима у контексту текућих преговора: „Један део наше државне територије, окупиран од надмоћне италијанске војске и становништво окупиране територије, привремено је поверен на чување војсци Краљевине Италије. Становништво треба да се опходи према окупатору мирно и достојанствено, чекајући час свог

ослобођења, који ће доћи можда кроз три недеље, можда кроз три године“. Споразум је потписан између 17. и 25. јануара. Садржавао је седам специфичних одредби: 1) Ако би Италијани окупирали источну Босну, престали би међусобни сукоби Италијана и четника; 2) Четнички одреди задржали би своје оружје; 3) У свим подручјима која су ослободили четници, све војне и полицијске формације НДХ биће разоружане и уклоњене; 4) Локалну власт НДХ замениће српска; 5) Српском народу гарантује се лична, верска и национална слобода, као и право приватне својине; 6) Сви Срби из усташких концентрационих логора биће ослобођени; 7) Склопиће се уговори о трговини између Италијана и Срба.

Овај споразум биће основа за касније комунистичке оптужбе о „издаји и колаборацији“, а директно ће послужити за убиство Тодоровића, иако аранжман са италијанским снагама није био уперен против партизанских одреда. Бошко Тодоровић је 26. јануара поднео детаљан извештај генералу Михаиловићу о збивањима у источној Босни и источној Херцеговини, истичући као најважније проблеме „дефетистичку, антидржавну, анти-монархистичку, анти-британску и античетничку пропаганду комуниста који, милом или силом, траже приступање у партизанске јединице, претећи убиством народних првака и гурајући народ у грађански рат“. Тодоровић је известио и о пре-

говорима са Италијанима. Они су вођени како би се Италијани одвојили од усташа, а „наши четнички одреди могли што слободније кретати на целој територији окупираној од Италијана, чиме би упола било решено не само српско питање у овим крајевима (преузимање цивилне власти од стране Срба, евакуација, истребљење, принудно исељење знатног броја муслимана и католика) већ и необично олакшано кретање наших одреда за даље операције, у духу директива Врховне команде“.

Италијанска позиција у преговорима била је условљена немачким и хрватским притиском – четничко питање требало је што пре решити како би се у италијанској окупационој зони успоставили „ред и мир“. Како је М. Петковић известио Тодоровића 28. јануара, Италијани су „вољни да не разоружавају четнике, али од њих траже заједничку сарадњу како би пред својим савезницима могли да се покрију за наоружане четнике. Они су ултимативно тражили од мене да на то пристанем“. Дакле, да би четници задржали своје оружје морали су да воде заједничке борбе са Италијанима против партизана. Петковић је тражио од Тодоровића да се и тај додатни захтев прихвати због велике концентрације немачких снага у Босни. Почетком фебруара Тодоровић је обавестио све четничке команде, као и народ, да не постоји опасност да ће Италијани „позвати наше младиће у своју војску или да ће се четници под њиховом

командом борити против своје браће Срба из партизанских јединица“. То би значило да је италијански захтев одбијен. Само неколико дана касније, међутим, кренула је партизанска офанзива на градове под четничком контролом: Фочу, Горажде, Чајниче и Рогатицу, са великим бројем муслимана у њиховим редовима, па Тодоровић 6. фебруара издаје наредбу о супротстављању партизанској војсци: „Обзиром на карактер новог противника који се служи свим средствима, па не преза чак ни од сарадње са Турцима, команданти четничких одреда биће убудуће мање скрупулозни у бирању средстава за борбу и служиће се лукавством, имајући у виду да им је дозвољена сарадња са најмање опасним противником, да би се савладао онај који је тренутно опаснији, а нарочито да би се сачувао српски живаљ, што је главни задатак српских добровољачких четничких јединица“. Коначан споразум са Италијанима о одржавању реда на подручју источне Босне и уз границу Црне Горе, у срезovima Фоча, Горажде, Чајниче, Гацко, Требиње, Љубиње, Столац, Мостар, Коњиц, Рогатица и Вишеград, Тодоровић је одобрио 7. фебруара 1942.“

Коста Николић закључује: „Релативно рано у току рата, поједини српски команданти и народне вође правили су, под утиском страдања народа, нагодбе са Италијанима, који су у својој окупационој зони давали уточиште прогнаним Србима, хранили их и снабдевали оружјем.

Локалне српске вође су на Италијане почели да гледају као на најмање зло од свих зала са којима су имали да се носе, утолико пре што су били сигурни у крајњи исход рата. Савезничка победа међутим неће моћи да избрише геноцид нити ће спречити успостављање комунистичке диктатуре, од које се страховало. Зато се тражио споразум са онима који су представљали најмању опасност, а комунисти и усташе били су смртни непријатељи. Од тактике до колаборације, међутим, у вишеструком идеолошком и верском грађанском рату граница је изузетно мала. Чак и сам број нагодби може да промени њихов смисао. Многи независни четнички одреди одбијали су Михаиловићеве официре као старешине, али су своје споразуме са Италијанима бранили његовим именом. Српске вође су сматрале да од питања односа према Италијанима зависи судбина целокупне националне акције, као и судбина целог српског народа на територији НДХ. Радмило Грђић је у пролеће 1942. писао Дражи Михаиловићу да би рат са Италијанима представљао почетак катастрофе српског народа и потпуног слома националне организације. Грђић је отворено рекао да је свесно заговарао колаборацију са Италијанима из следећих разлога: „Први одлучан разлог јесте тај што је српски народ у НДХ масакриран, економски руиниран, лишен вођства и обезглављен, стеран у огромним масама у збегове по планинама и гудурама, искрварио толико да је

већ доспео до оног биолошког минимума без кога нема могућности сутрашње успешне регенерације. Стајао је сам, неорганизован, ненаоружан према низу противника – усташама, муслиманима, Немцима и Италијанима. У том часу појављује се иза леђа нов, најопаснији противник – партизани. Никаквих изгледа на успех у борби против толико бројнијих и моћнијих непријатеља није било, а сва су размишљања показивала да би таква борба довела до несумњивог и потпуног уништења српског народа у овим крајевима. У редовима сељака које је крајња невоља отерала у планину, почела је да избија борба за главарство. Кад је попустила опасност усташка, ти сељаци-четници изгубили су вољу за борбу, а инстинкти пљачке све су више замењивали националну борбену вољу. Збегови су почели да остају без хране а народ је био изложен болестима које су почеле да харају. Остао је само један пут за спашавање народа: пут колаборације са Италијанима. Био је још један разлог који нам је диктовао сарадњу са Италијанима. /.../ Никад усташе и муслимани нису били кивни на Србе као у овом часу кад су ти Срби дошли да им буду сталан подсетник на злочине које су извршили и на казну коју неће избећи. Италијани су узели Србе у заштиту, што је мржњу усташа још више појачало. Неколико десетина хиљада Срба били су напросто таоци који су живели само зато што су имали заштиту Италијана. Предлози Италијана који су нам

стављали у изглед остављање читавих територија у источној Херцеговини под нашом контролом, отворили су нам могућност интеграције и повезивања српских снага из тих крајева. И то је био разлог да се изабере тај пут који, уосталом, није било тешко изабрати јер је, с обзиром на све изложено, остао као један и једини“.

Босански четници су истицали да ће активна борба против окупатора, као и освета према „интелектуалним и физичким убицама Срба“, доћи касније: „Остављајући покрету Драже Михаиловића да високо држи заставу државне идеје и независности, ми смо били принуђени да редуцирамо број својих непријатеља и да дођемо до неког модус-вивендија са окупаторском војском. У дилеми: или учинити све да се наш народ сачува од потпуног и дефинитивног истребљења или остати скрштених руку само да би се избегао приговор да смо 'туђи плаћеници' ми смо изабрали прво решење“. Националне вође су наглашавале да се радило само о тренутном поклапању интереса, али историјски циљеви су били сасвим различити, јер је Италија настојала да за сва времена завади Србе и Хрвате: „Српски народ под утисцима нечувених злочина усташког Загреба може да се изјасни против ма какве државне заједнице са Хрватима, у шта ми не верујемо, али он не може дозволити да му његови непријатељи намећу овакву одлуку“. И Добросав Јевђевић је у извештају Илији Трифуновићу с краја јула 1942. сарадњу са Ита-

лијанима оправдавао егзистенцијалним разлогима: „Питање је прехране најочајније. Људи директно умиру од глади и једу неслану траву са мало млека. Успео сам да им дотурим пар стотина квинтала соли и осигурао сам 30 вагона хране за сиротињу из Италије. Исто тако сам успео да Италија пристане да Србија може послати на адресу италијанске армије храну која би се дала нама на располагање, да је поделимо сиротињи. У операцијама од лане, попаљено је преко 10. 000 домова. Како ће свет презимити, нико не може предвидети. Направио сам са Италијанима споразум да се замењује сено за кукуруз. Ако допусте војне операције, употребимо војску за кошење сена, да би тако дошли до хране. Проблем је исхране једини који је немогуће решити властитим средствима, нити смо у стању хранити војску без окупатора, све до нове жетве у августу“.

По Кости Николићу, Италијани су знали с ким сарађују: „Да Италијани нису имали илузија о четничким намерама, указује и Меморандум о оперативној, политичкој и пропагандној четничкој активности који је, крајем 1942, израдио одсек ИА Суперслоде (Врховна команда Словеније и Далмације). У документу се констатује да четнички одреди у оквиру Добровољачке антикомунистичке милиције (MVAC) само наизглед делују у складу са наређењима и интересима италијанске војне команде: „У самој ствари, ти одреди искључиво су зависни од Врховне чет-

ничке команде генерала Д. Михаиловића, којој се искључиво покоравају“. Четничке вође са тог простора пристајале су на сарадњу са италијанским командама само онда када им то одобри Врховна команда, а ако се њихови предлози не одобре, сви одреди прелазе у илегалу. У првом плану увек је „четнички интерес“, па ма колико да су четнички одреди надахнути најбољом намером да се боре у пуној мери против комуниста, њихове операције не одговарају увек потребама опште ситуације, те је њихов допринос нижи од онога који би у ствари могао бити. Основни Михаиловићев циљ је да по сваку цену („дакле и против нас“) оствари свој „националистички програм“, па зато чека повољне услове „да окрене сопствено оружје против окупатора, међу којима се подразумевају и Италијани. Први циљ: разоружати изненадно наше одреде, а након тога огледати се са Немцима. За сада је четничка команда била присиљена да одложи реализовање таквог задатка“. Меморандум је регистровао чак и многе саботаже које су четници извршили у Босни „под комунистичком фирмом“ како би се задржали добри односи са италијанским командама: говорило се о саботажама на пругама Сарајево – Вишеград и Сарајево – Босански Брод; на путевима Горажде – Фоча – Невесиње, Мостар – Невесиње – Гацко – Билећа и Невесиње – Билећа: „Акти саботаже били су предвиђени такође и за Санцак, Црну Гору и источну Босну“. Органи Суперслоде ука-

зали су и да четници располажу са доста британског наоружања које се добија ваздушним путем, као и на постојање „Михаиловићевих националистичких центара“ у Словенији, Карловцу, Сарајеву, у многим деловима Далмације и на острвима: „За време недавних операција у Далмацији и Херцеговини, Баћевићева колона настојала је да задобије за четничку ствар Хрвате и муслимане, са пропагандним прогласима и са беспрекорним држањем њених људи према њима. Претпоставља се да ће иста политичка и пропагандна активност бити развијена и у другим крајевима бивше Југославије“./.../ Из Загреба су током 1942. изречени бројни протести на рачун италијанске политике: „На читавом подручју Босне и Херцеговине које је било под Талијанском окупацијом, вршили су четници суставно тешка злодјела против хрватског пучанства. Тешко је набројати и приближно колико су убили Хрвата и запалили хрватских домова. Своје злочине четници су свугдје вршили као 'протукомунистичка милиција' у саставу талијанске војске или као посебна четничка скупина под заштитом талијанске окупационе власти. На источној обали Неретве, талијанске власти биле су организовале бројне четничке групе под видом протукомунистичке борбе. Ти су одреди, међутим, поклали на тисуће Хрвата, поименце муслиманске вјероисповјести, те попалили читаву хрватску насеља. Четничка злодјела на подручју источне обале Неретве

задала су тамошњем хрватском пучанству веома тежак ударац. Све се то радило са знањем и под заштитом талијанских окупационих власти. Помагање четника ишло је толико далеко да су талијанске власти разоружавале хрватске оружане снаге да се не узмогну бранити од четничких нападаја“. Власти у Загребу су највише окривљавале генерала Марија Роату за сарадњу са четницима у вођењу антихрватске политике. У једном извештају из лета 1942. речено је: „И генерал Роата је, као прије њега генерал Анбросио, приказивао талијанско-четничку сарадњу као потребу ради одбране од партизана. Но то је била заправо само излика, а прави је циљ те сарадње био: суставно прогањање хрватског пучанства и слабљење престижа хрватске државне власти. Генерал Роата довео је велики број часника бивше југославенске војске, листом родом из Србије и Црне Горе, на чело четничких скупова. Талијанске војничке власти обилно су снабдијевале модерним оружјем те скупине. Дозвољавале су им да се зову именом емигрираног краља Петра и других представника великосрбске мисли. Талијанске војничке власти знале су веома добро да су те четничке скупине у ствари дио војничке организације Драже Михајловића“.

И Едмунд Везенмајер, немачки отправник послова у Загребу, говорио је о намерама Италије да подржи Србе у формирању „Велике Србије“ и то на штету Хрватске: „У томе правцу

њихов притисак је веома јак и отворено се заснива на томе да нови поредак, коме Италија тежи у овом простору, мора бити спроведен пре слома Русије. Мора се рачунати да ће се поједини чланови српске владе и поједине групе приближити Италији и на компликације у вези са тим“. Огорчење врха НДХ на генерала Роату било је велико: „Четницима је вјеровао и са њима сурађивао, а хрватским оружаним снагама сметао и забрањивао да улазе у подручје хрватске државе. Човјек не би вјеровао да се нешто таквога могло догађати, али ето, тако је доиста било. А то се догађало зато јер је талијанско-четничка сурадња била једно од главних средстава талијанских окупаторских власти за оштећивање хрватских народних и државних пробитака“./.../

О томе је генерал Лер 1945. забележио: „Целокупан успех свих акција од 15. јануара (1943, нап. В.Д.) био је у четничком питању раван нули, а то је код Фирера изазвало јако нерасположење против италијанских генерала, што се одразило у веома оштрој и опширној депеши упућеној Мусолинију. Порастао је ауторитет и утицај партизана на становништво услед успеха у борби са Немцима“.

Телеграм који спомиње Лер, вођа Рајха упутио је Бениту Мусолинију 16. фебруара 1943. У њему је, поред осталог, стајало: „Ја видим нарочиту опасност у правцу у коме се развија Михаиловићев покрет. Велики број веродо-

стојних података јасно доказује да тај покрет, који је добро организован и са јасним политичким правцем, само чека тренутак да се окрене против нас. Претварајући се да помаже Ваше трупе, Михаиловић хоће само да се дочепа оружја како би могао остварити своје намере. У интересу наших заједничких циљева, сматрам да је пожељно да се Ваша 2. армија опходи према Михаиловићу и његовом покрету као према непомирљивим непријатељима осовинских сила и тражим од Вас да издате наређења у том смислу. Неопходно је да се сместа обустави свако давање оружја и осталог ратног материјала његовим снагама. Биће потребно разоружати његове јединице и уништити сваки отпор одлучним концентричним нападима. Ако се то не учини, ако се комунисти и четници не разоружају, у случају инвазије побуне ће сигурно букнути. Моје је уверење да постоје обавезе којих се човек не може ослободити прибегавајући искључиво политичком лукавству, већ једино ако упрегне све своје снаге“.

Врховна команда Вермахта планирала је наставак операције Вајс (по убрзаном темпу, како би се надокнадили пропусти из прве фазе) за 25. фебруар 1943. Пре тога требало је убедити Италијане да учествују у разоружању четника, па ће министарство спољних послова Рајха предузети дипломатску офанзиву. Прво је 21. фебруара фон Рибентроп рекао италијанском министру у Берлину како је политика наоружа-

вања четника погрешна „што би се у случају енглеског десанта показало као убиствено. Четници и Михаиловићеве присталице сложни су у мржњи према свему што је италијанско и немачко. Било би опасно да ове банде и даље постоје. Морају бити уништени и то мушкарци, жене и деца“.

После тога, у Риму је 24. и 25. фебруара одржан састанак на коме су фон Рибентроп и генерал Валтер Варлимонт, заменик генерала Јодла, начелника Оперативног одељења Врховне команде Вермахта, убеђивали Италијане у неопходност напада на четнике. Хитлер је послао Мусолинију још једно писмо у којем је наглашавао апсолутну потребу разоружања четника због дугорочних планова генерала Михаиловића о уништењу или разоружању италијанске војске у Херцеговини и Црној Гори. Немачки став на овом састанку био је доследан: „Четнички одреди који дејствују организовани и наоружани од Италијана, а који под видом антикомунистичке милиције у ствари представљају трупе српског устаничког вође Д. Михаиловића, сигурно ће у једном таквом случају (инвазије) сарађивати са комунистима и омогућити непријатељу да образују мостобран. Немачка врховна команда није у могућности да их, макар и привремено, третира као део савезничких италијанских снага и зато је решено да их нападне и разоружа где год их нађе“. Да су немачко-италијански односи дошли у критичну

фазу, указао је генерал Варлимонт. Он је оптужио италијанске јединице да су у првој фази операције Вајс касно изашле на положаје, па су партизани успели да се извуку из операционог простора. Посебно је говорио о четницима, тражећи њихово разоружање, нарочито оних у околини Мостара. Чак је 24. фебруара из Берлина стигла примедба да су Италијани одбили да пружи помоћ немачким снагама код Мостара због присуства четника. Тешко је било, међутим, ускладити опречне интересе. Генерал Роботи је сматрао да Немачка жели да целу зону Мостар доведе под свој утицај па је, истога дана када је одржаван састанак, тражио од старешина 6. корпуса да „још боље прикупе и управљају четничким формацијама помоћу наших официра“. Мусолини и даље није веровао у акутну опасност инвазије и говорио је о „апсурдној намери“ хрватске владе да уништи „српску мањину“, јер је реч о народу који вековима живи на овим границама. Сматрао је и да је опасно борити се истовремено и против комуниста и против четника: „Боље је једне супротставити другима и чим буду савладани партизани, разоружати четнике на леп или ружан начин“. Рибентроп је тврдио да су сви четници британски савезници и сигурно ће у случају искрцавања „следити заставу Краља Петра“. Зато их је требало одмах напасти, јер „у противном нећемо имати мира у овој земљи“. Италијани су обећали начелну подршку. Партизанске снаге тре-

бало је уништити у четвороуглу: Гламоч – Ливно – Јајце – Бугојно, а затим разбити Михаиловићев покрет. Немачке снаге добиле су изричита Хитлерова наређења: 1) Да се наставе напади према подручју боксита док се „не разбију све банде, без обзира да ли су комунисти или четници“ и не изврши спајање са италијанским трупима око Мостара; немачке јединице требало је да остану у том подручју све док „четници не буду разоружани, а рудници боксита не буду опет радили пуним капацитетом и неометано“; 2) После тога требало је „напасти и разбити језгро Михаиловићевог покрета и да ову акцију, ако за то не буду стајале на расположењу италијанске трупе, изврше само немачке јединице, евентуално са бугарским и хрватским појачањима“. Италијанска подршка била је кратког даха. У својој политици према четницима, Италијани су следили линију њиховог помагања у борби против комуниста, али не толико да би им се допустила превелика ширина акције. Већ 3. и 4. марта 1943. у Риму су се састали највиши италијански функционери са генералом Роботијем и гувернером Црне Горе Пирцијем Биролијем. Одлучено је да се са разоружањем четника одуговлачи што је дуже могуће, а разоружање четника у Црној Гори било је у супротности са италијанским интересима, па је то питање скинуто са дневног реда. Генерал Роботи је нагласио: „Ни у ком случају не би смело доћи до разоружавања четника, а уколико се већ

иде на то, онда је потребна крајња обазривост, јер четници су се храбро борили и још увек се боре са нама против партизана и стога заслужују признање за одважно држање“. Слично је говорио и Пирцио Бироли. Касно увече 4. марта, генерале је примио Мусолини: „Дуче нас је упознао са једним дужим Хитлеровим писмом. У писму се износе познати разлози у прилог разоружању четника. Хитлер је опседнут страхом од евентуалног енглеског упада на Балкан и изражава уверење да би се 'наши' четници у случају таквог упада, такође нашли на страни непријатеља, а они и онако не крију своју приврженост Дражи Михаиловићу. Пирцио Бироли и ја нисмо искључивали такву могућност. Једино смо тражили да се размотри: све док искрцавање не буде стварност, четници се боре са нама против партизана, а највећа опасност прети засад од комуниста. Боље је да четнике до краја искористимо него да их одједном разоружамо и тиме их пошаљемо у загрљај непријатеља. Ови разлози су већ познати Дучеу и он их прихвата“. Иако је било потпуно јасно да ће Немци, са или без италијанске подршке, приступити разоружавању четника после завршетка операције Вајс и у Црној Гори, закључено је да једино треба показати „да постоји намера да се спроведе разоружање, да се неће више испоручивати ново оружје, да ће се сузбијати сумњиви елементи, да ће они бити истерани итд. У 21 час повукли смо се и од екселенције Амброзија

и поздравили са њим. Он је још једном поздравио Пирција Биролија и мене и при том, на моје задовољство, приметио да је код Мусолинија издејствовао да се план о разоружању промени у складу са мојом жељом. Па лепо! Али, сада морам да видим како да изађем на крај са Немцима“. Да италијанске команде нису имале илузија према политици српских ројалиста, показују и ставови изнесени у меморандуму *Понашање четника* који је 20. марта 1943. израдио Генералштаб копнене војске. Главни проблем у будућности могла је да буде преоријентација четничких снага на непријатељство према Италији, с обзиром на промену војне ситуације на Балкану. Због тога је било потребно применити јаке контролне мере: држати четничке снаге у малим одредима, строго се придржавајући територијалног принципа, а посебно избегавати уједињење црногорских и херцеговачких јединица са јединицама Динарског подручја, како би се спречило да те снаге добију унификован и органски карактер који би током времена могао постати центар подршке за реконструкцију уједињене велике Југославије. Требало је, такође, избегавати и стварање нових одреда, а оружје и муницију давати само у апсолутно нужној количини.

Немачка команда Југоистока планирала је нову операцију, под шифрованим именом Шварц. Њен циљ је био: покушај уништења партизана у Херцеговини, њихово потискивање

у пусте пределе Црне Горе и затварање српско-црногорске границе. Затим би отпочео концентричан напад на „главни стан Д. Михаиловића“. Сврха ове операције била је иста као и претходне: опасност од англоамеричког искрцавања, па је требало уклонити све снаге отпора или их бар, концентричним нападима, одбаци-ти на планине између Таре и Пиве, на терен на коме је сама природа највећи непријатељ. Александар фон Лер је 14. марта предложио Врховној команди Вермахта да нареди извођење операције Шварц како би се у почетку разоружали четници генерала Михаиловића на простору источне Херцеговине, Санџака и Црне Горе. Свој захтев је образложио следећим речима: „Потпуно уништење партизанских снага и потпуно разоружање и ликвидација четничких снага Д. Михаиловића. Немачка команда хтела је да зароби Михаиловића, јер је био душа покрета отпора у Србији“. Адолф Хитлер је одобрио план 31. марта, посебно инсистирајући на томе да се после разбијања „Титове државе“ униште и четници „да би у случају непријатељског искрцавања позадина била слободна“. Истога дана Алфред Јодл је у име Врховне команде Вермахта издао наредбу за извођење операције: „Након уништења Титове комунистичке државе, треба приступити уништењу и оружаних снага националног српства под командом Д. Михаиловића, да би се обезбедила позадина у случају непријатељског искрцавања на Балкану.

Борбена дејства изводити брзо и безобзирно. С обзиром на уске везе команданата Д. Михаиловића са италијанским властима, Фиреру је нарочито стало да се акција држи у строгој тајности, како у вези њеног циља, тако и сва припрема за акцију“. Првобитно замишљена само против четника, операција Шварц морала је да укључи и борбу против партизана јер су се они у међувремену пробали ка Црној Гори. Овога пута Немци су били много опрезнији. О предстојећим операцијама, осим Италијана, ништа нису знале ни немачке команде у Југославији – све је било у рукама команде Југоистока. Разоружање црногорских четника дуго се припремало због италијанског противљења. Штаб 118. ловачке дивизије издао је 12. маја директиву да се сви четници разоружају „ако треба и силом“. Под удар су дошли и четници који су то тада били под италијанском командом: „У случају протеста италијанских команди против разоружања четника које се безобзирно спроводи, сви немачки команданти треба да се позову на Дучеово наређење за разоружање четника. Треба означити као издају неизвршавање тог Дучеовог наређења. Са четницима који су употребили оружје против немачких јединица, треба поступати као са комунистичким бандама, а у противном их треба као ратне заробљенике упутити у заробљеничке логоре“. Генерал Литерс, командант операције, издао је 12. маја следеће наређење 4. пуку дивизије Бранденбург:

„Главни циљ пука остаје хватање особе и штаба Драже Михаиловића, те заплена његове архиве. У исто време, пожељно је уништење Тита и његовог штаба“. Заповест за извођење операције Шварц генерал Лер је издао 14. маја 1943, генералу Валтеру Штетнеру. Задатак је био да се разоружају и заробе све наоружане јединице које не припадају регуларној немачкој, италијанској или хрватској војсци, а које се затекну на простору Беране – Андријевица – Матешево – Колашин: „Извршење задатка по овом наређењу односи се и на све четнике који су до сада били у савезништву са Италијанима, односно који су били под њиховом командом. Њих се има разоружати, ако се укаже потреба и силом. Нарочито је важно да се штаб Д. Михаиловића ухвати, заједно са помоћницима и официрима за везу и уништи“. О изостављању Италијана из ове операције, пише и генерал Хорстенау у свом дневнику: „Због четника, Фирер је одлучио да се Италијанима ништа не каже, већ да се поход и упад у Црну Гору, коју су они држали под својом окупацијом, изврши без њиховог знања“. Посебна улога додељена је Бранденбуршком пуку: „Он је имао да се још пре почетка акције, пресвучен у српске униформе, увуче у обруч и ухвати Дражу Михаиловића“. Немачке операције наишле су на оштро противљење италијанских војних команди. На све начине покушавало се да се спречи улазак немачких трупа у Херцеговину и Црну Гору. Посебно је разоружава-

ње четника на свим правцима наступања немачких јединица изазвало бројне и упорне интервенције и противљење најодговорнијих италијанских војних и политичких фактора. Ипак, бројни телеграми и телефонски разговори, непосредни контакти, па чак и претње употребом оружја због заштите италијанских интереса, нису битније изменили ситуацију. Немачки команданти су били неумољиви и непопустљиви, захтевајући „хитно одвајање четника од италијанских трупа“. Генерал фон Штетнер је 14. маја у Беранама италијанском генералу Ерколи Ронкаљи (...) објашњавао да је акцију одобрио сам Мусолини „након што је доказана четничка сарадња са Енглезима и скупно наступање са комунистима“. То није било тачно. Гувернер Црне Горе Пирцио Бироли је сматрао да је то напад на његову територију. Италијанска Врховна команда предложила је Врховној команди Вермахта заједничку акцију против партизана, а акција против „националиста који су могуће присталице Д. Михаиловића, не може се третирати другачије (него) као задатак једног каснијег тренутка и мора бити, у сваком случају, договорена између гувернера Црне Горе и немачког генерала Лера“. Генерал Ђузепе Амико, командант дивизије Марке, изричито је 15. маја забранио генералу Артуру Флепсу, команданту СС дивизије Принц Еуген, пролаз преко Мостара и подручја под окупацијом италијанских снага. Када су немачке трупе ушле у италијанску зону,

генерал Амико је оштро протествовао. Ако нису могли да зауставе немачку војску, италијански команданти су обуставили сарадњу и било какву помоћ, па је генерал Флепс више пута безуспешно интервенисао: „Уверен сам да ће другови Италијани, с обзиром на Дучеову заповест и за велики европски задатак који нас везује, пружити сву братску помоћ, која буде потребна немачким снагама у смиривању овог подручја“. Италијански официри редовно су одговарали, као генерал Ђ. Спикачи, да нису у стању „да пруже нити сарадњу, нити помоћ“. Посебно су одбијали да доставе податке о командном саставу, пребивалишту и наоружању четника. Чак су, кад су год то могли, дозвољавали четницима да се помешају са италијанским војницима, како би избегли заробљавање, или су их пропуштали кроз своје редове ка југу. Италијанско противљење није помогло: у зору 14. маја, 1. планинска немачка дивизија продрла је у Колашин, заробила Павла Ђуришића и око 2.000 четника, а јединице 118. ловачке дивизије кретале су се из правца Рожаја, Новог Пазара и Сјенице ка Михаиловићевом штабу који је био принуђен да се повуче према планини Јадовик (западно од Сјенице) а потом у правцу Златара.“

Из анализе Косте Николића јасно је једно: четници су се на Италијане ослањали само да би спасили србски живаљ од усташа, а касније и од комуниста. Чак су и Италијани знали да би ти исти четници, у случају искрцавања Савезнич-

ких трупа на Балкану, одмах постали њихови непријатељи. Мутимир Петковић стога није био никакав издајник него учесник у спасавању Срба од усташког ножа.

ИТАЛИЈАНИ О ЗЛОЧИНИМА УСТАША

У јануару 2013. године, у листу „Слобода“ у Чикагу, истраживач прећутане равногорске прошлости, Милослав Самарџић, приказао је књигу Миле Михајловић, србске новинарке која живи у Италији, „Југославија, април 1941-септембра 1943“. Он у свом приказу пише: „Ауторка ове изузетно значајне књиге живи и ради у Риму, па се посветила истраживању италијанских архива. Италијанска документа су до сада у нашој историографији коришћена у ретким приликама и недовољно, тако да су многе битне чињенице остале непознате. Исто важи и за фотографије. У књизи Миле Михајловић, поред низа непознатих снимака усташких злочина, први пут видимо оригиналне фотографије партизанских недела, како над ратним заробљеницима, тако и над цивилима, Србима и Словенцима. Прецизније, у овој књизи први пут се објављују снимци особа масакрираних од партизана, уључујући и целе породице – и зато се она не може прећутати, мада се већ сада може уочити таква намера званичне историје.

Мила Михајловић дели књигу у два дела, о

усташким и о партизанским злочинима. Оба дела, после ауторске анализе, прате фотографије и преводи оригиналних докумената из италијанских архива. /.../

Мада је у Априлском рату 1941. Анте Павелић ушао у земљу са њиховим трупима, Италијани су проглашење „Независне Државе Хрватске“ дочекали са „запрепашћењем“. Већ 12. априла генерал Ђиљоли тржи дозволу да силом протера усташе из Шибеника, који су Италијани сматрали својим. Следи неуспели покушај решавања спора Римским договором између Мусолинија и Павелића, 18. маја 1941. Италијани су и даље били незадовољни, јер им је остављен само узак појас уз море, понегде дубине свега пар стотина метара. Зато италијански парламент никада није ратификовао Римски споразум, а војска се није повукла из Книна и осталих места, већ је остала наводно ради „подршке комплетној успостави нове хрватске власти“.

Били су незадовољни и Хрвати, јер нису добили обалу, као и Срби, јер је широк копнени појас Далмације и Лике остао у НДХ. Тако већ 19. маја почиње масовно исељавање Срба и Јевреја према мору.

Геноцид над Србима и Јеврејима почео је одмах по проглашењу НДХ. Зато су, још док се очекивало раграницење између Италије и НДХ, Срби из залеђа тражили прикључење Италији. У овоме је најистакнутију улогу имао др Нико Новаковић, бивши народни посланик и мини-

стар без портфеља у влади др Милана Стојадиновића, иначе брат будућег четничког војводе Владе Новаковића. Нико је тада био градоначелник Книна, а Италијани су потврдили ову његову функцију. Прецизније речено, то је учинио нови италијански срески намесник др Хоеберт, Ников школски друг из задарске гимназије.

У Книну је тада живело 20.000 Срба и 3.000 Хрвата, а Срби су били већина и у Грачацу и Госпићу. На Новаковићеву иницијативу, до 7. маја сакупљена је петиција са преко 100.000 потписа Срба Далмације и Јужне Лике, у којој се тражи прикључење Италији. Преносећи петицију Мусолинију, сенатор Алесандро Дудан подсетио је како су „ови Срби под Аустријом били савезници Италијана против Хрвата аустрофила“. Петиција стиже у Рим прекасно, али Срби не одустају од захтева. Неколико дана касније у команду италијанске дивизије „Сасари“ долазе српске делегације из Босанског Грахова, Дрвара, Санског Моста, Босанског Петровца, Бихаћа, Босанске Крупе, Кључа и Доњег Лапца, молећи да се и ти крајеви прикључе Италији. Према једном италијанском документу из маја 1941, „представници 60 посто становништва Босне и Херцеговине изразили су спремност да дођу у Сплит и затраже анексију Италији“.

Команда дивизије „Сасари“ већ 13. маја 1941. јавља из Книна да се хрватски елемент „непријатељски односи према свему што је италијанско“, док се „Срби показују као наши

пријатељи“. Потом дивизија из дана у дан јавља о усташким злочинима: „Почео је егзодус српског живља због усташких репресалија“; „Хрватске цивилне власти почеле су са хапшењем Срба“; „У Книну усташе губе сваку границу мере“; „Осам српских сељака усташе су извеле из воза на станици у Зрмањи. Одатле су их везане одвели на железничку станицу у Грачацу, а одатле на планину Велебит, где су их живе бацили у дубоку јаму звану Тучић“...

У наредном периоду доминирају извештаји о невероватним злочинима над Србима и Јеврејима у Далмацији, Лици, Херцеговини и Босни. Командант италијанске 2. армије, генерал Амброзио, јављао је 3. августа да су зверства попут усташких „забележена само у мрачном добу средњег века“, наводећи да је само у Глини убијено 650 српских цивила. Фамилије ухапшених свакодневно су, у целој зони, долазиле у италијанске команде молећи за помоћ и заштиту.

Командант дивизије „Сасари“, генерал Монтичели, јављао је 22. јуна: „Хапшење Срба се увелико наставља и расте. После кратког испитивања, ухапшени бивају масовно побијени. Усташе немају милости ни над старима, над женама и децом“.

У Имотском усташе хапсе 2.000 Срба, плене њихове куће, а њихову стоку деле локалним Хрватима. Србе бацају у јаму у области Руновића, из које Италијани касније ваде двојицу преживелих.

Италијане је нарочито изненадио велики број хрватских католичких свештеника међу злочинцима. У једном извештају пишу да су уста-ше и свештеници „наши огорчени непријатељи“.

Један од усташких вођа, Јозо Рукавина, показао је Италијанима писмо из Загреба, у коме је стајало да је први и најважнији задатак усташа „анулирање српског елемента“.

У меморандуму нове италијанске владе, из септембра 1945, догађаји с почетка рата сумирају се на следећи начин: „Не постоје речи којима се могу описати покољи и варварски масакр становника и уништење целокупног становништва читавих насеља и зона, што је за врло кратко време довело до нестанка преко 350.000 православних Срба и неколико хиљада Јевреја“.

Командант дивизије „Сасари“ писао је 16. јуна 1941: „Сваки осећај симпатије према хрватском народу је угашен од када смо принуђени да присуствујемо оваквим чиновима“. На крају извештаја командант упозорава на могућност побуне његове јединице против усташа, наводећи: „Бити натеран да будеш пуко гледалиште, ствара осећај да си и сам саучесник тих насиља и бруталности, које ће, засигурно, историја тешко осудити“.

Прослеђујући овај извештај, генерал Далмацо, командант 6. армијског корпуса, дописао је: „Стари и опробани команданти батаљона, ратници опробаних капацитета и карактера, траже да их заједно са њиховим јединицама

пошаљемо на било које друго ратиште, на најтеже припреме и задатке, на најгора места, само да не буду више приморани да импотентно присуствују, као сада, разбојништву сваке врсте“.

Италијани су ипак бојкотовали директиве из Рима, да се „не мешају у унутрашње ствари Хрватске“. Најпре су њихови војници почели да скривају понеког српског цивила по касарнама. Видевши да официри ово не кажњавају, скривање постаје масовно, тако да у једном тренутку касарне постају прихватилишта. Такође, када су били ван дужности, Италијани су претраживали терен и тражили избеглице, које су хранили са својих казана и лечили у својим болницама. Уследили су протести Хрвата, па чак и претње да ће они „оружано реаговати против Италијана на сваку њихову евентуалну интервенцију у корист Срба“. У претњама се истицао фрањевачки фратар Вјекослав Шимић, означен као вођа усташа у Книну. Њега је једне ноћи претукла „непозната група“ италијанских војника.

Један одлучан корак у заштити Срба повлачи генерал Далмацо, 24. јуна 1941, наређујући својим јединицама да уђу дубоко на територију НДХ - око 50 километера од мора - и формирају „провизорну линију контроле“. Ипак, злочини се не смањују чак ни пред очима Италијана, на пример у логору Слана на острву Паг. Италијани су дуго само бројали логораше одведене на острво, упоређујући бројеве са количином одношене хране (била је довољна само за

ушашку посаду). Када су крајем августа најзад заузели Паг, пронашли су масовну гробницу димензија 150 x 20 метара, процењујући да у њој има око 1.500 тела. Само током неколико последњих дана држања Пага, усташе су убиле око 3.000 логораша, бацајући их у море.

Већина италијанских извештаја говори да су убиства била свирепа. У извештају 2. армије од 26. септембра 1941, забележено је и ово: „Книн. 2. августа је пронађен леш Србина из Стрмице коме су одсечени нос и брада и стављени му у уста. Дана 3. августа усташе су убиле Ђакона цркве у истом селу, тако што су му секирама отвориле груди, извадиле му све органе и одсекли му руке. Још пет Срба, међу којима једно дете и један старац од 70 година, усташе су убиле након што су их мучили, повадили су им очи и у очне дупље сипали со“.

Већ крајем маја 1941. Италијани јављају: „Потврђена је вест да се у целој зони Срби организују за устанак“. Прве устаничке акције забележене су у Требињу, 31. маја, када је нападнуто неколико усташких станица. До краја маја 1941. „устанак Срба у целој Далмацији и дуж граница са Херцеговином се распламсава“, пише Мила Михајловић. Усташе су нападнуте у Невесињу, у Ранковцима код Љубиња, у Гацком, Ливну и Босанској Крупи, где Хрвати траже помоћ од Италијана, али је не добијају. Крајем јуна устанак у Хереговини постаје општи.

Према извештају из Далмације од 24. јуна,

„многи Срби, избегли хапшењу и персекуцијама, лутају планином и оружају се“. У Далмацији, Лици и на југозападу Босне бележи се низ изолованих акција против усташа, али као почетак организованог устанка италијанска документа наводе 26. јул 1941. године (према четничким изворима, тога дана је код Оштреља постављена заседа хрватском официру који је требало да одобри масакр ухапшеника у Дрвару). Италијани даље кажу да је 2.000 устаника већ 27. јула овладало тереном између Дрвара, Грачаца и Книна, постављајући опсаду Грачаца. Друга колона је кренула ка Книну, а трећа ка Врлици. Домобрани су изашли пред другу колону, али су савладани код Трубара и Тишковца. Ујутру 28. јула Италијани ипак помажу Хрватима и враћају део територија, захваљујући чињеници што су устаници избегавали борбу са њима. „Изгледа да четници хоће да избегну било коју активност која би навела нас, Италијане, на интервенцију“, записано је у извештају 6. армијског корпуса од 31. јула.

Један италијански официр донео је у своју команду писмо које му је предао устанички командант код Книна: „Становништво Лике моли италијанску војску да моментално окупира целу зону, јер ми не можемо више да живимо од хрватског насиља. Чекамо вас као пријатељи. Становништво и четници“.

У међувремену, 29. јула, четници поново напредују дуж граница Далмације. Нападају

Пађене и Очестово и разбијају Хрвате у долини Бутижнице код Книна. Увече тог дана хрватске војне и цивилне власти беже из Книна, масакрирајући још 13 Срба у затвору. Преостале Србе ослобађају Италијани, који притом разоружавају 60 усташа пресвучених у цивиле. Хрватске формације се враћају у Книн 31. јула, али им Италијани дају само цивилну власт. Наредних дана устаници нападају Книн, а Италијани покушавају да се поставе између њих и Хрвата. На притисак из Рима, цивилна власт у Книну се 9. августа предаје Хрватима, али се италијанска војска не повлачи.

Почетком августа Италијани процењују да се само између Книна и Дрниша налази 10.000 устаника. Зато Мусолини, на предлог гувернера Далмације Бастианинија, 13. августа наређује да се окупира цела демилитаризована зона, да се из ње „избаце хрватске трупе“, да се сва власт у зони пренесе на Италијане и да се преговори о разграничењу са НДХ одложе на неодређено време.

Тих дана Италијани поново очекују да усташе дигну оружје на њих, али само накратко, до 18. августа, када четници односе још једну победу. Тога јутра, Хрвати су кренули на устанике у три колоне: из Грачаца под командом генерала Лукића, из Ловинца и из Удбина. Прве две колоне тешко су поражене код Брувна. Имале су 160 погинулих, међу којима је био и генерал Лукић, као и 20 рањених, од којих половина није

преживела. Трећа колона прошла је још горе: имала је 200 погинулих. Устаници, под командом Пајице Омчикуса, нису поубијали заробљенике, већ су их испоручили Италијанима (Омчикус је касније командовао четничким пуком; мучки је убијен од комуниста, пре почетка грађанског рата).

Мила Михајловић закључује: „По наређењу генерала Виторија Амброзија, команданта 2. армије, до 5. септембра све усташе су беспоговорно морале да напусте демилитаризовану зону. То је уједно означило и крај – све до капитулације Италије 8. септембра 1943 – усташког масакра над Србима и Јеврејима у Лици и Далмацији“.

Окончање ове прве фазе италијанског деловања, у меморандуму италијанске владе из септембра 1945. описује се на следећи начин: „Такве мере, заједно са заштитом и симпатијама италијанске војске према српско-православном становништву, произвеле су бес Хрвата и Немаца, а отвориле врата пријатељству између Италијана и Срба“.

Сем италијанских, о четницима као вођама устанка говоре и хрватска документа објављена у овој књизи. „Срби су делом организовани у четнике“, стајало је у писму хрватског Министарства спољних послова Италијанима од 28. јула 1941. Четници се у писму помињу још два пута, док се паризани не помињу. У обраћању Италијанима од 31. јула, Министарство спољних послова НДХ као организаторе Срба у околини

Бенковца помиње хотелијера Милана Дрчу и трговца Петра Јокића, а у Кистању једног „бившег мајора“. На основу четничких извора знамо да је једини мајор у устаничким редовима био Бошко Рашета, који је командовао устаничким снагама до фебруара 1942. У истом извештају набраја се низ оружаних акција четника против усташа, док се за комунисте каже да „агитују“ и да „вежбају оружјем ноћу“.

Команда италијанског 6. армијског корпуса није уочила комунистичке јединице ни 20. августа 1941, када је послала следећи извештај: „Комунизам, истовремено са забрињавајућим јачањем пропаганде, увећао је терористичку активност разним саботажама широм територије... На могуће комунистичке акције упозоравају и у Далмацији, а нарочито у Сплиту. Устанак Срба четника има тенденцију ширења. Стижу вести о оружаним сукобима на северу и источно од Сарајева, код Бањалуке и, нешто мање јачине али зато ништа мањег значаја, у близини Карловца“.

Разуме се, комунисти су после рата све то окренули наглавачке, тврдећи ни мање ни више него да је устанак против тзв. Независне Државе Хрватске повела и организовала Комунистичка партија Хрватске“.

Из текста Милослава Самарцића опет постаје јасно зашто је Мутимир Петковић отишао да преговара са Италијанима, иако окупаторима једног дела Краљевине Југославије.

Детиње душе

**БОШКО ТОДОРОВИЋ
ПРЕГОВАРА**

Боздрав
М. П.
Белград
26 X B a

Иницијали

БОШКО ТОДОРОВИЋ У ХЕРЦЕГОВИНИ

Пошто је стигао у Источну Босну, Бошко Тодоровић је, уз Јездимира Дангића, постао централна фигура србског покрета отпора, што је схватио и италијански окупатор. Италијани су тражили да Тодоровић разговара непосредно са њима. Он је прихватио позив и 11. новембра 1941. године одржао састанак у Вишеграду са командантом Једанаестог алпинског пука Италијанске царске и краљевске војске, који је трајао од 12 до 18 часова. О току овог састанка сачињен је следећи запис: „На категоричку изјаву поручника Каменка Јевтића да Италијани упорно траже састанак са мајором Тодоровићем Бошком и да би даље одлагање тог састанка могло да изазове обустављање отпочетог оружавања усташа у Вишеграду и сукобе са италијанском војском, који би могли довести до поновног наоружавања свију усташа – избеглица у италијанској окупационој зони, одлучено је на састанку партизанских и четничких старешина у ноћи 10 – 11. новембра да се мајор Тодоровић састане са Италијанима и да се за сада сукоб са њима на погодан начин отклони.

Пошавши са поручником Каменком Јевтићем, новоодређеним командантом Вишеградског одреда босанских четника и другом Спасом Марковићем комесаром Семечког партизанског батаљона, од Семечког поља италијанским аутомобилом чији је спроводник био италијански поручник гроф (из Трента), мајор Тодоровић је прошао кроз наше четничко-партизанске предстраже, потом кроз предстраже италијанског батаљона 'Болцано' и стигао у Вишеград, где га је у штабу италијанског пука дочекао командант пука са официрима.

Пред улазак у штаб један италијански официр фотографисао је...

Како је било време ручку, приступило се једновремено ручку и разговорима, у којима је утврђено следеће: међусобно ненападање без претходног обавештавања на три дана најмање пре напада... Пасивна колаборација српских четника и Италијана против комуниста (пасивна одбрана) која се с наше стране може лако вршити све дотле док не буде одлучен напад на Италијане у овом крају.

Обезбеђење пруге Рудо – Мост на Лиму – Вишеград и друма Увац – Добрун – Вишеград од стране српских добровољачких четника, а против партизана и редовне југословенске војске ...

Евакуација свих усташа, милиционера и Павелићевих војника... Први транспорт разоружаних усташа и милиционера полази 13. новем-

бра 1941. возом од Добруна и без застоја даље колима преко Увца за Пљевља, а последњи транспорт истим путем 15. новембра... Успостављање неутралне зоне на левој обали Дрине између линије Оштри врх – Грабовица – Врхови – Лијеска – Варда – Бристаница и периферија Вишеграда тако да на напред означеној линији буду четничко-партизанске страже, на периферији Вишеграда италијанске, а у међупростору – неутралној зони само ненаоружани људи, који могу да пролазе у обе стране уз легитимације и преглед дозвола код италијанских, односно четничко-партизанских стража.

Око 16 часова на састанак је дошао и командант Златиборског одреда Радомир Ђекић, војвода златиборски, који је преко тумача проте из Прибоја саопштио Италијанима да из особитог уважавања личности мајора Тодоровића прима све што се са Италијанима закључи.

На крају је закључено да је непотребно састављање писменог записника о предњем, обзиром да је официрска реч потпуна гаранција за обострано извршење преузетих обавеза.

Резултати разговора вођених у Вишеграду брзо су уродили плодом. Приликом повлачења италијанских окупационих трупа са територије фочанског и чајничког среза, ради појачања одбране Пљеваља од напада црногорских партизанских одреда, италијански окупатори су власт у овим срезовима уступили четницима и то према следећем писменом споразуму, који су 30.

новембра 1941. потписали италијански потпуковник Пиетро Кастањеро и мајор Бошко Тодоровић: „Четници ће отпочети са покретом према лијевом дјелу вароши Горажде тек од 20,15 часова по италијанском времену (19,15). Сутрадан италијанске трупе моћи ће на миру да прикупе свој материјал који је остао на лијевој обали Дрине – материјал и животне намирнице. Дрина ће бити граница за обје стране. Четници ће обезбедити нашој комори слободан пролаз друмом и железницом Горажде – Фоча и обратно. Ниједна страна није прихватила никакве друге обавезе, и оне ће по завршеној евакуацији преузети потпуну слободу акције.“

Упутства Мутимиру

Пре него што је Бошко Тодоровић стигао у Херцеговину, сазнао је да Радмило Грђић, соколски челник пре рата, и четнички командант, а предратни посланик Доброслав Јевђевић, већ преговарају са Италијанима о спасавању Срба. Тодоровић је свом ађутанту, Мутимиру Петковићу, наредио, 6. јануара 1942. године, да ступи у везу са Грђићем и Јевђевићем и да преко њих издејствује повлачење Италијана из Автовца, Гацка, Невесиња, Улога и Калиновика, како би четничким јединицама омогућили успешнију борбу против партизанских одреда. Извршавајући наређење свога команданта, Мутимир Петковић је већ 11. јануара 1942. годи-

не упутио италијанској Команди Шестог армијског корпуса, са седиштем у Дубровнику, предлог прелиминарног споразума Команде оперативних јединица источне Босне и Херцеговине за међусобну сарадњу.

У овом предлогу, поред осталог, пише: „Четничка команда која је увек до сада била вољна да спречи и изглади све евентуалне сукобе, који би могли да настану између војске Краљевине Италије и четника, и овог пута је одредила свога делегата да води разговоре са госп. капетаном де Матеисом (Анђело, начелник обавештајног одељења команде италијанског Шестог армијског корпуса – нап. В. Д.) који је пријатељски 8-ог ов. м. дошао у Фојницу у том циљу. Приликом вођења тих разговора, који су били у пријатељском духу, делегат четничке команде има да стави следеће примедбе: Да је четничка команда приликом вођења ових преговора била у тежем положају, јер је четнички делегат био у немогућности да одржава везу са својом командом услед временских неприлика а исто тако, да није био у могућности да се обавести о ситуацији насталој у вези писма, које је упутио госп. генерал Дража Михаиловић, а због кога је писма доведен четнички делегат од стране италијанских трупа у Мостар, те четничка команда још увек не зна да ли је то писмо стварно дошло италијанским трупам.

Упркос свега тога а у жељи да са војском Краљевине Италије дође до мирног решења

свих спорова, а у интересу српског живља, за који италијанска команда показује велике симпатије, четничка команда је слободна да поднесе војсци Краљевине Италије следеће предлоге, који би задовољили једну и другу страну:

1) У случају да италијанске трупе евентуално заузму зону источне Босне у местима, у којима се сада налазе четничке трупе, све до момента док италијанске трупе не би употребиле своје оружје против четника, јер ће као и до сада постојати пријатељство између четника и италијанских трупа, четничке трупе неће никада употребити оружје против Италијана.

2) У том случају италијанске трупе се обавезују да неће тражити разоружавање четничких трупа у крајевима, у којима оне имају сада пуну власт, јер је четничким трупaма оружје потребно за случај хрватског напада, када се италијанске трупе повуку.

3) У свима српским крајевима у источној Босни, који треба да буду окупирани, где су католици у мањини, успоставити српску цивилну управу поред италијанске војне. У тим крајевима не могу постојати гарнизони хрватске војске. То исто важи за срезове Гацко, Улог, Калиновик и Невесиње.

4) У крајевима који би евентуално могли бити окупирани од италијанских трупа, треба дати стварне гаранције за заштиту слободе, личне и имовинске, верске и националне српског становништва.

5) У крајевима, који евентуално треба да буду окупирани од италијанских војних снага, треба разоружати све усташе ма под којим видом они били наоружани, као што је усташка бојница, помоћна жандармерија, грађанска и сеоска милиција.

6) Да се изврши строг надзор над радом хрватске војске, која иза леђа четника оружа партизане и усташе, као што је случај са Борчем, где је хрватска војска, кришом од италијанске власти, наоружала усташе и дала им 4.000 пушака, велики број митраљеза и муниције, па тиме их потакла да изазову крваву борбу, која и сада траје.

7) Пошто се оваквом сарадњом са италијанским војним властима, нарочито пуштањем италијанских трупа без борбе у места ослобођена од стране четника, даје могућност комунистима за пропаганду против четника, то, као моралну протутежу овој пропаганди, тражимо да се реши најболније питање српског народа у овим крајевима, а то је питање интернираних Срба, који умиру у хрватским логорима, и њихово враћање кућама даће нам најбоље оружје против пропаганде против нас у вези са овом сарадњом.

8) Четничка команда ће склопити трговачки уговор са италијанском командом у циљу размене артикала, који су најпотребнији једним и другим. Четничка команда може да да италијанској војсци месо и кожу, а у замену би тра-

жила животне намирнице, које италијанска команда има.

9) Овај прелиминарни споразум ступа на снагу када га од стране четничке команде потпише и мајор госп. Бошко Тодоровић, који ће дати своје пуномоћје госп. Милану Шантићу и преко њега доставити га госп. де Матеису, односно команди италијанске војске у Дубровнику. Детаљи овог прелиминарног споразума утврдиће се накнадно са представницима италијанске војне силе. Овај прелиминарни споразум израђен је у три једнака примерка, од којих је један предат госп. капет. де Матеису, а два примерка налазе се у рукама четничког делегата потпоручника Петковића.“

На полеђини документа Тодоровић је својеручно написао и потписао: „Одобравам предње предлоге...“ А затим је делегатима за предстојеће преговоре упутио, 16. јануара, следеће инструкције:

„ИНСТРУКЦИЈЕ: За рез. пешад. поручника Милана Шантића и рез. арт. поручника Мутимира Петковића, који су овлашћени да преговарају са представницима Италијанске Војске у циљу постизања споразума за заједничку заштиту српског живља од усташког и сваког другог насиља.

1. Одређени сте да у име Босанскохерцеговачких четничких одреда постижете главни циљ тих одреда – заштиту српског живља. Споразум који ћете у том циљу потписати са ита-

лијанским војним представницима не ангажује нашу владу и нашу војску, које су у име наше Краљевине, и поред тога што је територија окупирана, и даље у рату са Краљевином Италијом.

2. Настојати да тим споразумом постигнете за српски народ следеће користи:

а) Успостављање српске цивилне власти у свима крајевима где су Срби у већини, а учешће српских представника у цивилној власти тамо где су Срби у мањини. Муслимане као племенски неопредељене не рачунати при срачунавању процента Срба и Хрвата или тражити да се они изјасне.

б) Разоружање или евакуацију свих војних или полувојних формација сем четничких, које ће заједно са италијанским војним јединицама обезбеђивати ред и заштиту српског живља.

ц) Пуштање на слободу свих Срба из Босне и Херцеговине, који су интернирани у Павелићевим логорима.

д) Размену привредних добара између Италијанског окупираног подручја у Босни и Херцеговини и других области са којих се италијанска војска снабдева, тако да се обезбеди добра исхрана и у опште снабдевање српског становништва ових крајева.

3. У замену можете обећати Италијанској војсци следеће компензације:

а) Ненападање од стране четника, све док четници од стране италијанске војске не буду нападнути.

б) Приступ италијанских војних јединица без четничког отпора у све босанско-херцеговачке крајеве које су ослободили четници.“

Извештај Михаиловићу

У току преговора са Италијанима, Тодоровић је 26. јануара упутио извештај Дражи Михаиловићу: „У времену када сам увелико спремао 'северну офанзиву' за овлађивање околином Тузле и житородном Посавином, између реке Дрине и реке Босне из које би се 8 ослобођених срезова наше државне територије снабдевале сољу, нафтом и житом, важна обавештења и хитни позиви од наших бораца из Херцеговине изазвали су доношење нове одлуке, да се тежиште наших зимских операција пренесе одмах у Херцеговину. Лично сам отишао из Властенице, преко Рогатице и Фоче, долином Сутјеске у околини Гацка... Даљи догађаји су текли овим редом:

4. јануара, док још гори наше село Бодежиште, бацам око 150 на брзу руку прикупљених Срба и четника и партизана у противнападе на турска села Бахори и Мрђеновићи, која после слабе одбране букте, што прекида још исте ноћи турску офанзиву и иницијатива прелази у наше руке. 6. јануара у зору сузбијам неодлучност и заплашеност наших гатачких бораца који окле-

вају са нападом на село Равно и водим око 70 бораца на то село, из кога Турци беже и село гори наочиглед све већег броја наших бораца који придлазе са свих страна.

На дан Божића захтевам да Срби славе Божић у покретима, на стражи и у припремама даљег напада на Турке у Борчу, а како због снега и великог пространства бојишта све то иде споро без телефонске везе, одлучујем да останем у Херцеговини неколико недеља и због тога оперативном заповешћу од 5. јануара т.г. вишим централизацију командовањем, групирањем одреда у групу по 2–4 одреда са већом самосталношћу дејства (прилог препис те заповести под 3). 9. и 10. јануара освојена су и запаљена турска села око Улога (енергичним радом ту се истакао командант те колоне резервни потпоручник четник – војвода брат Радивоје Косорић) а 11. јануара после осмочасовне борбе заузета су и спаљена турска села Тобић и Церова, где се нарочито истакао командант Горњоневесињског одреда пешадијски наредник Томо Гузина, кога би требало што пре унапредити у чин потпоручника.

12. и 13. јануара запалили смо још нека турска села, али су ових дана Турци местимично прешли у противнапад, а партизани одрекли своју помоћ, тако да су запаљена два српска села.

Од 15. до 18. јануара прешао сам у одбрану на левоме крилу, а настојао да покренем јачу

деснокрилну колону која је дејствовала од села Чемерно. Но ова колона растурена је услед тешких временских прилика и слабе исхране као и претрпљених губитака, а нарочито услед дефетистичке пропаганде комунистичких вођа, који су протурили глас о мојој погибији.

19. јануара, док сам у селу Врби писао наређења и упутства за регруписавање трупа и продужење боја, опкољен сам од стране једне партизанске чете из Црне Горе, убијена су ми два пратиоца и нешто на превару, а нешто на силу, одведен сам у Црну Гору. Али већ 23. јануара ослобођен сам из овога необичнога ропства од стране храбре чете попа Радоице Перишића.

Од 21. јануара 1942. до данас продужавам прикупљање и регруписавање трупа за продужење започетог боја после кога би одмах имао да следи бој код Фазлагиха куле и можда још један бој код Стоца, чиме би битка за Херцеговину – источно од Неретве – била завршена. Паралелно са овом војном акцијом водио сам спољнополитичку акцију преговора са Италијанима; преко делегата који је говорио у име наше Владе и редовне војске, не моје, већ у име српских добровољачких четника...”

Мутимиров извештај

Дан по Савиндану 1942, Мутимир јавља Бошку Тодоровићу о току преговора са Италијанима. Ово писмо је настало дванаестак дана

пошто су се Тодоровић и Петковић растали. Оно је писано на машини, ћирилицом, док се Мутимир налазио у кући Предрага Самарџића, сељака из Горњег Братача код Невесиња, који је пре рата био члан Земљорадничке странке, а 1941. вођа устанка против НДХ у свом крају. Од 1942. до јесени 1944. Самарџић је био је командант четничког одреда. После рата су га комунистичке власти убиле као одметника. Много италијанске војске коју је Мутимир видео на свом путу било је ту ради заједничке немачко-италијанске операције против устаника у Источној Босни. У Сплиту се налазио штаб италијанског шестог корпуса. Милан Шантић, Радмило Грђић, Веселин Шола и Ристо Тута су 27. јануара дали писмену изјаву италијанским војним властима у Мостару којом су гарантовали да ће се Мутимир Петковић „до ноћи 1 (први) фебруара ... вратити и донијети дефинитиван одговор од г. мајора Тодоровића или његовог заменика.“ Петковић је од Тодоровића добио писмено овлашћење да пристане на споразум са италијанским трупaма.

Ево Мутимировог писма: „Налазим се у селу Братачу код Петра Самарџића одакле вам шаљем извештај. Кад смо се растали десило је се много нових ствари па не знам одакле да почнем. Како су Талијани најважнији фактор у свему, то ћу почети од њих. Талијана има моментално у Мостару око 30.000 и стално пристижу. Пре три дана сам путовао за Дубровник,

видео сам у Метковићу и Дубровнику грдна искрцавања Талијана. У Дубровнику су искрцавања велика а одатле их упућују према Црној Гори и Мостару. Ауто којим сам ја ишао једва је се провлачио кроз дуге колоне италијанске војске. То су нове трупе које су дошле директно из Италије. Њих има у Мостару 2 дивизије, Требињу 1 дивизија, у Дубровнику 2 дивизије, али још стално пристижу. Добро су опремљени. То су алпинци. Видео сам успут пук топова 75/28 Шкода. Из разговора са Талијанима видео сам да се они налазе на прекретници расположења према Србима и то пред притиском Немаца којих се ужасно плаше и који их моментално бомбардују новим захтевима. На овим новим разговорима на које је дошао један генералштабни пуковник начелник штаба армије из Сплита, Талијани су изишли са следећим захтевима: по притиску Немаца, Хрвата они морају да ликвидирају четничко питање у источној Босни и Херцеговини. Управо има да се ликвидира питање свих наоружаних људи и свих сукоба и да се на њиној окупационој зони заведе ред и мир. Талијани су, како они тврде, вољни да не разоружавају четнике али од њих траже заједничку сарадњу како би пред својим савезницима Немцима и Хрватима могли да се покрију за наоружане четнике. Дакле, нека врста Недић – Пећанац четника. Они су ултимативно тражили од мене да на то пристанем и да се то унесе у онај прелиминар. Они наваљују на то јер

тврде да до 31. о.м. морају да знају на чему су. Ја сам у онај текст прелиминара унео 1. Да четници неће давати оружаног отпора приликом наступања италијанских трупа у крајеве које они треба да поседну. 2. Да су српски четници као национална организација у супротности са комунистима и да са њима води борбу на терену, али да о правој борби има да одлучи четничка команда када она то нађе за сходно, а не кад би јој то наредила италијанска команда, и 3. Да ће четници на овим територијама на којима се сада налазе одржавати ред и мир. Талијани су тиме били задовољни и решили су да чекају Ваш долазак, јер сам ја пре тога упутио позив вама да ви дођете да расправите сва та питања, а тај пуковник дошао је из Сплита специјално да се нађе с вама...

Ја вас молим, г. мајоре, да неизоставно дођете јер је ситуација јако озбиљна. Можда ћете ми пребацити да сам песимиста. Можда и јесам. Ја сам далеко од команде али како ми је ситуација у Мостару представљена од Талијана не могу да је гледам оптимистички за српски народ у овим крајевима ...“

О прихватању услова сарадње, Тодоровић је лично обавестио команданта италијанских трупа у Невесињу 7. фебруара 1942. године, а затим му предао и писмену потврду: л) У вези са прелиминарима утврђеним између п. пор. Мутимира Петковића и капетана Анђела де Матеиса (...) 11. јануара 1942. у Мостару примам

на знање сва уверавања која је дала Команда четничких трупа источне Босне и Херцеговине о мирољубивим намерама пријатељских четничких трупа према италијанским трупамa које се налазе на том подручју ради обезбеђења реда и поретка. Мајор Тодоровић, привремени командант четничких трупа источне Босне, потврђује својим потписом одредбе садржане, у вези с тим, у прелиминарима које је потписао п.пор. Мутимир Петковић. У вези са прелиминарима потписаним 22. јануара 1942. од стране п. пор. Мутимира Петковића, мајор Тодоровић утврђује у приложеној ноти могућности својих трупа, средства којима располаже, за сарадњу са италијанским трупамa у одржавању реда на подручју источне Босне уз границу Црне Горе, у срезовима (окрузима) Фоча, Горажде, Чајнице, Гацко, Невесиње, Билећа, Требиње, Љубиње, Столац, Мостар и Коњиц и, у вези са договором са Немцима, у срезовима Рогатица и Вишеград. Три дана касније, 10. фебруара, Тодоровић је о резултатима преговора обавестио и Дражу Михаиловића: „У суботу 7-ог ов. мј. састао сам се у својству заступника команданта босанско-херцеговачких четничких одреда мајора Дангића који није могао доћи на састанак са италијанским командантом Невесиња и са обавештајним официром њихове дивизијске команде у Мостару.

Циљ и резултат преговора види се из приложеног обавештења бр. 6. Том приликом сам

имао састанак са Добросавом Јевђевићем, који живи у Сплиту и недавно је путовао по сјеверној Италији. Тражио сам од њега да иде међу своје бираче из политичког живота око Праче и Рогатице, па је обећао да ће ићи, само моли да се преко Радио-Лондона ради олакшања његове мисије саопшти нашем становништву отприлике следеће: 'Вијести из отаџбине: Добросав Јевђевић, наш познати национални радник, упућен је од стране министра војске и морнарице Ђенерала Драже Михаиловића да међу српским становништвом источне Босне ради на појачању српске слоге толико потребне нашем напаћеном народу. Желимо му пуно успеха.'

Такође, угледни члан Земљорадничке странке четнички војвода брат Петар Самарџић желио би да земљораднички шеф и министар правде Милан Гавриловић каже преко радија отприлике ово. 'Браћо Срби, сложите се и извршујте наређења наше врховне команде која води операције у складу са свим операцијама савезника. С тим се слаже и братска Русија. Наређења Врховне команде доћи ће вам преко Драже Михаиловића и официра које је он послао у све српске земље и у друге југословенске крајеве. Будите стрпљиви. Рад иде својим током. Ми ћемо побједити. А послје побједе доћи ће на ред политика и народ ће слободно рећи што жели па ће бити по демократским начелима онако како жели већина народа. То вам свечано обећавамо у име краљевске владе.'

Уопште да доктор Милан Гавриловић говори преко радија чешће, јер га српски народ жели да чује с обзиром да је до скоро био у Москви.“

О МИЛАНУ ШАНТИЋУ И ВОЈВОДИ БОЈОВИЋУ

Човек који је био непосредни Мутимиров сарадник у извршењу задатака звао се Милан Шантић. Рођак песника Алексе Шантића, ратни новинар „Политике“, написао је сјајну књигу „Витези слободе“ о носиоцима Карађорђевог звезде, која је изашла 1937. године (недавно ју је прештампао новосадски „Прометеј“).

После рата, Шантић је робијао као четник, али је, изгледа, остао жив.

Није случајно да су син Диса, који је прешао албанску Голготу и дао живот за Отаџбину, и рођак Алексе Шантића, песничког борца за Србство, кренули у Југословенску војску у Отаџбини. То је учинио и син војводе Мишића, Александар. Уосталом, иза Драже је стао и велики војвода Петар Бојовић, који му је написао писмо: „У својој дубокој старости преживљујем часове минулих борби нашег народа за његово право на живот и не нађох данашњег примера од Косовске битке до Карађорђа и Милоша, и од ових великих синова нашег народа до данас.

Познато је да велики догађаји стварају велике људе, а велики људи стварају велика дела. Веровао сам да је српски народ надахнућем Божјим способан да даје велике људе и да ће их у овим тешким судбоносним часовима дати. Сазнање да сте Ви, драги Србине и ђенерале, развили ослободилачку заставу са оног места одакле је мој ратни друг Живојин Мишић започео пре двадесет осам година и протерао непријатеља из наше Отаџбине, изазвало је у мени велику радост и до максимума појачало жељу за личним учешћем у данашњој борби. У одсуству физичке снаге да узмем непосредног учешћа у остварењу овог великог дела нације, ја сам Вам, драги и велики сине српског народа, ставио на расположење моје име и моју децу, уз очински поздрав и војничку заповест: Напред у победу за Краља и Отаџбину! Војвода Петар Бојовић”.

Петра Бојовића је 20. јануара 1945. претукла група партизана који су дошли да га принудно иселе из његове куће у Трнској 25, у Београду. Према једном од сведочења, овај срамни догађај изгледао је управо овако: „Брозови ’ослободиоци’ упадају у кућу војводе Петра-Бојовића у Трнској улици под бројем 25. Много им се допада та кућа: радо би се уселили. Кад су ушли, примећују војводин мундир преко столице, а на столу војводину шапку. Већ и сама чињеница да је Бојовић био краљев војвода’ довољна је да ’ослободиоци’ примене силу. Најпре шутирају његову војводску шапку, апо-

том, после грубих речи, насрћу и на слабашног војводу, на завршници девете деценије живота. Војводин син Добросав жели да заштити оца, али је савладан снажним ударцима и убрзо потом биће упућен у робијашницу Сремске-Митровице.”

Од повреда задобијених током батинања војвода је ускоро преминуо, а његово тело је на Ново гробље пребачено таљигама.

Испред амбуланте

**МУТИМИР СЕ
ВРАЋА ЗБОГ ЉУБАВИ**

Са непознатом

ШТА ЈЕ БИЛО С МУТИМИРОМ ОД 1942. ДО 1944?

Не знамо шта се са Мутимиром Петковићем дешавало између јануара 1942. и октобра 1944. године, кад је виђен у Београду. Можда би истраживања архивске грађе ЈВуО могла помоћи да то одгонетнемо. У сваком случају, како сведочи кума Вукосава Којен (девојачко Гавриловић), Мутимир се у Београду обрео због девојке коју је волео и која му ту љубав није узвратила. Није могао да живи без ње.

СЛУЧАЈ ДР ВОЈИНА АНДРИЋА

Ми, такође, не знамо ништа о несрећној Мутимировој љубави. Али, знамо како је млади четник умео да воли на основу записа Војина Андрића, човека који је свој дневник из 1944. године писао као писма вољеној девојци. Ко је био Војин Андрић? Недавно је Милослав Самарцић о њему писао у предговору за Андрићев дневник, који је бивша УДБА, а садашња БИА, предала Архиву Србије, и који је Самарцић приредио и објавио. Ево шта каже Самарцић: „Рођен је 3. марта 1917. у Нишу. Војинов отац Милан био је власник књижаре „Милан

Андрић и друг“ у центру града. Са непуне 24 године постао је најмлађи доктор наука у Краљевини Југославији. Докторирао је право, у једној верзији код Слободана Јовановића, а у другој на Сорбони. Када су 1937. године водећи српски интелектуалци основали Српски културни клуб, Слободан Јовановић је изабран за председника, док Андрић постаје председник Омладинске секције клуба и уредник њеног гласила, часописа „Нова Србадија“. Око Андрића, а не око Ђиласа и других „вечитих студената“, и малобројних комуниста који су успели да заврше факултет, попут Иве Лоле Рибара - окупљао се цвет београдске интелигенције, пре свега универзитетске. Ватрене говоре др Андрић је држао и 27. марта 1941. године, на више места у центру Београда. Десет дана касније, када се заратило, пријавио се као добровољац у војску. Распоређен је у 61. аутомобилски батаљон. Стигао је до Подгорице, избегао заробљавање и вратио се у Београд. Већ крајем јуна нашао се на Равној Гори, где га је позвао академик Драгиша Васић, потпредседник Српског културног клуба. Васић му је наложио да у Београду обнови рад Омладинске секције, сада у форми илегалне организације.“

Затим се Андрић нашао у борбеним редовима равногораца, да би крајем 1944. са ђенералом Дражом и осталима почео да се пробија кроз Босну и Херцеговину. Самарцић наставља: „Почетком 1945. др Андрић је завршио школу

краљевских командоса, тада у Модричи. Средином марта све јединице прелазе преко реке Босне, на планину Вучјак. У селу Дуго Поље на Вучјаку др Војин Андрић је био шеф Олимпијског одбора, који је организовао Прву равногорску олимпијаду, 27. марта 1945, на четврту годишњицу пуча којим је одбачен Тројни пакт. Пре него што је главнина снага, половином априла, кренула заобилазним путем према Дрини, др Војин Андрић је са једном групом командоса, а можда и на њеном челу, упућен у Србију. Та група се одржала на терену до 1. јула 1945. године, када је заробљена, у области Шапца. Комунисти су осудили др Андрића на 20 година тешког затвора. Робијао је у Сремској Митровици, у соби 2/1, званој „Комитет“ (прва зграда, други спрат, соба бр. 1. Ту је робијао велики број чланова Централног националног комитета Краљевине Југославије. Скоро сви су били доктори наука, а најмлађи међу њима поново је био Војин Андрић. Према сведочењу једног сапатника, робијаша по четничкој линији, Луке Степановића, др Андрић је пуштен у великој амнестији политичких осуђеника пролећа 1963. године. Живео је у кући Косте Ђурића у Смиљанићевој улици у Београду, изнад Славије. Те куће одавно нема, плац сада покрива једна вишеспратница. Коста је био син генерала погинулог на маневрима непосредно уочи рата. Био је један од најбољих фудбалера у земљи, уз Косту Томашевића и Рајка Митића. Једно време наставио је да игра за БСК и под

окупацијом, а потом се придружио Војину. После рата је такође осуђен на 20 година строгог затвора. Лука Степановић, који је у прво време по изласку са робије такође живео у кући Косте Ђурића, даље сведочи да је др Војин Андрић нашао посао у фирми званој „Економска пропаганда“, која се налазила поред биоскопа „Црвена звезда“, на Теразијама. Била је то прва фирма те врсте у земљи, коју је управо основао Браца Павловић. Са два или три завршена факултета, у Београду и иностранству, Павловић је спадао у предратну елиту, а под комунистима је одлежао 13 или 14 година. Био је један од ретких „повратника“ са добрим послом. Степановић се сећа да се Андрић по изласку са робије оженио, али није му остало у сећању име супруге. У емиграцију је покушао да оде у јесен 1964. године. Степановић тврди да је тај канал, за који је Андрић мислио да је сигуран, већ био у рукама Удбе. И да је том приликом Удба ликвидирала Војина на незнатном месту. Сведочење капетана Радомира Милошевића Чеде, београдског илегалца и начелника штаба Авалског корпуса, после рата такође осуђеног на вишегодишњу робију, разликује се у неким нијансама. Он каже: „Војина сам видео дан уочи његовог одласка. Рекао ми је да више не може да издржи, јер није могао да се запосли, а није могао да дозволи да га жена издржава. Имао је сестру и зета у Америци и намеравао је тамо да иде. Рекао ми је да га жена већ чека у Трсту и он иде да јој се

придружи, наравно илегално. Није ми рекао, нити сам га питао за везу, јер то је било правило. Када је његова супруга јавила у Београд да он није стигао тамо, сви смо знали да нешто није у реду. Ускоро је његова сестра стигла из Америке и распитивала се код свих нас, али јој нико није могао помоћи“. У предатом досијеу нема података о Андрићевим последњим данима./.../ У досијеу је сачуван његов дневник од 29. септембра до 6. новембра 1944. каже Самарџић.“

Добрица Ћосић је посећивао Војина Андрића на робији, да би од њега направио карикатуру под именом Војина Ракића у роману „Деобе“, „првој књизи Друге Србије“, како би рекао Теофил Панчић. Ево одломака из карикатуралног Ракићевог дневника у „Деобама“: „Изнад кревета висе гаће, кошуље, пешкири, има и неколико кишобрана. Они свакако припадају цивилима, тј. политичарима. Супротно од кревета пружа се дуг сто од простих дасака; на њему су фењери, бокали, конзерве, новине. Цела соба декорисана је познатим глумицама испод чијих фотографија стоје разни написи. Испод фотографије Бренде Џојс пише: »Тражим јачег« ; Соње Хени: »Само петком« ; Оливије де Хевиленд: »Хоће чича, хоће рано, хоће чича полагаано...« Код Дороти Ламур, која је шеф харема, а стоји поред Рузвелтове фотографије, парола је најпрепотентнија: »35 пута недељно« . /.../ Данас је Божић 1943. Пробудио сам се: са супротног зида у мој поглед улетела је

гола жена са црним псом међу ногама. Згадио сам се, зажмурио. То мора бити фотографија исечена из неке порнографске ревије какве се штампају за немачку војску, помислио сам у зачудио се: које њу овде донео? Можда је нека шала са мношћем.

Тако пише у „Деобама“. А како пише у правом дневнику Војника Андрића, младог четника који је умео да воли?

Ево како је Андрић, између осталог, писао својој драгој:

„Доње Црниљево,
29. IX 1944.

Срећо моја,

Гробна свечаност влада у овом мочварном прљавом селу, где се све претворило у сивину, којом су окружени и људии стока и зграде и земља. Киша већ три дана непрекидно пада, стварајући читава језера и блатишта, који те као неки природни чувари спречавају да изађеш из собе. И сем њеног монотоног и вечитог шума све је апсолутно мирно до мртвила. Људи се не виде, куће затворене, стока се сакрила по блатњавим кућама, па чак ни пси, који иначе будно прате кретање сваког непознатог, као да су заспали, не чују се. Све је, рекох, утонуло у јесени села, чија као да је ово колевка. Јесен права, тушта и сива, у природи, у животу, у нашим мислима, завладала је. И нико, ама баш нико не

би рекао да је ово седиште Врховне команде ЈВуО, оног великог бунтовничког народа (...) И то сивило, које влада у природи, завладало је и у нашим душама, које као да су заморене од дуге борбе, најзад клонуле и уморне, престале да испраћају догађаје, пуштајући да их (...) времена носе, без њиховог учешћа и воље. Колико је све ово изгледало младо и лепо, свеже и револуционарно, некада... И у таквој једној атмосфери (...) немоћан да се одупремо околини која умире (...) Моја мисао је још увек лав. И ја сам свесан свега што се догађа. Знам узроке. Познајем кривце. Опажам грешке, и хтео бих из целе те атмосфере да искочим, да разбијем окове и да као орао винем далеко у вис до неслућених висина, које све дозвољавају и где су видици безмерно широки. Али осећам да не могу, да је све мрачно, да се утапам у ту ствар. И она постаје мој канцер, који ме окупира, савлађује, побеђује.

Свега се сећам: Наших дугих сусрета очију (...) страсти, које су се упијале, у нашој малој собици у Мијаковцу; музике, коју смо слушали (...) у углу кревета са цигаретом, која је изгарала, ја на супрот тебе на малом треножцу; бесаних ноћи, уздаха и чежње, кад нисам смео да легнем крај тебе, под звезданом (...) у Ражњу; нашег првог загрљаја иза брвнаре (...) нашега сна у трави (...) оне долине у Мијаковцу, и најзад нашег сена, и срећне тмине тавана у Каменици. А све је то прожето нашим одисејама по прашњавим (...) бежанијом, разговорима и жељом да

те поново гледам, тражећи те кроз мрак, док као дивна жена... и док ти се коса лепрша по ветру..

30.IX.1944.

Да продужим где сам синоћ стао. Чудан је био мој синоћни сан, упечатљив и снажан, он ме је разбудио и расанио, натерао да размишљам и унео у душу немир. У Београду, бескрајно лепом, свечаном и чистом, који се кроз прозор једне собе на мансарди назире, лежимо на једном широком каучу, покривеном (...) нас двоје. Борили смо се много, против околине, предрасуда, породице, прошлости, успомена и Њега, да би се најзад спојили. Мене су сви одвраћали, кудећи те у мојим очима, и желећи да од оне пуританске силуете, каквом сам те ја сматрао и сликао у сновима, скину све производе моје раздражене маште, остављајући те у реалностима једне „лаке жене“. А све је било узалуд. Ја сам био луд, јер сам те волео и јер сам те стварао великом и чистом, онаквом каквом сам те ја замишљао. Жудио сам за оним часом кад ћу моћи да се спојим с тобом, али сам просто богобојажљиво страховао од тог часа. Осећао сам се као у зачараном сну, пред неку свету тајну једне велике мистерије, у којој би требало да дам један део своје крви.

И најзад: У светлој београдској соби - мојој - нас двоје избегавши Њега, који нас је прогонио као твоја вечита сенка, лежимо. Гледам те

ћутећи, и упијам се у твоје смарагдне очи. И тада, у заносу среће, у једном загрљају који је састављао не само тела, већ и душе, ја почех да љубим сваки твој део тела. Кад згранут, опазих твој болан и тужан поглед. Нешто си крила, уздржавала си се, плашила, као да си хтела да то остане само твоја тајна. Ја оборих главу, не знајући шта да радим, и тада, на твојој десној нози спазих огромну црну - рану. Она је била велика, раскрвављена, дубока. Кост цеванице се назирала. А доле, у ономе делу који је био ван хаљине, део те исте ноге, био је величанствено леп, привлачан, као да свега неколико сантиметара више није крио огромну - страшну бољку. О, веруј ми, грозан је био тај час, тај осећај. Ти као да си се плашила да те због тога нећу мање волети, ја као да нисам смео да те погледам да на моме лицу, које те је гледало увек с дивљењем, не уочиш трагове разочарења. Тргао сам се језиво узбуђен и до зоре нисам се могао смирити. Да ли ће овај сан нешто значити? Није ли то рана која ће закрвавити у нашој љубави, бескрајно чистој и ничим непомућеној?

Данас напуштамо ово одвратно село, да би кренули преко брда и планина, тамо ка ширинама мора, које треба да нам донесе решење ове неизвесности, овог белогвардејског лутања.

Киша не престаје да сипи. Стално, али упорно она пада, натапајући водом одело, које се у јесењој хладноћи смрзава око тела. Она тако непрекидно пада, да се у њој све растапа. Огромна колона, ваљда преко три стотине запрега коња, најзад креће.

Американци незадовољни нашом неактивношћу одлучили су да крену ка мору, да тамо, ко зна, као први тумачи наше стварности, доприне-су нашој национално-монархистичкој ствари - ударе - можда последњу и завршну тачку, на један део наше историје, суновраћене, промашене шансе. Чича је одлучио да их следи, и преко босанских гудура овај наш примитивни - спори, гломазни конвој је кренуо.

Креће се ова дуга змија по мрко-жутим блатњавим теренима, прекидајући се свакога часа, када се сломи неке осовина на дотрајалим колима, или када се нека исцрпљена заморена рага заглави у рупчаги или баруштини проваљеног пута. Псовке, дозивања, заједничка вика, која заморене кљусине треба да покрене даље, песимистички израз свих ових људи, који, лишени среће и успеха, одлазе да доживе последње разочарење, већ свесни да се поправити ништа не може, и они непрестано понављани коментари: „Куда ћемо, зашто напуштамо Србију, шта ћемо још доживети? Можемо ли се још једном вратити својим домовима?“ - прате, као непрестани ехо, заглушну хуку и несносно тандркање, које већ потреса мозак, бескрајног низа тарница нашег каравана./.../

Ја сам окупиран мишљу о теби. Да сам могао да те бар видим, чини ми се било би ми лакше. Све ове недаће психичке неизвесности, сва разочарења идеолошког слома, све тегобе напорног пута - све бих то лакше подносио. Да знаш, срећо, са колико сам планова одлетео у Београд, да те видим, колико сам комбинација везао за те часове које сам с тобом имао да проведем. Био сам спреман да све ставим у питање, као што сам и чинио, нисам се плашио да изађем и пред преки суд, јер сам осећао да ће Голгота нашег лутања наступити, а да ћу ја све преживети, јер ћу пред собом, у себи, носити тебе, наше заједничке часове среће. Језиво ми је било оно лутање по Београду. Тражио сам те, гледао на све стране, не би ли негде видео тебе, обилазио око твоје куће, тражио те по Кумодражи, слао Прешу да те пронађе, но све је било узалуд. А све сам очекивао да ћу те ипак срести, макар у часу кад будем улазио у воз, па можда и онда кад он буде кренуо. Али узалуд, узалуд, узалуд. Напустио сам Београд али те видео нисам. Срећо, не могу да ти опишем колико сам бола имао. На улици, где сам се укрцао у аутомобил, пронашао сам Иву, који ми је твоје писмо предао. Оно ме је мало умирило. Љубио сам дуго онај траг твојих усница, као да сам желео да их упијем у себе. И тада сам ти написао оно писмо, које ти је један мој војник преко сестре Аквилине однео. У последњем часу прешао сам Дрину. Чича је наредио да се опет вратим у исту средину, на

исти положај, пошто ће нови задаци и времена изискивати моје присуство. Авантура са лутањем по Босни, сусрет са америчким и енглеским трупaма, наш јадан завршетак, све ме је то привлачило, и ја сам се одлучио да кренем.

Доњи Жабар,

2. X. 1944.

Дајем ти моју часну реч, да ме за последње три године ништа није толико обрадовало као твој пакет. Отворио сам га са страхопоштовањем, а радовао се као дете играчки, коју дуго и жељно очекује. Био сам безмерно срећан када сам гледао све оне ситнице, које си ти куповала, ти паковала, ти завијала, и то кришом да нико не види, под страхом од Њега. Љубио сам сваку стварчицу и веруј бескрајно сам срећан. Ти ме волиш, ја то знам, и сазнање те истине учинило ме је јаким. Хтео бих сада да се тучем, да побеђујем и да целом свету објавим ту тајну. А слике, срећо, знаш шта оне значе за мене? Све могу да изгубим. Њих никада. Ако погинем оне одлазе са мном, као сведоци да си моја. Ако останем жив изградићу на стаклу моје собе за рад у боји све четири, да ми сунце кроз њих продире, да их вечито гледам, да се од њих не одвајам. Свака од њих ми представља један део дана, који ћеш ти проводити са мном. За сваку има опис и изглед фолклора. Према њима ћу изградити и једну малу вилу на Нишави, која ће носити твоје име. Ива је већ узео у план и видећеш, дивна ће бити.

Она ће бити дивна већ само зато што ће носити твоје име.

Разумеш ли, срећо, од када сам тебе срео, добио сам веру да ћу остати жив, да ћемо бити заједно и да ћу прегорети сва ова искушења.

Чудна је ова Босна. Веровао сам, док у њу нисам дошао, да је необрађена, дивља, неуређена, да је свачија а најмање наша. А преварио сам се тешко. Јер сада, када сам у грозном часу, тешке ситуације, пале идеје, веровао да је све изгубљено, у Босни, тој напуштеној, омаловажаваној покрајини, пронашао сам своје упориште. Српство је овде војевало себи место под сунцем, кроз векове. Ништа га није у томе омело, помогло, убрзало; па чак ни дани слободе у Београду. Кроз та вечита прегарања са непријатељем ван земље, и Турцима у њој, она је челичила људе, рађала у њима пркос и упорност, стварала војску. Наш долазак овде они су протумачили спасењем и знаком скоре слободе, те су нас с одушевљењем дочекивали. Војници су отресити, горди, борбени, пуни дисциплине, и оног урођеног херојског - мирног и хладног, без позе, извештачености, маскоплана./.../

Данас сам се сетио једне сцене када сам те дуго посматрао, жудно, одушевљено. Брајићи. Уморни и гладни лежимо на кревету и седимо на клупи, уз чашицу ракије. А према нама, на постељи бескрајне белине, у твојим панталонама и зеленој кошуљи, уморна, док ти се коса просула по кревету, спаваш. Равномерно се

напињу твоје снажне груди, коса просута преламом се на јесењем сунцу у стотину прелива. Бакарна кожа још чудније тамни, а велике дуге трепавице бацају сенку на очи, која тоне. Иза час сав пламени разговор о земљи, о фронту, који убија и који се на домак од нас простире, престаје, све очи упрте су у тебе. Тишина мукла простире се по соби. То наша млада страст са тобом разговара.

6.X.1944.

/.../

Руске трупе су ушле у Панчево. У овоме часу Београд већ осећа хиљаде пројектила руског оружја, који га уништавајући и рањавајући треба да ослободе. Чудна је судбина тог града. Ко год му је прилазио да га ослободи и „учини срећним“ доносио му је те дарове на врху бајонета, кроз крв, рушење, убиства. И сваки час слободе он је плаћао крваво, по најскупљу цену свога живота.

Руси у две колоне продиру према Београду. Од Вршца и од Петровграда. Јуче су ушли у Панчево и топовима су почели да туку немачке утврђене положаје. Београдску радио - станицу преузели су добровољци. Они остају да бране град. Партизани су већ седам дана у Сопоту. Пришли су граду са јужне стране, тако да је он опкољен са свих страна. Судбина оних у њему је сигурна, буду ли пристали на борбу. Бориће се лудо, али величанствено.

Уопште смрт на барикадама, и борба у

утврђеном граду по улицама је дивна. Помишљама на тебе, Нино! И хиљаду пута ћу пребацити себи, што тамо нисам остао. Ах, да сам знао да ће се све развијати овим путем и у овом правцу. /.../

17.X.1944.

/.../Очајне вести стижу из Србије. Кесер је сишао у Крушевац да дочека Русе, као одговор они су њега и једног Американца ухапсили. Захваљујући везама успео је благовремено да побегне. Највећи део његових трупа разоружали су. /.../ С муком му је пошло за руком да побегне.

Руси се понашају скандалозно. Силују жене. Пљачкају и убијају. Узимају сатове, пенкала, прстење пролазницима са руку. Обучени су и наоружани мизерно. Без моторизованих трупа, успевају само захваљујући немачком деморалу.

Лукачевић у очајним депешама осуђује Чичу и Централни национални комитет што се није још у фебруару прекинуо братоубилачки рат, када је то предлагао. Војска му се расипа. Народ је разочаран недоласком и неискрцавањем савезника. Верује да амерички пуковник Мек Дауел је обични посматрач. Ништа више.

Остојић предлаже да се изврши концентрација снага и крене к Словеначкој у сусрет америчким трупама. Наше снаге у Србији очајавају због несташнице муниције, и немања компаса у политичкој бујици.

Ђујић, као средњовековни ритер, бори се против свију: усташа, комуниста, Немаца, и видећи да нема помоћи ни са једне стране, он и као дилстан(?) заклиње на борбу за идеале до последњег метка.

Шта да се ради? Једина нада Америка а њене снаге ћуте.

Ми држимо говоре по Требави, као да ће ова јадна и некултурна села решити питање нашег даљег опстанка. Али докле, докле?

25.X.1944.

Хрге на Криваји

/.../О, Боже, докле ће трајати ова наша Голгота?

Американци са Мек Даулом, отишли су синоћ. Огромна бука авиона разбудила ме је, око 2 х. То је последња веза са Американцима отишла. Он је несумњиво каже велики лични пријатељ, али да ли је отишао за Америку што је осетио да су све шансе проигране, или да би предупредио доношење неких одлука негативних по нас, то је остало тајна.

Говори се озбиљно о томе да ће се Енглези, за који дан, искрцати на нашој обали. Павле Ђуришић је у том смислу затражио да у року од 5 дана стигнемо до обале са свим снагама.

Рачић, Калабић и Кесеровић су око Сјенице. Србијом је завладао талас смрти. У Јагодини, Параћину и Ђуприји створени су концентрациони логори за припаднике Д.М. Прогоне их у

Сибир. (подвукао В.Д.) Масовна стрељања постижу наше сараднике. Убијају војнике, који умиру са покликом: „Живео краљ!“.

Команданте разоружавају.

Пуковник Павловић се синоћ изгубио из колоне. Вероватно ће покушати да се добаци до Американаца и да се пребаци за Енглеску.

Ситуација је страшна. У недељу ни трачка наде. Данас после изјаве Сандеј Тајмса, да су руски интереси повећани у Југославији али да су витални интереси ипак остали енглески, наишли смо на лампице „за које“ се хватамо, као давленици.

Београд је ослобођен. Онај сан о коме смо три године маштали, због чега смо подносили све тегобе, тешкоће, са лакоћом, разбио се у часу. О, што сам лудо желео да уђем у њега, као победник, да пролазим улицама, да обилазим познате и пријатеље, да спасавам и дижем, и да се бар за часак осећам победником и господарем, да бар за моменат угушим онај одвратан дух понижења и ропства. И како се све то сруши. И што је најстрашније, данас се цела Европа ослобађа, док се сви враћају својим домовима, ми бежимо гладни и уморни, у планине, у брда.

А шта ми је са мојима. Шта је са Олгом, са њеним нервима, са децом, са татом. Да им се штогод није десило. Да ли су спасили ствари из Рочкове куће, да ли је сачувала моје списе о Кости Пећанцу?

Нино моја! Шта се догодио с тобом? Да ли
ћемо се видети икада? Хоће ли ова наша Ходи-
сеја престати, и да ли ћемо доживети ту срећу
да се поново вратимо своме дому, да се вратим
теби, и да ова луда чежња, која ме изгара и
мучи ноћима и данима, престане у твоме
загрљају!/.../

27. X. 1944.

Осећам да ће се све ово завршити негатив-
но. Ја сам одлучио: узећу једну групу од 20-30
људи, и са њима ћу се вратити назад у Србију, у
бањски срез. У томе крају, ја ћу увек моћи да се
одржим, са једном групом, која ће бити заштит-
ник слабих и нејаких, праведних и малих.

Са Равном Гором је завршено. Група људи
око Чиче докончала је овај велики покрет, који
је могао да спасе и да препороди Србију.

Партизани ће својим убиствима дозлогр-
дити народу. Реакција на њихова зверства мора
се створити. Нићи ће самосталне акције, родиће
се оружани покрети за заштиту и слободу и тада
пут осветника, - Белих орлова - моћи ће да се
бори да спасава, да... Њу ћу водити и наставити
ја.

29.X.1944.

/.../„Мој план је“, продужио је генерал

Михаиловић, „да са овим снагама (у Северној и Западној Босни око 25.000 људи, око Сјенице 20.000) које су дошле из Србије кренем у правцу Мора к Црној Гори, или да сачекам, да се партизани навуку на главне градове, а да ми онда из шума ударимо на Србију. Јер ја апсолутно рачунам са герилом, агитаторским и саботажним мерама у Србији, само мало касније.“/.../

Жаља - село Блаже

6.XI.1944.

Снег је већ почео да пада. Из наше дрвене кровињаре, где око ватре седимо сви, бледи, разочарани и уморни, посматрамо пахуљице како падају. У овом часу колико стотина разних прозора посматрају те беле цветове, и колико среће и блаженства оне сусрећу!

Мрак је већ пао. Густа магла покрива сву околину, све дубове и долине испод нас и оставља нас на врху Жаља, као на неком острву, које је уоквирено водом. Месец је пробио мрак и освежава нас као неким чудним рефлектором. Ох, све је лепо величанствено, велико, али осећам се ипак бедним јер среће немам.

Нино! Ма где било, и ма када, буду ли ти дошли ови редови до руку, знај да сам их писао мислећи на тебе, на себе, на нашу срећу. Ти ћеш је још увек наћи. За мене, она је отишла неповратно, у једну ноћ, магловиту и тамну, баш као ова која се под мојим ногама пружа, док беспо-

моћан стојим и гледам за илузијама, које се лагано и сигурно разбијају једна за другом.

Твој Војин“

Тако је волео и тако је страдао Војин Андрић.

Од Мутимира нам није остало ни трага, ни гласа. Ни дневника, ни папирића. Само извештаји о преговорима са Италијанима.

И усмена сведочења.

И тврдња да је у Београд дошао због девојке коју је волео.

Онако дисовски.

И остала је белешка Војина Андрића, несигуран траг, да равногорце воде негде у Сибир.

РУСИ О ДРАЖИ

Са очухом

НЕСТАО У РУСИЈИ?

Мутимир је, по сведочењу породици Којен, одведен у неки сибирски комунистички логор. И нестао. Да ли је било баш тако, не зна се. У биографији Дисовој, коју је саставио покојни професор Новица Петковић, пише да је песник „Утопљених душа“ имао три сестре (Драгињу, Станојку и Ружицу) и четворицу браће. Михаило је умро, као чиновник чачанског суда, 1905. Брат Радослав био је пуковник краљевске војске, који се истакао у Балканским и Првом светском рату, а упокојио се у Београду 1955. године. Милош, инжењер, прешао је Албанију, али се о његовој судбини ништа не зна. Милан Петковић, један од, по Драгиши Васићу, најдаровитијих ђака Гимназије у Чачку, после Првог светског рата обрео се у Русији. Затим је посетио Београд, а, како каже Новица Петковић, „онда нестаје на повратку у Совјетски Савез преко Беча“.

А Мутимир? Нестаје у Сибиру? Тита су на власт у Србији довели Совјети који су, истовремено, ослободили Београд од нациста. И у србској свести остала је подељеност: љубав

према браћи Русима мешала се са осудом тих истих Руса као совјетских војника, без којих у Србији не би било брозоморе. Совјетска историографија је до недавно једнозначно истицала само партизане, а Дража је био, као и у идеолошком наративу из доба СФРЈ, квислинг. Ипак, почетком деведесетих година прошлог века, и код Руса, који се буде из комунистичке утопије, ствари се мењају. Мутимира то не диже из мртвих, али помаже и Русима и нама да схватимо где смо.

Године 1991, превео сам и објавио, у крагујевачким „Погледима“ и локалном „Чачанском огледалу“, чланак угледног писца Јурија Лошчица о ђенералу Михаиловићу. Он је одлично разумео и трагедију нашег грађанског рата од 1941. до 1945, али и оно што се десило приликом распада Југославије. Прошло је од четврт века од овог текста до рехабилитације ђенерала Михаиловића. О томе је, 2015, чланак на сајту Фонда стратешке културе објавио Петар Искендеров, представник нове генерације руских научника, која је најзад схватила да су четници били исто што и бели у руском грађанском рату.

СРПСКИ ХАМЛЕТИЗАМ

Да бисмо стигли на Равну Гору, место, где се за време другог светског рата налазио штаб ђенерала Драже Михаиловића, Вањка је од војног одсека у Горњем Милановцу добио „Ниву“. Испоставило се да је мало преувеличао тешкоће пута који нам је предстојао: скоро до сваке сеоске куће у Србији може се доћи асфалтом.

Наш возач, новинар недељника „Дечје новине“, Зоран Марјановић, истресао је све познате српске псовке. Искористих спорост вожње да бих Вањку упитао о пореклу његовог имена.

- Је ли истина, Вањка - обратих му се, мешајући српски и руски - да ти је отац дао име кад се после Другог светског рата вратио из логора?

- Истина је, одговори он, потврдивши да прича, коју сам чуо још у Београду, није измишљотина.

Додуше, логор није био у Немачкој, него у Аустрији. Али је руски дечачић, кога су заробљени Срби звали Вањка, заиста тамо био. И заиста се, након Вањкине смрти од глади,

српски војник од Горњег Милановца заклео, да ће, ако се врати кући и ако буде имао сина, овоме дати име Вањка.

Али, то није све. Поњавић отац имао је брата који се звао Иван. За време рата Иван Поњавић је био четник, а то значи да се није борио само против Немаца, него и против комуниста - партизана. Четрдесет пете, када су партизани по равногорским шумама тражили последње четнике, тешко рањени Иван обрео се у окружењу и убио се, не очекујући милост од титовских „јунака“, који су на капама носили црвену петокраку, кржави пентаграм, уместо белог, двоглавог српског орла.

- Отац се плашио да ми да име Иван. Била је четрдесет седма. Локални комунисти би рекли: „Сигурно му је дао име у спомен тог четничког гада“. Али сам у цркви крштен као Иван. У књигама пише - Вањка. Именом тог дечачића и потписујем своје новинске чланке.

О Равној Гори и четницима

Под командом пуковника југословенске краљевске гарде Драже Михаиловића они су у планинама Србије први пружали оружани отпор хитлеровским окупаторима. У првим месецима често су дејствовали у сарадњи са партизанским одредима Броза - Тита, и тако су ослободили Горњи Милановац. Али је разлаз био неминован, јер коминтернлија Тито никако

није пристајао на то да после рата Југославија остане краљевина. А југословенска влада, избегла у Енглеску, одредила је Михаиловића за министра војног и доделила му чин ђенерала. Да ли је „маршал“ Тито могао бити равноправан с ђенералом Михаиловићем?

Трагедија Драже Михаиловића, убијеног 1946. у београдском комунистичком мучилишту, још је непозната у Русији. У пуном обиму она није осмишљена ни у Србији, мада старе четничке песме које славе „чича Дражу“ слободно одјекују по градским и сеоским кафанама, и нема ниједне српске свадбе на којој се не пева химна - марш „Спремте се, спремите, четници“...

Михаиловића бих назвао српским Хамлетом. Он је био, као горски кристал редак, пример ђенерала - интелектуалца. Мада је био прави родољуб, то јест патриота Србије која је у 14. веку на Косову скоро цела изгинула, да би почетком 19. века, као феникс, стресла пепео са себе и покидала окове петовековног османлијског угњетавања, Михаиловић је и „част имао“, како би рекао јунак романа покојног Валентина Пикуља. Уз то, Михаиловић је био и русофил. Дубоко је ценио руску прошлост, познавао њену културу, писце и историчаре. Он се очито, до самога краја надао, да чак и нова, њему непојмљива Русија, неће оставити четнике у невољи, предајући их Брозу да их растргне. Али, веза са Совјетима код њега није било, или скоро да и није било. А веза с Енглезима, који су

до четрдест треће славили Равну Гору као гнездо српских орлова, прекинута је. Черчил је ставио нагласак на Тита, и енглески авиони су престали да четницима бацају старе пушке, које су Бури користили још у прошлом веку.

Хамлетизам ђенерала Михаиловића састојао се у томе што он није имао гвоздену вољу коминтерновских вођа. Хитлеровске репресије у Србији, за време којих су нацисти за једног убијеног Немца стрељали стотину невиних становника, па чак и ђаке и њихове професоре, пренеразиле су Михаиловића својом свирепости. И он је прибегао тактици пасивног отпора, да би сеоске области Србије заштитио од сурових казнених експедиција. Такође, он није био у стању да обуздава и контролише своје ватрене војводе који су сматрали да главни непријатељи нису Немци, него „банда партизана“.

Сада скоро да и нема српских новина које излази без текстова о Михаиловићу. Не зна се хоће ли он у земљи постати нови национални херој. Али је сигурно да је он сада постао символ народног страдалништва. Очито је да је немогућ култ Михаиловића, који би одговарао култу „бронзаног“ Броза. Бронзаног и златног, јер Југославија ових дана тражи место на коме је властодржац Тито закопао своје лично благо, оно које је опљачкао на свом путу ка маузолејском саркофагу.

Што се Драже тиче, од њега није остало ни трага. Само двадесет фотоса из доба рата и

боравка у затвору. На њима видимо мршаваг, слабуњавог брадатог човека с округлим наочарима и неизрециво тужним очима, у којима је, рекло би се, свагда једна, нерешива дилема.

„Бити или не бити Југославије? Бити или не бити Србије?“

Осим у траву зараслих шанчева на дивљој, безљудној Равној Гори, од четничких колиба и аеродрома такође ништа није остало.

Дражин штаб, обичну сеоску избу, спалили су Немци. А остале трагове овдашњег боравака „првобораца-равногораца“ уништили су „првоборци-партизани“. Љути је отров био грађански рат: између оних који су веровали у Бога, у Цара или Краља и оних који су веровали у долазећу, неминовну срећу народа свих земаља. Та вера није усрећила ни њих, ни друге. Истину каже велики српски писац Добрица Ћосић, бивши црвени партизан, истакавши у свом „Грешнику“ да су „најстрашнији они људи који све хоће да усреће“.

Вањка нас је са Зораном повео до пећине у подножју Равне Горе. Ту је пусто и мрачно и усред бела дана. Не дај Боже да овамо, асфалтом, са свих страна нагрну међународне хорде туриста. За сада ту још жубори тиха вода поточића, о којој се пре скоро пола века певало: „Није лако четник бити, из камена воду пити“.

Улазили смо и у сироту кућицу постарије сељанке, Вањкине познанице. Одмах је почела да прича о рату. У њеном збрканом говору уме-

шала су се збивања из „старог“ рата и рата који је у Југославији настао средином ове године. И никако нисам одмах могао да схватим кога су убили давно, а кога - јуче.

Резервисти

А јуче и прекјуче сам видео децу која сутра могу бити убијена. У српским градовима, крај касарни - гомиле резервиста. Ноћима но кафанама резервисти певају песме, грлећи се на крају са својим женама. И опет се чује стари „Марш на Дрину“, као и нова песма „Србија зове“, у којој су стихови: „А ако се не вратим, у цркви запали свећу, тамо, где смо стајали скупа пред олтаром...“

У почетку се причало да резервисте скупљају само на дан-два, због регистрације. Али нам је у Ваљеву јуче председник Извршног савета Скупштине општине рекао да ће предвече група резервиста бити одвезена на север - тамо, где житељи српских градова и села, која се налазе на хрватској територији, с пушком у руци бране своје право да буду Срби и православци. И да читају књиге штампане ћирилицом, а не латиницом. И да се скупа са својим земљама врате у састав Србије. Не дај Боже да просвећења „светска заједница“ у име „новог светског поретка“ пренебрегне жељу тог народа, природну као земља, ваздух и љубав.

- И не дај Боже, говорио сам увече Вањки, кад смо се с Равне Горе вратили његовој кући - да та словенска свађа, сукоб између Срба и Хрвата, пређе и у Русију, и да почне спор између исцрпљене Русије и оних који за све своје недаће Русију криве, изједначавајући хиљадугодишњу руску државу са атеистичком „империјом зла“.

Враћали смо се у прве дане, у времена средњовековне древности, када су Словени са великом, необичном чежњом тражили пут ка јединству. Причали смо о острву Риогену, о походу кнеза Игора на Дон, о српском младићу Растку коме је, почетком 13. века, руски монах помогао да постане велики муж духовни - Свети Сава Србски. О тим временима и људима пише Вањка за своје новине.

Његова жена и троје деце седели су у суседној просторији и гледали вечерњи „Дневник“... У Осијеку опет минобацачке борбе... Вуковар затрпан комадима црепа и цигле. Горе куће у Окучанима... Званична Будимпешта истиче да је тврдња по којој се оружје тајно пребацује из Мађарске у Хрватску - измишљотина... Амерички политичари за ескалацију сукоба оптужују Србе... Хрват Стјепан Месић, садашњи председник Владе Југославије, тврди да ће Југославија у октобру престати да постоји као федерација... Хрвати заробили српског генерала... Не зна се где га држе... не зна се где су два ухваћена руска новинара. Не зна се - јесу ли живи... Не зна се

шта ће се у тој земљи десити за дан, за сат.

- Зна се само једно - вели Вањка - ми нећемо оставити Србе, који од памтивека живе у Хрватској, без обзира на то што причају ови из Вашингтона. Нећемо их оставити, чак и ако се Русија и даље о нашем питању буде изјашњавала уопштеним миротворним фразама.

- Вањка - рекох му - то није Русија. То су они, који ни у Русији Русију не воле. Ти од њих тражиш немогуће. То су они, који сматрају, да су одавно решили све националне проблеме. У њих је мишљење - „ново.“ А код мене и тебе - још увек „старо“. Ми и ти - листови смо са два древна дрвета, а они мисле да је све дрвеће засађено 1917, и да је све лишће на њима потпуно истоветно.

Жена је Вањку позвала на телефон. Разговарао је око три минута, а затим и сам почео да зове, један па други број, тражећи неког.

- Шта се десило?

- Ето тако - грчевито сеосмехну Вањка. - Зову у команду. До ујутру треба да скупим двеста резервиста.

Жена га је о нечему тихо питала.

- Сутра ћу се вратити кући, одговори он.

„Кућа“ на србском значи - дом.

Јуриј Лошчиц

ГЕНЕРАЛ МИХАИЛОВИЋ ЈУЧЕ И ДАНАС

Одлука Врховног суда Србије о рехабилитацији Драже Михаиловића, вође српских четника из периода Другог светског рата, и укидању осуђујуће пресуде из 1946. године, представља једно од оних приметних дејстава која су осуђена да остану у центру дискусија дуго времена и преко којих пролазе многобројне линије идејно-политичких конфронтација. Последњих година, па и деценија, накупило се сувише много злосрећних „слојева“ око фигуре херојског и трагичног генерала Михаиловића, да би се његово име и дело оставило у рукама ратних историчара и уздржало се од истинских и имагинарних савремених историјских аналогича.

Симптоматично је да Врховни суд Србије чак и данас разборито саопштава да се није дотицао питања да ли је Михаиловић био ратни злочинац, већ је само разматрао релевантност његовог процеса у складу са правним нормама. [www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=05&dd=14&nav_category=12&nav_id=991709]

У центру спорења око улоге и места генерала Драже Михаиловића у српској историји налазе се две кључне одредбе. Као прво – где је та граница на којој се завршава војна сврсисходност и почиње отворена издаја. Одсуство,

или, насупрот томе, наметање јасних критеријума, отежава доношење свеобухватне пресуде.

Својевремено су Французи категорично решили судбину маршала Петена, оценивши као издају његову сарадњу са немачким окупационим режимом који је створен у Француској. Није узета у обзир изјава самог маршала да у случају да он није прихватио своју трагичну одлуку, онда победоносни генерал Де Гол не би имао шта спасавати јер би сва Француска лежала у руинама. Делимично се то десило и због тога што судбину побеђених (па тако и у грађанском рату) одређују победници, који не брину толико о историјској истини колико о свођењу политичких рачуна и уклањању својих истинских и имагинарних конкурената. Узгред, питање о оцени маршала Петена данас прети да подели француски „Национални фронт” у коме су се на различитим странама барикаде нашли отац и кћер Ле Пен, које притом нико не жели да оптужи за одсуство патриотизма.

Сетимо се и спорења око совјетско-немачког Брестског мира из 1918. године. Чак и званична партијско-совјетска историографија приступала је овом питању максимално (колико је то у тим околностима било могуће) деликатно – одајући признање одлучности Лењина, али и признајући реалност аргумената његових опонената и њихове политичке тежине и одбијајући жигосање: било је то исувише болно

и истовремено судбоносно питање за земљу.

И ако са тих позиција приступимо „случају Михаиловић” – треба признати да је послератни суд над њим у најмању руку изазвао сумњу са тачке гледишта како правне процедуре, тако и заснованости донетих одлука.

Међутим, питање о оцени улоге Михаиловића у српском ослободилачком покрету, повезано је и са још свеобухватнијим проблемом – који нису у стању решити ни Врховни суд, ни браниоци Михаиловића, ни његови опоненти. То је оцена целог послератног периода, феномена социјалистичке Југославије и улоге српско-југословенских комуниста у очувању-распаду јединствене земље. Осуда Михаиловића традиционално се сматрала као признање да партизанска борба на челу са комунистима није имала алтернативу, а сходно томе и потврда неизбежности каснијег социјалистичког периода постојања јединствене Југославије. Поготово што је маршал Тито сматрао српски национализам као кључну опасност за државу коју је предводио – а тај национализам је добро коренсподирао са фигуром вође српских четника. У доброј мери поједноставивши ствари, могли бисмо извести следећу дилему. Они који су СФРЈ сматрали за оваплоћење српског националног програма у новим историјским околностима – били су за Тита, а против Михаиловића. А они који су у СФРЈ видели кршење права Срба и тим пре издају српских историјских националних инте-

реса како би се угодило Хрватима, Словенцима, муслиманима у Босни и Херцеговини или Албанцима на Косову и Метохији – они су обавезно били присталице Михаиловића.

Јасно је да је слична дилема тешко разрешива. Поред тога, то је питање конјуктуре: нико не може рећи како би изгледала судбина Срба и других народа бивше Југославије при хипотетичкој победи четника над Титовим партизанима – поготово што је одлучујућу улогу у ослобођењу земље одиграла ипак совјетска Црвена Армија.

Трагични и контрадикторни развој ситуације на југословенским фронтовима у Другом светском рату, где су се ослободилачки покрети *de-facto* развијали у оквирима два усмерења – партизана-комуниста и четника-националиста – отвара широко поље за изучавање и различитих геополитичких комбинација који су се одигравали у светским престоницама. Већ пронађени документи у српским и европским архивама показују нам да су се и Тито и Михаиловић користили политичком подршком из иностранства, али су и периодично мењали места у датим комбинацијама. То се пре свега односи на владу Велике Британије која је у различитим периодима рата подржавала и вођу четника и шефа комуниста, истовремено се директно са СССР-ом договарајући о подели сфере утицаја у Југославији.

Треба обратити пажњу на још један моме-

нат. Како се каже, са висине преживелих година боље се види, али је често корисно не заборављати ни речи савременика који разматрају те догађаје. А они сведоче о томе да су у крајњој мери у односима са Црвеном Армијом и Тито и Михаиловић придржавали сличне позиције. Четници нису ступали у оружане сукобе са јединицама Црвене Армије које су ушле на територију Југославије, а сам Дража Михаиловић је још у лето 1941. године предвидео да ће совјетска војска форсирањем Дунава поразили јединице Вермахта и притећи у помоћ становништву Југославије. Шеф четника је издао посебно наређење у коме је својим потчињенима најодлучније забранио дизање оружја на црвеноармејце. [Тимофеев А.Ю. Четники. Королевская армия. М., 2012. С.152.] Наравно, у ратним условима се нису могли искључити појединачни инциденти, као на пример убиство неколицине совјетских официра 19-те пешадијске дивизије у области села Михаиловац у источној Србији, које се догодило почетком октобра 1944. године. Међутим, наредба Михаиловића да се не сме сукобљавати са јединицама Црвене Армије, у целини се поштовала.

Поред тога, постоје и докази узајамног дејствовања четничких командира и совјетских официра. Активне контакте са Црвеном Армијом посебно је подржавао командант Делиградског четничког корпуса Властимир Весић. А четнички потпуковник Драгутин Кесеровић директно је раз-

матрао са командом Црвене Армије у Југославији операцију за ослобађање српског града Крушевца...

Сада је тешко рећи да ли ће рехабилитација генерала Драже Михаиловића представљати акт достигнућа одређене унутарполитичке консолидације српског друштва. Али је неоспорна чињеница да је слична консолидација неопходна — посебно у условима садашњих околности на Балкану и практичног препорода фашизма у Европи.

Петар Искендеров

ЗЛОЧИНИ КОМУНИСТА

Сенка

РУСИ И СРБИ ПОД МАЉЕМ

Мутимир је пао као жртва комунистичких злочина. И није пао само он. Толики су изгинули од руке оних што су оболели од, како рече Георгије Флоровски, патоса насилног даривања среће. Вреди се подсетити. Да никад не заборавимо.

Историчар равногорског покрета, Милослав Самарцић, о једном од највећих злочина комуниста према Србима, о убиству огромног броја људи у Миљевини код Фоче 1945. године, пише: „До ушћа Сутјеске у Дрину стигло је више од 10.000 четника и неколико хиљада небораца. Многи су изгинули, али већина је заробљена. Када је 13. маја престао организовани отпор, колоне небораца, а са њима и доста четника без оружја, кренуле су према Србији, носећи објаве о амнестији, у којима је писало да је рат завршен и да им се ништа неће десити.

Међутим, били су похватани и готово сви убијени. Према комунистичким изворима, од 13. до 20. маја 1945. године у источном делу Босне убијено је најмање 9300 заробљених четника, одмах по заробљавању, или после краћег држања у заробљеништву.

Не може се рећи да ли се међу 9300 убијених подразумевају и цивили који су пратили четничку главнину (рођаци, омладина за које није било оружја, итд), као и припадници нови Централног националног комитета Краљевине Југославије, чланови пропагандне, културне и других секција, санитетско особље, свештена лица, и сл).

Највећа група жртава је данима, на камионима, довожена до превоја Вратла код Фоче. Ту су везивани бодљикавом жицом, по троје или четворо, и преко села Оцркавља у дугим колонама спровођени до крашке јаме Понор, удаљене два километра од села Миљевине. Изнад јаме, метком је убијана само по једна жртва, вукући за собом двојицу или тројицу. „Данима се из јаме чуло запомагање недотучених“, сведочио је очевидац Миленко Мирков Вуковић из Миљевине.

Други очевидац, Миладин Кебара, бележи: „Понор о коме је реч удаљен је од моје куће 1,5 километара, дубок је око 200-300 метара. Када сам се приближио Понору угледао сам партизане изнад пута. Обзиром да је терен брдовит, изашао сам иза кривине, чуо пуцње из машинке, и угледао страшан приказ.

Изнад пута који је поред саме јаме, падао је човек и повлачио још тројицу са собом. Нагиб је толико велики да је било довољно толико потезање да остали губе равнотежу и суноврате се у јаму. Из рупе се чуо страшан одјек пада. Када

сам погледао испред, видео сам непрегледну колону поред пута – били су повезани по четворица један до другог. Челу колоне прилазе по два партизана, одсјецају од колоне прву четворицу и нареде им да стану изнад јаме; пуцањ из машинке два партизана која то врше у седећем стању, одјек из јаме и све поново... Већина побијених била је испод 20 година, готово сви сељачка дјеца у србијанским опанцима, сукненим оделима.

Били су то ненаоружани младићи, који су пошли са четницима да би се склонили од комунистичке насилне мобилизације. Многи од њих нису ишли на север, када су јануара 1945. последње четничке колоне напустиле ове крајеве, већ су их ту сво време чувале српске фамилије. Кебара сведочи да су им убице псовале „српску мајку“. То су били партизани 16. муслиманске бригаде. Сем у јами Понор, „убијали су их и где су их затекли, тако да сам гледао лешеве по ливадама и у шуми где сам чувао стоку“, пише Кебара.

Трећи очевидац, Милорад Ј. Вукосављевић, сведочи да је на челу једне од колона пред Понором био један пуковник, кога су ударили у стомак, па је повукао и остале за собом“.

Четврти очевидац, фочански свештеник Новак Станојевић, сведочи да је у овој области убијала и 10. херцеговачка бригада: „Доживео сам дане месеца маја када су вршена масовна стрељања шумадијских четника на теренима Фоче – Зеленгоре – Миљевине – Калиновика и

када је Дрина била пуна лешева. Ноћу између 17. и 18. маја у селу Оцркављу били су заробљени и те ноћи стрељани свештеник Будимир Соколовић и ђакон Бошко Живадиновић... Био сам над јамом о којој пише Вуковић, у селу Будњу код Миљевине. Опојио сам многе гробове у које су, већином саме жене, сахрањивале по 30 и више лешева. Било је међу њима свештеника, па су ми сељанке доносиле њихове ствари које су пронашле. На једном требнику било је написано: „Данас, 24. маја, убили смо попа издајника – 3. батаљон 10. херцеговачке бригаде“...

Последња група од око стотину била је спроведена за Сарајево 26. јуна, на трећи дан Духова.“

Оно што су Срби видели у грађанском рату 1941-1945 (а и касније), већ је било у бољшевичкој револуцији у Русији. Митрополит петроградски Јован (Сничев) у својој књизи „Царственост духа“ пише:“ Грађански рат дао је много примера суптилног религиозног дивљаштва. Један од доказа велике раширености тих језивих појава - доказ снажан јер су га проверили очевидци, запањујући по својој немаскираној суровости и ругачкој безочности - објавиле су новине „Јалтијско вече“, у фебруару 1920. године.

Крајем маја 1919. године Бела армија је освајала Мелитопољ. Та операција је стављена у задатак Мешовитом гардијском пуку под командом пуковника Лукашка, у чији је састав, делом, улазио четврти стрељачки гардијски

батаљон. Супротстављали су им се делови познате Дибенкове дивизије. А 2. јуна, у области села Черниговка Бердјанске области чета четвртог батаљона под командом пуковника Ухтјомског водила је борбу с надмоћним снагама непријатеља. При одступању, кнез Ухтјомски био је рањен, и кад је постало јасно да неће успети да га извуку, он је, да би избегао мучење коме би га црвени подвргли, наредио једном од официра да га убије, што је и извршено. Осим Ухтјомског, на бојном пољу остао је још 21 човек - рањеници и погинули.

После два сата, село је заузето бочним ударом две стотине кубанских козака из трупа генерала Виноградова. Нађена су тела свих претходно остављених бораца. Али - у каквом стању! На свим лешевима посматрањем су откривени трагови ритуалног религиозног изругивања. Оно најсветије за хришћане - крсна страдања Спаситеља - увек је служило као предмет најсвирепијих богохуљења христомрзаца. Ругајући се жртвама, они су симболички понављали страшни злочин богоубиства, потврђујући своје одрицање од Сина Божијег. Мноштво сличних мученика Православна Црква је канонизовала, и верници свештено поштују спомен њихов... И тако - на сваком од 22 леша били су пробијени дланови и стопала (ране од клинова, који прободоше руке и ноге Спаситеља), пробијен леви бок (рана, коју је Христу нанео римски стражар), и комадић коже одеран с чела

(траг трновог венца). Богохулство је спроведено како над лешевима, тако и на још увек живим људима, који су за време тог мучења умрли“.

Терор, и то демонски, је био у основи комунизма.

Али, како су Срби на то пристали?

У јесен 1944, у Београду, одржава се Анти-фашистичка скупштина ослобођења Србије АСНОС), на којој се „антифашистички Срби“ утркују у давању поданичких изјава. Они кличу Титу, називајући га: „понос Југославије“, „највећи син Југославије“, „наш предводник и неимар“, „ратни геније“, „наш узвишени друг“, „наш велики вођа“, „наш љубљени друг маршал“, „генијални војсковођа“, „наш омиљени друг“, „највећи син свих Јужних Словена“, „велики гигант“ који је Србе спасио од „братубилачког рата“. Инжењер из Лазаревца, Павле Алексић назива Србију (коју су основали Свети Сава и Симеон!) новорођенчетом, тражећи од Тита и његових сарадника да „остану поред колевке новорођенчета док новорођенче не одрасте и постане силан грм народне слободе и народног јединства. Не треба нам никаква тетка, не треба нам никаква стрина, никаква маћеха, поред колевке овог новорођенчета... Потребни су јој родитељи који су то створили, а то је Народноослободилачка војска и њен славни вођа маршал Тито“.

Универзитетски професор, Синиша Стан-

ковић, у наступу самолустрације, узвикује: „Србија је главни стуб реакције на Балкану и у читавој Европи“, а студент из Ужица, Добривоје Видић, правда Павелићеве злочине: „Шестотинаипедесет хиљада стрељаних Срба у Босни и Херцеговини, то је дуг који је српски народ платио за злочиначку политику београдских властодржаца“. Распоп Владимир Зечевић, Титов министар полиције, каже да су представници бивших странака, који траже да у новој земљи буде опозиција, на страни окупатора и издајника. Мајор из Краљева, Душан Ристић, прети: „Морамо пречистити са свима онима који данас нама чангризају, те причају: „Не знам докле ће границе бити, чије ће Косово бити, надвладаће нас Хрвати! /.../ Свесне народне масе прегазите све те шпекулације“.

Зато је српски песник Танасије Младеновић, у младости партизан и комуниста, у интервју у „Погледима“ (20. новембар 1989) поштено је признао: „Ми, српски комунисти, објективно смо издали свој народ. Наглашавам – објективно, јер субјективно смо се борили стварно за неке друге циљеве и идеале. Данас се све своди на то да смо одиграли једну лошу улогу. Освешћење је дошло касно. Код неких раније, код неких касније, а код неких, на жалост, ни до данас“. Код већине, на жалост, ни до данас – већина комуниста се не кају што су служили злочиначком Брозовом режиму, већ настављају по старом, до пропасти. Њихови

наследници су глобалистички другосрбијански
нихилисти, спремни да пљују све светиње и
поричу све Богочовечанско у србском народу.

ИМА ЛИ НАДЕ ЗА
МУТИМИРА?

У осмеху

МУТИМИР НИЈЕ МРТАВ

Ако је човек рођен да заувек нестане у ништавилу, ако је иста посмртна судбина Светог Саве и Хитлера, онда живот нема смисла, и самоубиство је логично. Али, није тако, и не може бити тако. Сви су људи бесмртни, и сви ће стати пред Господа у Дан Његовог Другог доласка, да свако прими шта је на земљи заслужио. Ту је утеха, ту је нада, ту је смисао нашег постојања.

Свети Јустин Ћелијски је, у „Светосављу као философији живота“, рекао: „Господо, сва делатност рода људског кроз историју сведочи и тврди једно: човеку је немогуће победити смрт. Али, ако је то последњи и завршни закључак, чега ради онда живети? Чег ради стварати историју, учествовати у њој, ломити се по њој? Историја рода људског, која није Друго до немилосрдна, тиранска диктатура смрти, није ли потсмех над људским бићем и његовим прогресом? Не варајмо себе: смрт је тријумф тираније и трагизма, и авај – пир ироније и комизма... Јадно и комично је биће човек, када му је суђено да живи у воденици смрти гледајући како она

немилосрдно меље човека за човеком, нараштај за нараштајем, и осећајући како и њега самог постепено меље док га сасвим не самеле... Несрећном и исмејаном бићу што се човек зове немогуће је, апсолутно немогуће, победити смрт. Шта онда? Има ли излаза? – Да, има. Оно што је немогуће човеку, показало се могуће само једном бићу у свим световима. Коме? – Богочовеку Христу. Богочовек Христос је победио смрт. Чиме? – Својим васкрсењем. И том победом решио проклети проблем смрти; решио га не теориски, не апстрактно, не априористички, већ догађајем, доживљајем, фактом, историским фактом васкрсења свог из мртвих. Господо, нема догађаја, не само у Еванђељу већ и у историји рода људског, који је тако силно, тако убедљиво, тако непоречно посведочен као васкрсење Христово. У целокупној својој историској стварности и моћи, хришћанство је засновано на факту васкрсења Христовог. Својом свепобедном силом оно је наметнуло себе за центар хришћанства. Ако се хришћанство може свести на догађај, онда је тај догађај – васкрсење Христово. Ако хришћанство има почетак у времену, онда оно почиње не од Витлејема већ од Васкрсења. Темељ хришћанства је васкрсење Христово. То је основни факт; не пође ли се од њега, не може се одгонетнути загонетна личност Исуса Назарећанина. Васкрсењем својим Господ Христос је објаснио свету Себе, своју Богочовечанску личност. До васкрсења свог Он је учио о вечном животу, али

је тек васкрсењем доказао да је Он заиста живот вечни. До васкрсења свог Он је учио људе победи над смрћу, али је тек васкрсењем победио смрт и дао људима силе да и они побеђују смрт и у души и у телу свом. Једном речју: целокупно учење Христово тек у васкрсењу Његовом добија своју опитну, експерименталну потврду и објашњење.“

Човек својим силама није могао себе да спасе. Требало је да га спасе Творац; али не механичко – магијски, него даровима Своје љубави, која доноси живот и слободу. Зато је Син Божји, Бог по природи, од Духа Светога и Марије Дјеве постао по природи Човек, да би Своје саздање спасао од греха, смрти и ђавола и сјединио га са Небеским Оцем. У личности Христовој Божанска и људска природа сјединиле су се, како каже Четврти васељенски сабор, неразделно и несливено. Учећи, проповедајући, чинећи чуда, окружен апостолима и народом који је у Њему препознао Месију, Христос је Себе спремао за највећи бој – бој са смрћу. Када су Га распели они којима је цезар био важнији од Бога Љубави, и који су веровали у месијанско царство као рај на земљи, Христос је, Својим Божавством и Својом људском душом, сишао у царство покојника, у ад (грчка реч „ад“ значи „невиделица“, место таме и сенке смрти, одакле је Енкиду јадиковао пред Гилгамешом и Ахил пред Одисејем), и разорио га, победивши ђавола, господара смрти, и извевши душе оних који су Га

од века чекали да их ослободи, почев од покајаних прародитеља Адама и Еве. За то време, од Великог петка до Васкрса, тело Христово почивало је у гробу у Гетсиманији, да би, по поноћи, поново сједињено с Божаштвом Христовим и Његовом људском душом васкрсло, и, преображено, прошло кроз гробну плочу.

Смисаоно језгро завештајног романа Достојевског, „Браћа Карамазови“, јесте сахрана малог и правдољубивог дечака Иљуше, кога на починак испраћају, поред његовог напаћеног оца, и Алексеј Карамазов, испушеник код старца Зосиме и другови из Иљушиног одељења. После сахране, од чијег се описа срце кида, Аљоша деци држи говор о најдубљој тајни људскости: тајни свеопштег васкрсења из мртвих, када ћемо се сви опет видети, загрлити једни друге и испричати све што нам се десило. Аљоша моли другове малог покојника да никад не забораве тај тренутак, кад су се од њега растали, и понавља им да ћемо се ОБАВЕЗНО ВИДЕТИ, ОБАВЕЗНО ЗАГРЛИТИ ЈЕДНИ ДРУГЕ И СВЕ ЈЕДНИ ДРУГИМА ИСПРИЧАТИ... Јер, живот као пад у ништавило нема смисла; он га има само ако је осмишљен васкрсењем, ако, остављајући тело, пролазимо кроз капију вечности и ако ћемо, једног дана, поново оденути тело, да се од њега више не растанемо.

Сви који су икад умрли, који су страдали, који су невини убијени, устаће о Другом доласку Христовом, и Господ милостиви ће их погледа-

ти, и повести их Собом, тамо где нема туге, уздисања и муке, него живот бесконачни.

Помолимо се Васкрсломе да тамо, у светлости лица Његовог, Владислав, Христина, Мутимир и Гордана нађу свој вечни мир.

Господе, Ти све видиш и знаш, и нема ничег што је Теби непознато. Упокој душе овде поменутих слугу Твојих, у местима светлим, у местима освежења, одакле одбеже сваки бол, туга и уздах, и сваки грех што учинише својом вољом и ненамерно као благ и човекољубив Бог опрости. Јер нема човека који би живео, а да не сагреши. Само си Ти без икаквог греха, и правда је Твоја правда вечна, и реч је Твоја истина. Јер си Ти васкрсење и живот и покој уснулих слугу Твојих Владислава, Христине, Мутимира и Гордане, Христe Боже наш, и Теби славу узносимо са беспочетним Твојим Оцем, Пресветим и Благим и Животворним Твојим Духом сада и увек и у векове векова. Амин.

КОНАЦ ДЕЛА И БОГУ СЛАВА!

МЕЂУ СВОЈИМА

У мом срцу поноћ. У њој каткад тиња
Мис'о да још живиш, мој пределе млади.
Моја лепа звезда, мајка и робиња,
Боже! шта ли данас у Србији ради?

Код вас је пролеће. Дошле су вам ласте.
Оживеле воде, ђурђевак и руже.
И мирише земља која стално расте
У гроб и тишину, мој далеки друже.

Једно твоје вече. Идеш кући споро
Улицама страха, и душа ти јеца.
Твоје гладне очи, моја дивна зоро,
Храни љубав мајке: „Нека живе деца“.

Улазиш у собу. Сузе те већ гуше.
А два наша цвета из четири рата
У твоје су крилу, образе ти суше:
„Мама, зашто плачеш? Је л' писао тата?“

У велике патње невино питање
Дуби дубљу рану: плач ти тресе груди...
Напољу је видно, као пред свитање.
К'о да ће се дићи гробови и људи.

Скупила си сузе у косе детиње.
Све вас гледам сада крај гозбе сироте.
Лице ти се ведри: то душа светиње
Љуби твоје чело, мој сјајни животе.

Дис

Са очима изнад сваког зла

Са друштвом

Јахач

Поглед

Пливачи

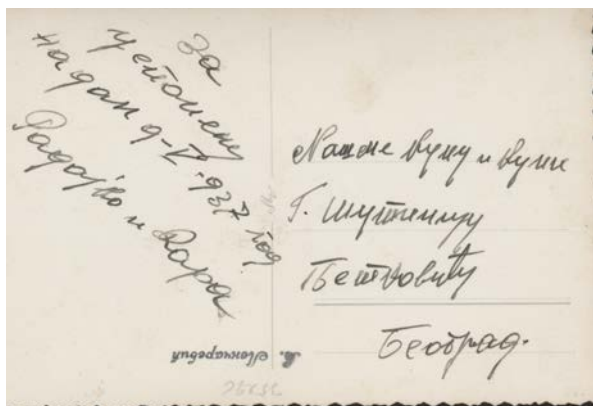
На Калемгдану

У природи

Кум

У шетњи

На реџи

1. Милош Црњански, (седи),

2. Момчило Настасијевић (седи, четврти са десне стране), 3. Мутимир

*Ове књије не би било без усрдне ђомоћи чел-
ника и ђирудбеника Градске библђотеке „Владислав
Пеђковић Дис“ у Чачку.*

*Прилика да им се ауђор искрено захвали не
може бити искоришћена у неколико речи. Ипак,
неизмерно хвала!*

CIP - Каталогизација у публикацији
- Народна библиотека Србије, Београд

323.282(497.1)

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Владимир, 1969-

Син песника Диса : књига која није
постала роман / Владимир Димитријевић.

- 1. изд. - Чачак : Легенда, 2017

(Чачак : Бајић). - 249 стр. ; 18 см.

- (Мала класична библиотека ; књ. 37)

На насл. стр.: Драгану Хамовићу,
са захвалношћу која надилази речи.

- Тираж 500.

ISBN 978-86-7784-321-2

а) Жртве комунизма - Југославија
COBISS.SR-ID 247866636